

**RAAD VAN
DE EUROPESE UNIE**

Brussel, 15 april 2002

7838/02

CIREA 24

NOTA

van: de Nederlandse delegatie

aan: CIREA

Betreft: Algemeen ambtsbericht Turkije (Januari 2002)

Delegaties vinden hierna een rapport van de Nederlandse delegatie betreffende bovenvermeld onderwerp.¹

¹ Dit document wordt enkel in het Engels vertaald.
Dit document mag openbaar worden gemaakt.

Algemeen ambtsbericht Turkije

1	Inleiding	5
2	Landeninformatie	7
2.1	Basisgegevens	7
2.1.1	Land en volk	7
2.1.2	Geschiedenis	8
2.2	Staatsinrichting	14
2.2.1	De wetgevende macht	14
2.2.2	De uitvoerende macht	17
2.2.3	De rechtsprekende macht	22
2.2.4	De Nationale Veiligheidsraad	25
2.3	Politieke ontwikkelingen	27
2.3.1	Economische crisis	27
2.3.2	Situatie in de gevangenen	29
2.3.3	Verbod op de Fazilet Partisi	36
2.3.4	Grondwetswijzigingen	39
2.4	Veiligheidssituatie	41
2.4.1	De strijd met de PKK	42
2.4.2	De Hezbollah en andere islamistische groeperingen	44
2.4.3	Marxistisch-leninistische groeperingen	48
2.4.4	De uitzonderingstoestand	53
2.5	Sociaal-economische situatie	54
2.6	Samenvatting	57
3	Mensenrechten	59
3.1	Juridische context	59
3.1.1	Verdragen	59
3.1.2	Nationale wetgeving	62
3.2	Toezicht	63
3.2.1	Overheid	63
3.2.2	Turkse ngo's	69
3.2.3	Internationaal	73
3.3	Naleving en schendingen	75
3.3.1	Vrijheid van meningsuiting	75
3.3.2	Vrijheid van vereniging en vergadering	79
3.3.3	Vrijheid van godsdienst	88
3.3.4	Bewegingsvrijheid	100
3.3.5	Rechtsgang	102
3.3.6	Arrestaties en detenties	104
3.3.7	Mishandeling en foltering	110
3.3.8	Verdwijningen	118
3.3.9	Buitengerechtelijke executies	120
3.3.10	Doodstraf	122

3.4	Positie van specifieke groepen	124
3.4.1	Koerden	124
3.4.2	Leden van de PKK en linkse of islamistische militante groeperingen	129
3.4.3	Plegers van marginale activiteiten voor PKK en linkse of islamistische militante groeperingen	130
3.4.4	HADEP-leden en -sympathisanten	131
3.4.5	Verwanten van leden van de PKK en linkse of islamistische militante groeperingen	135
3.4.6	Verwanten van HADEP-leden	136
3.4.7	Dorpswachters	136
3.4.8	Vrouwen	138
3.4.9	Homoseksuelen, travestieten en transseksuelen	140
3.4.10	Dienstplichtigen	143
3.4.11	Teruggekeerde asielzoekers	144
3.4.12	Samenvatting	146
4	Migratie	149
4.1	Opvang van binnenlands ontheemden	149
4.2	Minderjarigen	152
4.3	Standpunt UNHCR	154
4.4	Beleid andere Europese landen	156
4.5	Samenvatting	157
5	Samenvatting	158
Appendix I: Lijst van christenlijke minderheden		160
Literatuurlijst		168

1 Inleiding

In dit algemene ambtsbericht wordt de huidige situatie in Turkije beschreven voorzover van belang voor de beoordeling van asielverzoeken van personen uit Turkije inclusief de vraag of terugkeer naar Turkije van uit dat land afkomstige afgewezen asielzoekers verantwoord is. Dit ambtsbericht is een actualisering van eerdere algemene ambtsberichten over de situatie in Turkije (laatstelijk 4 april 2001) en het tussentijdse ambtsbericht Turkije/Koerdische asielzoekers van 13 december 2000. In een separaat ambtsbericht (5 juli 2001) werd de dienstplicht in Turkije behandeld.

Bij de totstandkoming van dit ambtsbericht is gebruik gemaakt van gesprekken en bevindingen ter plaatse en van rapportages van de Nederlandse ambassade in Ankara en het Nederlandse consulaat-generaal in Istanbul, die daartoe een netwerk van contacten hebben geraadpleegd. Verder is gebruikt gemaakt van documenten van onder meer de Economic and Social Council van de Verenigde Naties, de UNHCR, de Europese Commissie, de Raad van Europa, de Duitse en Amerikaanse ministeries van Buitenlandse Zaken, het Britse ministerie van Binnenlandse Zaken, Amnesty International, Human Rights Watch, de Turkse mensenrechtenorganisaties IHD, TIHV en Mazlum-Der en The Economist Intelligence Unit. Ook vakliteratuur en berichtgeving in de media zijn gebruikt. Daar waar niet-vertrouwelijke bronnen zijn vermeld, is de tekst in veel gevallen ook gebaseerd op informatie die op vertrouwelijke basis is ingewonnen.

In hoofdstuk 2 wordt de binnenlands-politieke en economische situatie in Turkije geschetst. In paragraaf 2.4 wordt met name aandacht besteed aan de veiligheidssituatie in Zuidoost-Turkije. In paragraaf 2.5 volgt een schets van de sociaal-economische omstandigheden.

Hoofdstuk 3 beschrijft de situatie van de mensenrechten in Turkije. Na behandeling van wettelijke garanties en internationale verdragen waarbij Turkije partij is, worden mogelijkheden van toezicht geschetst. In paragraaf 3 volgt de eigenlijke beschrijving van de situatie van de mensenrechten, mede bevattende informatie over religieuze minderheden. In paragraaf 4 wordt de positie van etnische minderheden en andere specifieke groepen belicht.

In hoofdstuk 4 komen de onderwerpen binnenlands ontheemden en minderjarigen aan de orde. Verder wordt in dit hoofdstuk het standpunt van UNHCR en het beleid van andere Europese landen beschreven.

Hoofdstuk 5 bevat een algehele samenvatting.

2 Landeninformatie

2.1 Basisgegevens

2.1.1 Land en volk

Turkije heeft ruim 67 miljoen inwoners¹ op een oppervlakte van circa 780.000 km². Hiervan woont bij benadering zestig procent in stedelijke gebieden. De grootste agglomeratie is Istanbul, dat volgens de volkstelling van 2000 tien miljoen inwoners telt. Andere grote steden in West-Turkije zijn de hoofdstad Ankara (3,5 miljoen inwoners), Izmir (2,7 miljoen) en Konya (1,7 miljoen).

De grootste steden buiten deze regio zijn Adana (ruim 2 miljoen), Gaziantep (1,2 miljoen) en Diyarbakır (1 miljoen). De aantallen inwoners van deze steden zijn in de jaren negentig flink gegroeid als gevolg van ontvolking van het platteland.

De Turkse samenleving heeft een multi-etnisch en multi-religieus karakter. Etnisch en linguïstisch kunnen in Turkije naast Turken en Koerden onder meer kleinere groepen Armeniërs, Grieken, Turkmenen, Tjerkessen, Lazen, Bulgaren, Georgiërs en Arabieren worden onderscheiden. Het aantal Koerden bedraagt ongeveer dertien miljoen².

Naar religie is getalsmatig het belangrijkste onderscheid dat tussen soennieten en alevieten. Verder zijn er ongeveer honderdduizend christenen en circa 2000 yezidi's.

NAVO-lidstaat Turkije grenst aan acht buurlanden op de Balkan, in de voormalige Sovjetunie en in het Midden-Oosten³. Deze regio kenmerkt zich door verschillende politieke en religieuze ontwikkelingen die hun weerslag hebben op de situatie in Turkije.

¹ Cijfers van het Staatsinstituut voor Statistiek aan de hand van de volkstelling op 22 oktober 2000, zoals genoemd door het Turkse persagentschap Anatolia, 2 januari 2002.

² Het percentage Koerden in Turkije wordt vaak grofweg op twintig geschat. Dit percentage kan tot stand komen op grond van onder meer extrapolaties uit het verleden.

³ Bulgarije, Griekenland, Syrië, Irak, Iran, Georgië, Armenië en Azerbaidjan.

2.1.2 Geschiedenis

Na ongeveer zevenhonderd jaar Ottomaans sultanaat werd Turkije op 29 oktober 1923 een republiek naar westers model onder leiding van Mustafa Kemal, die later de achternaam Atatürk kreeg. In het met de westerse mogendheden gesloten Verdrag van Lausanne (24 juli 1923) werden de onafhankelijkheid, integriteit en soevereiniteit van de Republiek Turkije erkend en gegarandeerd¹. De grenzen die in dit verdrag zijn vastgelegd komen vrijwel geheel overeen met de grenzen van het huidige Turkije². Ook zijn er in het verdrag garanties opgenomen voor drie in Turkije levende (niet islamistische) minderheden, te weten de joden, de Grieken en de Armeniërs.

Er vonden in de jonge republiek op westerse leest geschoeide hervormingen plaats. De toenmalige Turkse leiders braken radicaal met het bestuur op islamitische grondslag. Zo werd de scheiding tussen religie en staat officieel ingevoerd. Het Arabisch alfabet werd afgeschaft en vervangen door een speciaal voor het Turks aangepast Latijns schrift. Islamitische wetten werden vervangen door op Europese (onder andere Italiaanse, Franse en Zwitserse) leest geschoeide wetgeving. Als religieus beschouwde kleding werd verboden en vervangen door westerse kledij. Vrouwen werd het verboden om in overheidsdienst hoofddoekjes te dragen. Ook toepassing van westerse technologie werd aangemoedigd, evenals emancipatie van de vrouw.

Tot op heden heeft het Turkse leger, dat zichzelf beschouwt als de hoeder van de Turkse staat, strikt toegezien op het onverkort vasthouden aan de door Atatürk geformuleerde uitgangspunten, te weten het seculiere en unitaire karakter van de republiek.

¹ Het in 1920 gesloten verdrag van Sèvres waarin het grondgebied van de Turkse staat werd gereduceerd tot minder dan de helft van het huidige grondgebied en waarin aan onder andere de Koerden en de Armeniërs een eigen staat werd gegarandeerd, verloor door dit nieuwe verdrag haar geldigheid.

² De enige uitzondering hierop vormt de aan Syrië grenzende provincie Hatay, die pas in 1939 onderdeel van Turkije werd.

Op 12 september 1980 vond een militaire staatsgreep plaats onder aanvoering van generaal Kenan Evren. Het nieuwe bewind slaagde erin het toen al bijna tien jaar voortdurende politieke geweld te beteugelen, maar dat ging ten koste van een aantal democratische verworvenheden. Nadat in 1982 per referendum een nieuwe - veel stringenter - grondwet was aangenomen, volgde een jaar later het herstel van de burgerregering.

Bij de verkiezingen van 1995 kwam de islamistische Refah Partisi (Welvaartspartij) onder leiding van Necmettin Erbakan met een stemmenaandeel van bijna 25% als grootste partij uit de bus. Op 25 juni 1996 kwam een coalitie tot stand tussen de Refah Partisi en de DYP (Doğru Yol Partisi – Partij van het Rechte Pad) van Tansu Çiller, waarbij werd afgesproken dat het premierschap bij tourbeurt zou worden vervuld door de leiders van de beide partijen. Erbakan, de voorzitter van de Welvaartspartij was het eerst aan de beurt, zodat Turkije op die datum haar eerste islamistische premier kreeg.

Een lang leven was het islamistische bewind niet beschoren. Niet alleen had de coalitie te kampen met veel interne conflicten, ook het leger liet van zich spreken. Via de Nationale Veiligheidsraad¹, waarin het een zeer grote stem heeft, dwong het leger premier Erbakan op 28 februari 1997 tot het ondertekenen van een memorandum waarin aanbevelingen werden gedaan die het seculiere karakter van de Turkse staat moesten waarborgen. Erbakan tekende, maar maakte in de periode erna volgens de legertop niet genoeg haast met de uitvoering ervan. Steeds meer parlementsleden van de coalitiepartner DYP zegden hierop de samenwerking met de Welvaartspartij op, zodat de coalitie op 30 mei haar meerderheid in het parlement verloor en Erbakan onder druk van het leger zijn ontslag indiende.

Bij de verkiezingen van 18 april 1999 kwam de DSP (Demokratik Sol Partisi – Partij van Democratisch links) als winnaar uit de bus met met 22,1 % van de stemmen. Verrassend sterke tweede partij was de ultra-nationalistische MHP met 18,1 %. De FP (Fazilet Partisi – Partij van de Deugd), de islamistische partij die werd opgericht direct na het verbod op de Welvaartspartij in januari 1998, werd de derde partij (15,2 %). De overige grote partijen leden electoraal verlies.

¹ Zie paragraaf 2.2.

Zes weken na de verkiezingen van 18 april 1999 werd na een voor Turkse begrippen lange onderhandelingsperiode een akkoord bereikt over een nieuwe coalitie onder premier Ecevit, die naast DSP bestaat uit MHP en ANAP (Anavatan Partisi – Moederlandpartij). Zowel de MHP als de ANAP leverden een vice-premier. Ondanks diverse interne strubbelingen is de coalitie nog altijd intact.

Op 10 december 1999 werd de EU-kandidatuur van Turkije tijdens de top in Helsinki door de Europese Unie definitief bevestigd. Van opening van de toetredingsonderhandelingen kan pas sprake zijn wanneer Turkije voldoet aan de politieke criteria voor toetreding zoals die zijn vastgesteld in Kopenhagen in 1993. Op 8 november 2000 en in november 2001 publiceerde de Europese Commissie rapporten¹ waarin de vorderingen van Turkije in het licht van de Kopenhagen-criteria werden beoordeeld. Op de EU top te Nice in december 2000 werd een Partnerschap voor Toetreding aangenomen, waarin concrete doelen staan vermeld waaraan Turkije op korte of middenlange termijn dient te voldoen. Hierdoor drukt Europa in toenemende mate een stempel op de Turkse politiek. Turkije heeft op 19 maart 2001 op basis van het Partnerschap voor Toetreding 2000 het zogenaamde Nationaal Programma gepresenteerd, waarin vermeld staat wat Turkije in de komende tijd wil ondernemen om aan de voorwaarden te voldoen².

Op 5 mei 2000 werd na drie stemrondes in het parlement Ahmet Necdet Sezer, de 58-jarige voorzitter van het Constitutionele Hof tot de tiende president van Turkije verkozen. Sezer was tot op dat moment nooit politiek actief geweest. In zijn functie als president van het Constitutionele Hof had hij in sterke bewoordingen opgeroepen tot het respecteren van mensenrechten en tot hervormingen van de grondwet. Sezer is op 16 mei 2000 beëdigd. Sinds die tijd heeft hij reeds enkele malen conflicten gehad met de regering, omdat hij weigerde bepaalde besluiten te ondertekenen die naar zijn mening niet grondwettelijk waren.

¹ *Turkey 2000 Regular Report from the Commission on Turkey's Progress Towards Accession*, Europese Commissie (8 november 2000) en *Turkey 2001 Regular Report from the Commission on Turkey's Progress Towards Accession*, Europese Commissie (13 november 2000).

² *Avrupa Birliği Müktesebatının üstlenmesine ilişkin Türkiye Ulusal Programı* (Nationaal Programma van Turkije met betrekking tot de uitvoering van het acquis van de Europese Unie) (19 maart 2001). Het Programma is tevens in een Engelstalige versie uitgegeven.

De strijd met de PKK

Een zeer belangrijke factor in de recente geschiedenis van Turkije is de jarenlange strijd tussen de PKK en de Turkse strijdkrachten. De gevolgen hiervan zijn tot op vandaag de dag merkbaar.

De PKK, voluit Partîya Karkerên Kurdîstan (Arbeiderspartij van Koerdistan) is in 1978 opgericht door Abdullah Öcalan met het doel om een onafhankelijke en socialistische Koerdische staat op te richten. De PKK was de enige Koerdische organisatie die zich na de militaire staatsgreep van 1980 wist te handhaven. Leider Öcalan vestigde zich in datzelfde jaar in Damascus, van waaruit hij tot eind 1998 met medeweten en goedvinden van de Syrische overheid de PKK bestuurde.

De in 1984 begonnen gewapende activiteiten van de PKK in Zuidoost-Turkije, die een hoogtepunt kenden in de jaren 1990-1994, werden gekarakteriseerd door aanvallen op militaire en (vaak ook Koerdische) civiele doelen, die hebben geleid tot circa 30.000 doden. De PKK maakte zich schuldig aan wreedheden waaronder moorden, met name in de rurale gebieden van het zuidoosten, maar ook daarbuiten. De slachtoffers waren meestal jandarma-functionarissen¹, burgemeesters, onderwijzers, imams, dorpswachters en hun familieleden, onwillige rekruten, jonge dorpelingen die weigerden voor de PKK te vechten, en (voormalige) PKK-ers die informant van de Turkse overheid waren geworden.

De PKK trachtte het zuidoosten onbestuurbaar te maken door een systematische vernietiging van onder meer de economische en sociale infrastructuur en door een weloverwogen polarisering van de lokale bevolking. Zo zijn vele dorpsscholen gesloten, onder andere vanwege het tot en met 1996 gevoerde PKK-beleid onderwijzers te vermoorden². Er worden thans geen nieuwe scholen meer gesloten en het aantal scholen dat nog steeds gesloten is, is volgens cijfers van de Turkse overheid van meer dan 2000 in het jaar 1998 gedaald naar 78 in december 2001³.

¹ Zie over de jandarma paragraaf 2.2.2.

² *Human Rights Reports for 1999: Turkey*, U.S. Department of State (24 februari 2000).

³ Dagblad Zaman, 18 december 2001.

Om de PKK haar voedingsbodem te ontnemen en de bevoorrading van de PKK-strijders in de bergen te bemoeilijken zijn in Zuidoost-Turkije talrijke dorpen ontruimd en platgebrand door de strijdkrachten. Hierdoor werden vele families uit de regio gedwongen om zich elders in Turkije te vestigen¹. Vanaf het begin werd door het Turkse leger tegen de PKK hardvochtig opgetreden. De strijd tegen de PKK ging dan ook vaak gepaard met verschillende andere vormen van schendingen van de mensenrechten door de veiligheidskrachten.

In de strijd met de PKK zijn volgens opgaven van de Turkse overheid² tussen 1987 en 2001 totaal ruim 23.000 PKK-strijders en ongeveer 5.000 leden van de veiligheids- en strijdkrachten gedood. Er zouden totaal ruim 4.400 burgers zijn omgekomen. De cijfers voor gewonden liggen voor veiligheids- en strijdkrachten op ruim 11.000 en voor burgers op circa 5.400. Cijfers van het aantal gewonde PKK-strijders worden niet gegeven.

Met de overbrenging van PKK-leider Öcalan naar Turkije vanuit Kenia in februari 1999, werd de PKK echter een grote slag toegebracht, die werd gevolgd door demonstraties, hongerstakingen en enkele aanslagen of pogingen daartoe door PKK-strijders in onder meer Istanbul.

¹ Zie paragraaf 4.2.

² Gegevens zoals gepresenteerd op de website van de Supergouverneur van het uitzonderingstoestandsgebied (www.ohal.gov.tr) per 31 januari 2001.

Op 29 juni 1999 is Abdullah Öcalan tijdens het proces op het eiland İmralı ter dood veroordeeld wegens hoogverraad door de Staatsveiligheidsrechtbank van Ankara. Het Hof van Beroep, dat in terdoodveroordelingen altijd ambtshalve het vonnis van de lagere rechtbank dient te toetsen, bekrachtigde Öcalans doodvonnis op 25 november 1999. Hierna diende het vonnis nog bekrachtigd te worden door het parlement. Öcalans advocaten verklaarden dat zij tegen het vonnis in beroep zouden gaan bij het Europese Hof voor de Rechten van de Mens. De Turkse coalitiepartners zijn overeengekomen het doodvonnis niet ten uitvoer te leggen voordat het EHRM uitspraak heeft gedaan. Het Europese Hof heeft in november 2000 een eerste zitting gehouden in de zaak Öcalan. Hierin is besloten dat de zaak ontvankelijk is en in behandeling zal worden genomen. Op de zitting van 28 september 2001 hebben de advocaten van Öcalan schriftelijk hun zienswijze bij het Hof ingediend. Hierop is aan de Turkse autoriteiten een termijn toegekend om hierop schriftelijk te reageren¹.

Öcalan zit gevangen op het eiland İmralı in de Zee van Marmara. Hij is de enige gevangene op het eiland. Op 2 maart 1999 heeft de anti-martel commissie van de Raad van Europa een bezoek gebracht aan deze gevangenis². In november 2001 publiceerde het pro-Koerdische dagblad Yedinci Gündem foto's van Öcalan in zijn cel en op de luchtplaats. Volgens dit krantenartikel zit hij in een cel van 6 vierkante meter, wordt hij dagelijks een uur lang gelucht en kan hij eenmaal per week een uur met zijn advocaten en familieleden spreken³.

Tegen Öcalan loopt nog een tweede rechtszaak, waarin hij samen met honderd andere verdachten terechtstaat wegens delicten gepleegd voor de staatsgreep van 1980. Ook in deze zaak wordt tegen hem de doodstraf geëist. Op de zitting van 30 oktober 2001 is de zaak verdaagd naar 24 december 2001⁴. Ook hier is de zitting verdaagd en is nog geen vonnis gewezen.

¹ Dagblad Yedinci Gündem, 29 september 2001.

² Voor de bevindingen van de commissie zie pagina 25 van het algemeen amtsbericht Turkije d.d. 4 mei 2001, waarin een beknopte weergave wordt gegeven van het *Report to the Turkish Government on the Visit to Turkey carried out by the European Committee for the Prevention of Torture and Inhuman or Degrading Treatment or Punishment (CPT) from 27 February to 3 March 1999*, Raad van Europa (7 december 2000).

³ Yedinci Gündem, 10 november 2001. Ook te vinden op internet:
www.yedincigundem.com/news.asp?id=6390.

⁴ Dagblad Yedinci Gündem, 1 november 2001.

2.2 Staatsinrichting

2.2.1 De wetgevende macht

Het parlement

De wetgevende macht berust bij het parlement, dat uit één kamer bestaat en 550 leden telt. De leden worden rechtstreeks gekozen voor een periode van vijf jaar. Parlementsleden kunnen zitting hebben namens hun eigen politieke partij of in de hoedanigheid van onafhankelijk parlementariër. Een fractie bestaat uit ten minste twintig zetels. Thans is de verdeling als volgt: DSP: 130 zetels, MHP: 127 zetels, DYP: 85 zetels, ANAP: 79 zetels, AK Partisi: 53 zetels, SP: 48 zetels, onafhankelijken: 16 zetels, vacant: 12 zetels¹.

Een van de belangrijkste functies van het parlement is het realiseren van wetgeving door middel van bespreking, amendering en goedkeuring van wetsvoorstellen. Een aangenomen wet dient binnen 15 dagen door de president te worden ondertekend. De president heeft het recht een aan hem voorgelegde wet onbekrachtigd te retourneren aan het parlement. Indien het parlement de wet opnieuw ongewijzigd aanneemt, moet de president deze alsnog ondertekenen. Een dergelijk voorval heeft zich eind 2000 rond de omstreden amnestiewet nog voorgedaan².

Een andere taak van het parlement is het controleren van de ministerraad. Hiervoor staan diverse middelen ter beschikking, zoals het stellen van parlementaire vragen en als uiterste middel het naar huis sturen van het kabinet middels een door een parlementaire meerderheid gesteunde motie van wantrouwen. Tot slot dient het parlement de jaarlijkse begroting goed te keuren. Het verwerpen van de begroting geldt als een motie van wantrouwen.

¹ Turkse persbureau Anatolia, 9 januari 2002.

² Zie over de amnestiewet paragraaf 3.3.6.

Politieke partijen

Turkije kent meer dan twintig politieke partijen. Een groot aantal hiervan speelt nauwelijks een rol van betekenis en behaalde bij de verkiezingen van april 1999 stemmenresultaten van minder dan een procent. Het partijenlandschap is aan veel veranderingen onderhevig. Met de regelmaat van de klok worden partijen opgericht en vaak geruisloos weer opgeheven. De binding van parlementsleden met hun eigen partij is niet altijd even sterk. Het komt met enige regelmaat voor dat parlementsleden overstappen naar een andere partij. De afgevaardigden van veel provincies in het parlement zijn dan ook door de kiezer vaak meer gekozen op hun persoonlijke merites dan op de partij waarbij ze behoren.

Partijen in het parlement

Op dit moment heeft in het parlement een zestal partijen zitting. Dit zijn in volgorde van grootte:

De DSP (Demokratik Sol Partisi – Partij van Democratisch Links) met voorzitter premier Bülent Ecevit en als vicevoorzitter zijn vrouw Rahsan Ecevit. Deze sociaal-democratische partij met nationalistische inslag werd op 14 november 1985 opgericht als afsplitsing van Atatürks CHP;

De MHP (Milliyetçi Hareket Partisi – Nationale Actiepartij) met voorzitter Devlet Bahçeli. Deze extreem nationalistische partij werd op 24 januari 1992 opgericht. De partij probeert de laatste tijd wat meer op te schuiven naar het midden, maar wordt toch nog vaak in verband gebracht met de zogenaamde Grijze Wolven;

De DYP (Doğru Yol Partisi – Partij van het Rechte Pad) met als voorzitter de voormalige premier Tansu Çiller. Deze conservatieve partij werd opgericht op 23 juni 1983. Er heerst een voortdurende rivaliteit met de ANAP, die zich richt op vrijwel dezelfde kiezersgroep.

De ANAP (Anavatan Partisi – Moederlandpartij) met voorzitter Mesut Yılmaz. De conservatief-liberale partij, die onder grootindustriëlen veel steun vindt, werd opgericht op 20 mei 1983.

De AKP (Adalet ve Kalkınma Partisi - Partij van Gerechtigheid en Ontwikkeling)¹ met voorzitter Tayyip Erdoğan. Deze partij is in augustus 2001 vlak na het verbod op de islamitische FP (Fazilet Partisi – Partij van de Deugd) opgericht. Met name de meer hervormingsgezinde vleugel van de FP is na dit verbod overgegaan naar de AK Partisi. Op 9 januari 2002 bepaalde het Constitutionele Hof dat Erdoğan wegens een eerdere veroordeling niet verkiesbaar was voor het parlement².

De SP (Saadet Partisi - Partij van het Geluk) met voorzitter Recai Kutan. Net als de AKP opgericht na de sluiting van de FP. In de SP zijn de conservatievere ex-FP parlementsleden terug te vinden.

Volgens opiniepeilingen in oktober 2001 zou bij nieuwe verkiezingen geen van de drie regeringspartijen DSP, MHP en ANAP meer dan tien procent van de stemmen krijgen³, waardoor ze onder de kiesdrempel zouden blijven en niet zouden terugkomen in het parlement (zie onder).

Partijen buiten het parlement

Het Turkse kiesstelsel kent een kiesdrempel van tien procent. Hierdoor is het enkele partijen die toch een redelijk percentage van de stemmen hadden weten te verwerven niet gelukt een plaats in het parlement te bemachtigen. Buiten het parlement bestaan de volgende partijen (in volgorde van grootte):

De CHP (Cumhuriyet Halk Partisi – Republikeinse Volkspartij) onder voorzitter Deniz Baykal, een op 9 september 1992 als opvolger van de gelijknamige partij uit 1923 opgerichte sociaal-democratische partij die zeer veel waarde hecht aan de principes van Atatürk. De gelijknamig voorloper van de partij was in 1923 als eerste politieke partij in Turkije opgericht door Atatürk zelf;

¹ Het woord AK betekent in het Turks ‘wit’. Hiermee wil men aangeven schone handen te hebben en gevrijwaard te zijn van corruptie.

² Zie hierover paragraaf 2.2.1.

³ *Turkey. Country Report October 2001*, The Economist Intelligence Unit (oktober 2001), blz. 15.

De HADEP (Halkın Demokrasi Partisi – Democratiepartij van het Volk) onder voorzitter Murat Bozlak, een in mei 1994 als navolger van de eerder verboden HEP, DEP en ÖZDEP opgerichte pro-Koerdische partij met een linkse inslag¹.

De overige partijen hebben bij de laatste landelijke verkiezingen allemaal minder dan twee procent van de stemmen behaald: BBP, ÖDP, ATP, İP, DBP, DEPAR, EMEP, DTP, LDP, BP, MP, SiP, YDH, YDP, DKP, YP, DP en AP.

2.2.2 De uitvoerende macht

De president

De president wordt op voordracht van ten minste een vijfde van de parlementsleden gekozen door het parlement. Hij heeft een ambtstermijn van zeven jaar, die niet verlengd kan worden. Het parlement spreekt reeds sinds 2000 over een grondwetswijziging die in een ambtstermijn van vijf jaar met een mogelijke verlenging van nog eens vijf jaar voorziet.

In het Turkse staatsbestel beschikt de president over een groot aantal bevoegdheden. Zo kan de president weigeren een wet te ondertekenen, het parlement bijeenroepen wanneer hij dat nodig acht en draagt hij zorg voor de benoeming van diverse hoge rechtersposten. De huidige president, Ahmet Necdet Sezer, heeft herhaalde malen aangegeven dat hij die bevoegdheden te verregaand vindt. Ook hierover wordt in de coalitie nog altijd gesproken.

De ministerraad

De ministerraad bestaat uit de premier, de vakministers en een vijftiental ministers van staat. De premier is altijd afkomstig uit het parlement en wordt na de verkiezingen door de president aangewezen. De overige ministers worden op voordracht van de premier benoemd door de president. Het gehele kabinet dient hierna nog een vertrouwensstem van het parlement te krijgen.

¹ Zie paragraaf 1.3.2.

In Turkije heeft de ministerraad een deel van de wetgevende bevoegdheid van het parlement overgedragen gekregen. In Turkije is echter het bijzondere aan deze bevoegdheid dat het kabinet op deze wijze zelfs bestaande wetten kan amenderen of afschaffen. Dit gebeurt met een zogenaamd ‘decreet met wetkracht’ (Turks: Kanun Hükmünde Kararname, vaak afgekort tot KHK). Deze dienen uiteindelijk nog wel door de president ondertekend te worden. President Sezer heeft in het jaar 2000 enkele malen een dergelijk KHK zonder ondertekening naar het kabinet geretourneerd met de mededeling dat dergelijke zaken door het parlement bij wet in formele zin geregeld dienen te worden¹.

Lokaal bestuur

Turkije is ingedeeld in 81 provincies (*il*), die onder leiding staan van een provinciegouverneur (*vali*). Provincies zijn onderverdeeld in districten (*ilçe*) met als bestuurder de districtsgouverneur (*kaymakam*). Districten kunnen nog onderverdeeld zijn in subdistricten (*bucak*). Gouverneurs worden voor een periode van enkele jaren benoemd door de centrale overheid in Ankara en zijn daaraan rechtstreeks verantwoording schuldig in die zin dat er een hiërarchische lijn bestaat van districtsgouverneur naar provinciegouverneur naar de centrale overheid in Ankara. De functie van de gouverneurs is het vertegenwoordigen van de centrale overheid in de provincie. Voor het geheel van de provincies in het uitzonderingstoestandsgebied (OHAL) bestaat nog een zogenaamde supergouverneur, die in het gebied zeer verregaande bevoegdheden heeft².

¹ Het betreft hier onder andere een regeling die voorzag in massaal ontslag van ambtenaren met islamitische sympathieën. Zie hierover de berichtgeving van o.a. Reuters in de periode eind augustus-begin september 2000.

² Zie paragraaf 2.4.4.

De bevolkingsregistratie in Turkije is geregeld in het kader van de bovengenoemde hiërarchie en dus niet zoals in Nederland bij de gemeenten. Elk district heeft een Bevolkingsregister, ook wel Bureau Bevolkingszaken genoemd, dat in laatste instantie valt onder het ministerie van Binnenlandse Zaken, waarin alle inwoners van dat district geregistreerd behoren te staan. In de praktijk staan veel mensen ingeschreven in het bevolkingsregister van hun geboorteplaats of zelfs de geboorteplaats van hun ouders. Sinds 28 oktober 2000 bezit elke burger een uniek, elfcijferig identiteitsnummer, dat landelijk is geregistreerd en onveranderlijk is¹. In het bevolkingsregister zijn geen adresgegevens opgenomen. Een beperkte registratie van adresgegevens vindt plaats op het niveau van dorps- of wijkhoofd.

Het bevolkingsregister draagt tevens zorg voor de afgifte van identiteitskaarten (Turks: nüfus cüzdanı), die ook in het Nederlandse spraakgebruik vaak nüfus-kaart worden genoemd. De nüfus-kaart is het enige geldige binnenlandse legitimatiebewijs en een ieder is verplicht deze kaart altijd bij zich te dragen. Direct na de geboorte dient aangifte te worden gedaan bij het bevolkingsregister in de geboorteplaats, zodat onmiddellijk een nüfus-kaart kan worden afgegeven.

Naast de centraal gestuurde instanties bestaan er ook nog decentrale overheden, die rechtstreeks door de bevolking worden gekozen. De belangrijkste zijn de burgemeester en gemeenteraad in een gemeente (*belediye*) en het dorps- of wijkhoofd (*muhtar*).

Elke plaats² met meer dan tweeduizend inwoners heeft recht op een gekozen burgemeester en gemeenteraad. De burgemeester heeft een beperkt aantal bevoegdheden op het terrein van onder andere infrastructuur (openbaar vervoer, water- en gasvoorziening etc.) en openbare werken (plantsoenen, bestrating, vuilnis, etc.). Het komt soms voor dat burgemeesters en provincie- of districtsgouverneurs tegenover elkaar komen te staan, omdat deze eersten meer het lokale belang vertegenwoordigen en de laatsten het belang van de centrale overheid.

¹ Turkse persbureau Anatolia, 24 oktober 2000.

² Hetzelfde geldt voor stadsdelen binnen grote steden.

Elke wijk of dorp heeft een zogenaamd dorps- of wijkhoofd, vaak aangeduid met de term ‘muhtar’. De muhtar speelt een bemiddelende rol tussen bevolking en overheid, omdat hij de enige instantie is die beschikt over een administratie van adresgegevens. Het enige officiële document dat een muhtar kan afgeven is dan ook een zogenaamde verklaring van domicilie (*ikametgâh ilmühaberi*). In principe behoort eenieder die in een bepaalde wijk of dorp gaat wonen of eruit vertrekt dat te melden bij de muhtar van die wijk of dat dorp. In de praktijk gebeurt dit vaak niet en gaat men pas naar de muhtar op het moment dat men ergens een verklaring van domicilie voor nodig heeft.

De veiligheidskrachten

De verschillende organen die zich bezighouden met het waarborgen van de veiligheid, zijn de politie, de zogenaamde jandarma, de landmacht en de dorpswachters. Daarnaast bestaat er een inlichtingendienst met de naam MİT (Milli İstihbarat Teşkilatı – Nationale Inlichtingen Organisatie).

De bevoegdheid van de politie, die valt onder het ministerie van Binnenlandse Zaken, beperkt zich tot de stedelijke gebieden. Voor alle zaken die te maken hebben met politieke delicten - al of niet gepaard gaand met geweld - heeft elk hoofdbureau van politie een speciale anti-terreurafdeling (Terörle Mücadele Şubesi). Ook bestaan mobiele eenheden, in het Turks Çevik Kuvvet (snelle kracht) genoemd, die optreden bij demonstraties en verstoringen van de openbare orde.

Op het platteland worden de politietaken uitgevoerd door de zogenaamde jandarma¹. De jandarma ontvangt haar orders uit meer dan een bron. Zo valt de jandarma onder de Generale Staf op het gebied van opleiding en speciale taken, onder de Landmacht op het gebied van wapens en uitrusting en onder het ministerie van Binnenlandse Zaken op het gebied van openbare veiligheid en orde. De politietaak bestaat zowel uit handhaving van de openbare orde als uit opsporing in geval van delicten. Hiermee is de jandarma verantwoordelijk voor de politietaken op 93,5 % van het grondgebied van Turkije². Behalve politietaken heeft de jandarma ook de taak van optreden tegen smokkelaars, bewaken van de buitenzijde van gevangenissen en het opsporen van voortvluchtige dienstplichtigen. Meer dan 90 procent van de manschappen van de jandarma bestaat uit dienstplichtigen. De jandarma heeft een inlichtingendienst die JITEM is genaamd.

Met het oog op de bestrijding van de PKK zijn er circa tweehonderdduizend manschappen van de strijdkrachten in het zuidoosten gestationeerd. Hieronder vallen onder andere de extra getrainde commandotroepen. Daarnaast zijn altijd speciale, onder het leger, politie of de jandarma vallende, teams (Özel Tim, meervoud Özel Timler) betrokken geweest bij de bestrijding van de PKK. 15.000 à 20.000 leden van dergelijke teams, die zich allen na vervulling van hun militaire dienstplicht hiervoor vrijwillig hebben gemeld, zijn zwaar bewapend en speciaal getraind in anti-guerrilla gevechten³.

Voor hand- en spandiensten en het verstrekken van inlichtingen is door de veiligheidskrachten veelvuldig gebruik gemaakt van uit de lokale bevolking geworven zogenaamde dorpswachters⁴.

¹ Ook wel gendarmerie of gendarmerie genoemd.

² Website van de Turkse strijdkrachten, www.tsk.mil.tr/jandarma/gorev.html, stand 4 april 2001.

³ Voor een uitgebreidere beschrijving van het leger zie ook het Algemene Ambtsbericht Turkije/dienstplicht d.d. 15 juni 2000. Hiervan zal zomer 2001 een nieuwe versie verschijnen.

⁴ Zie paragraaf 3.4.7.

2.2.3 De rechtsprekende macht

De organisatie van de rechterlijke macht is geregeld in de grondwet. Er zijn in Turkije civiele rechtbanken, administratieve rechtbanken en strafrechtbanken. Hiernaast zijn er bijzondere rechtbanken zoals militaire rechtbanken en de Staatsveiligheidsrechtbanken. Voor alle rechtbanken is hoger beroep mogelijk bij het Hof van Beroep (Turks: Yargıtay). Er bestaan aparte bestuurskamers, waartegen beroep kan worden aangetekend bij de Raad van State (Turks: Danıştay). Deze kan een vonnis bekrachtigen of het vernietigen en terugsturen naar de rechtbank in eerste aanleg. Het Hof van Beroep is de laatste instantie; tegen een vonnis bij dit Hof staan geen verdere rechtsmiddelen meer open. Verder kent Turkije een Constitutioneel Hof.

Constitutionele Hof

Het Turkse systeem kent een Constitutioneel Hof, dat toetst of wetten in overeenstemming zijn met de grondwet. In de laatste jaren worden als toets ook de rechtsbeginselen zoals neergelegd in de diverse internationale mensenrechtenverdragen gebruikt. In 2000 is een wet nietig verklaard omdat deze niet voldeed aan het gelijkheidsbeginsel zoals gesteld in artikel 10 van de grondwet¹.

Rechtstreekse toegang tot het Hof hebben overheidsinstellingen, regeringspartijen en de belangrijkste oppositiepartij, maar ook iedere burger kan in een lopende rechtszaak een beroep doen op ongrondwettelijkheid van een bepaalde wet. Om uiteindelijk toegelaten te worden tot het Hof, dient de rechter in de onderhavige zaak te beslissen dat toelating gerechtvaardigd is. Het Constitutioneel Hof toetst in eerste instantie de ontvankelijkheid van de klacht.

¹ Dit gebeurde op 21 september 2000, toen het Hof een wet annuleerde die voorzag in een amnestie voor plegers van bepaalde delicten. Voorwaarde voor amnestie was, dat het delict gepleegd was via de media. Dit onderscheid was volgens het Constitutioneel Hof ongrondwettelijk.

Reguliere strafrechtbanken

Om te bepalen welke rechtbank bevoegd is voor de behandeling van een bepaald delict zijn de aard en de zwaarte van het delict van belang. Voor commune strafdelicten bestaan drie strafrechtbanken¹:

Het Kantongerecht in Strafzaken (Turks: Sulh Ceza Mahkemesi) bestaat uit één rechter en is aanwezig in elke provincie- of districtshoofdstad. Deze rechtbank behandelt alleen zaken waar een geldstraf of een lichte gevangenisstraf op staat.

De Enkelvoudige Kamer in Strafzaken (Turks: Asliye Ceza Mahkemesi) bestaat officieel uit meerdere rechters, in praktijk is dit er echter slechts één.

De Meervoudige Kamer in Zware Strafzaken (Turks: Ağır Ceza Mahkemesi) bestaat uit een president en twee leden. De rechtbank is bevoegd voor delicten die maximaal worden bestraft met de doodstraf, zware gevangenisstraf of ten minste 10 jaar reguliere gevangenisstraf.

Staatsveiligheidsrechtbanken

Voor delicten die gericht zijn tegen de algehele veiligheid van de staat is de Staatsveiligheidsrechtbank (Turks: Devlet Güvenlik Mahkemesi, vaak afgekort tot DGM) bevoegd. Hieronder vallen volgens artikel 143 van de Turkse grondwet: 'Delicten die ingaan tegen de ondeelbare eenheid van staat en volk, tegen de vrije democratische orde en de Republiek, waarvan de hoedanigheid in de grondwet is vermeld en die rechtstreeks verband houden met de interne en externe veiligheid van de Staat...'.¹

¹ Erhan Günay, *Ceza Davalarında Usul ve Esaslar. Cumhuriyet Savcısı ve Ceza Hakimin El Kitabı*. (Procesgang en Basisprincipes in Strafzaken. Handboek voor de officier van justitie en de Strafrechter.) (Ankara: Seçkin Yayınevi 1998), 51-54 en 91.

De wetsartikelen die vallen onder de competentie van de Staatsveiligheids-rechtbank zijn misdrijven tegen de rechtspersoonlijkheid van de staat, misdrijven tegen de ‘krachten’ van de staat en bepaalde vormen van ophitsing tot misdrijf. Hieronder vallen in elk geval de artikelen 125, 168 en 169 van het Wetboek van Strafrecht en alle artikelen van de Wet op de Bestrijding van Terreur¹. Buiten deze primaire functie is deze rechtbank bevoegd voor o.a. delicten die met verdovende middelen hebben te maken. Op 15 november 2001 heeft het parlement een wet aangenomen die erin voorziet, dat het oprichten van criminele organisaties met winstoogmerk en het ondersteunen van deze organisaties (artikelen 313 en 314 strafwet) niet langer onder de competentie van de DGM valt, maar bij de reguliere strafrechtbanken wordt ondergebracht². Het wetsvoorstel is vervolgens door president Sezer teruggestuurd naar het parlement met het argument dat ook de andere rechtbanken een grote werkvoorraad hadden en deze stap dus niets oplost. Nadat het parlement het voorstel in ongewijzigde vorm nogmaals aan de president had aangeboden, was deze wettelijk gehouden het nu wel te tekenen, hetgeen Sezer heeft gedaan.

De Staatsveiligheidsrechtbank bestaat uit één voorzitter, twee leden en twee plaatsvervangend rechters. Voorheen was één van de rechters bij de Staatsveiligheidsrechtbank altijd een militair. Dit is op 18 juni 1999 afgeschaft, zodat de rechtbank nu alleen nog maar uit civiele rechters bestaat.

Voor de Staatsveiligheidsrechtbanken gelden in principe de de procesregels van de ‘gewone’ strafrechtbank, tenzij expliciet anders vermeld in de Wet op de Instelling en Procesregels van de Staatsveiligheidsrechtbanken onder nummer 2845. De regels in deze wet zorgen voor een veel verdergaande inperking van de rechten van de verdachte dan bij gewone rechtbanken.

Turkije telt momenteel acht Staatsveiligheidsrechtbanken, te weten in de plaatsen Adana, Ankara, Diyarbakır, Erzurum, İstanbul, İzmir, Malatya en Van³. Vóór de wetwijziging van 13 november 1996 waren er tevens Staatsveiligheidsbanken in Erzincan, Kayseri en Konya. De Staatsveiligheidsrechtbanken in Adana, Erzurum en Van bestonden nog niet.

¹ Wet op de Bestrijding van Terreur onder nummer 3713 d.d. 12 april 1991.

² Turkish Daily News, 16 november 2001.

³ Wet op de Instelling en Procesregels van de Staatsveiligheidsrechtbanken onder nummer 2845 d.d. 16 juni 1983, artikel 1.

Voor beroepszaken tegen de Staatsveiligheidsrechtbanken is de negende kamer van het Hof van Beroep bevoegd.

De doorlooptijd van een strafzaak vanaf het moment dat deze wordt aangebracht bij de desbetreffende rechtbank tot het moment dat het vonnis wordt gewezen, ligt bij de Enkelvoudige Kamers in Strafzaken, de Meervoudige Kamers in Zware Strafzaken en Staatsveiligheidsrechtbanken in de periode vanaf 1996 gemiddeld bij 350 dagen¹.

2.2.4 De Nationale Veiligheidsraad

De Nationale Veiligheidsraad (Turks: Milli Güvenlik Kurulu, vaak afgekort tot MGK) is een belangrijk orgaan binnen het Turkse staatsbestel. Het bestaansrecht van de MGK is verankerd in artikel 118 van de Turkse grondwet. Dit artikel is op 3 oktober 2001 gewijzigd². De raad is op grond van het nieuwe artikel samengesteld uit de president (voorzitter), de premier, de opperbevelhebber van de strijdkrachten, de vice-premiers³, de ministers van Justitie, Defensie, Binnen- en Buitenlandse Zaken en de bevelhebbers van respectievelijk de landmacht, luchtmacht, marine en jandarma⁴. Deelname van de vice-premiers en de minister van Justitie aan de raad is een novum dat door de wetswijziging is geïntroduceerd. Hierdoor is het aantal burgers (negen) in de MGK hoger geworden dan het aantal militairen (vijf). Voor de wetswijziging was het aantal burgers gelijk aan het aantal militairen. In januari 2002 is een wetsvoorstel naar het parlement gegaan, waarin deze wijziging ook in de lagere wetgeving wordt doorgevoerd⁵.

¹ Cijfers afkomstig van de website van het Turkse Centrale Justitiële Register (www.adli-sicil.gov.tr), stand 15 november 2001.

² Over het op 3 oktober 2001 doorgevoerde pakket grondwetswijzigingen zie paragraaf 2.3.3.

³ In december 2001 waren dat er drie in getal, te weten ANAP-voorzitter Mesut Yılmaz, MHP-voorzitter Devlet Bahçeli en het DSP parlements lid Hüsamettin Özkan.

⁴ Zie over de jandarma paragraaf 2.2.4.

⁵ Dagblad Cumhuriyet, 25 januari 2002.

Indien de te behandelen onderwerpen dat vereisen, kunnen ook andere personen worden uitgenodigd voor een zitting van de MGK. De Nationale Veiligheidsraad komt in de regel aan het einde van elke maand in het paleis van de president bijeen voor een reguliere vergadering. Hiernaast kunnen, indien de situatie dat vereist, nog buitengewone vergaderingen worden belegd.

De taak van de Nationale Veiligheidsraad is volgens het genoemde grondwetsartikel ‘Het mededelen aan de ministerraad van genomen aanbevelingsbesluiten inzake aanwijzing, vaststelling en uitvoering van de nationale veiligheidspolitiek van de staat en van haar visie op het verkrijgen van de noodzakelijke coördinatie.’ Voor de grondwetswijziging van 3 oktober 2001 werd in plaats van ‘aanbevelingsbesluiten’ kortweg gesproken van ‘besluiten’ of ‘beslissingen’. De zeer ruime formulering geeft de raad ook na de grondwetswijzigingen van oktober 2001 het recht om haar adviserende taak uit te breiden tot vrijwel alle staatsaangelegenheden. In de praktijk is vaak gebleken dat de MGK zeer ruim gebruik heeft gemaakt van deze door de wet geboden ruimte en zo een stem heeft gehad in vrijwel alle voorkomende kwesties.

Het artikel vervolgt met ‘Besluiten over maatregelen die door de raad worden gezien als noodzakelijk voor de bescherming van het voortbestaan en de onafhankelijkheid van de staat, de eenheid en ondeelbaarheid van het land en de rust en veiligheid van de samenleving, worden door de ministerraad geëvalueerd’. Voor de grondwetswijziging van oktober 2001 stond in plaats van ‘geëvalueerd’ de term ‘met voorrang behandeld’. Op grond van deze formulering is de praktijk ontstaan dat in de eerste vergadering van de ministerraad die volgde op een bijeenkomst van de MGK de bewindslieden zich bogen over de hier ter tafel gekomen onderwerpen. Eveneens is het altijd praktijk geweest dat de adviezen van de Nationale Veiligheidsraad door het kabinet onverkort zijn overgenomen. Indien een kwestie stemming in het parlement vereiste, dan werd ook hier het advies van de raad vrijwel altijd vertaald in een daarbij passende stemuitslag. Tot op heden is nog niet vast te stellen of de bovengenoemde grondwetswijzigingen in deze uitvoeringspraktijk verandering zal brengen.

2.3 Politieke ontwikkelingen

2.3.1 Economische crisis¹

In februari 2001 werd Turkije getroffen door de zwaarste economische crisis sinds het begin van de republiek. Aanleiding voor de crisis was een in de openbaarheid gekomen onenigheid tussen de president en de premier². Binnen korte tijd steeg de rente explosief, daalde de beurskoersen aanzienlijk en verloor de Turkse lira na het vrijlaten van de wisselkoersen bijna 50% aan waarde ten opzichte van de Amerikaanse dollar. In april 2001 is de van de Wereldbank afkomstige Kemal Derviş aangesteld als minister van staat verantwoordelijk voor de economie. Onder zijn leiding is een herstelprogramma opgesteld, waarmee de Turkse economie weer vlot moet worden getrokken. Dit programma behelst onder andere een strikt loonbeleid, herstructurering van de banksector en verregaande privatisering.

Zowel het IMF als de Wereldbank hebben financiële steun toegezegd van totaal ruim tien miljard dollar, op voorwaarde dat aan het programma van Derviş strak de hand zal worden gehouden. Turkije heeft tot op heden haar toezeggingen aan het IMF en de Wereldbank gestand gedaan. Zo is een groot aantal noodzakelijke wetwijzigingen inmiddels doorgevoerd. Inmiddels hebben de beide organisaties dan ook enkele miljarden dollars aan leningen aan Turkije uitbetaald.

¹ Zie over de sociaal-economische situatie ook paragraaf 2.5.

² Vergelijk BBC News en Turkish Daily News, 20 februari 2001 en Turkse persbureau Anatolia, 22 februari 2001.

Derviş is bij zijn hervormingsplannen, die een groot aantal wijzigingen in diverse wetten met zich mee brachten, diverse malen gestuit op onwil of tegenwerking van de coalitie. Met name de nationalistische MHP had veel bezwaren tegen diverse privatiseringen, omdat een verminderde greep van de overheid op grote bedrijven het in geheel Turkije wijd verbreide maar met name in MHP-kringen zeer diepgewortelde systeem van patronage ondermijnt. Zo was het de MHP-minister van Transport en Communicatie, Enis Öksüz, die de privatisering van het staatsbedrijf Türk Telekom heeft gepoogd te frustreren. Mede onder druk van het IMF en de Wereldbank, die uitbetaling van toegezegde leningen uitstelden, heeft de regering in juli uiteindelijk ingestemd met de wet die de privatisering van Türk Telekom mogelijk maakt en is Öksüz ontslagen¹. Ook de minister van staat verantwoordelijk voor privatisering, Yüksel Yalova van de ANAP, is ontslagen wegens tegenwerking van de hervormingsplannen van Derviş. Hij poogde een wet die voorzag in hervorming van de tabaksindustrie te frustreren.

De economische crisis en het hierop volgende herstelprogramma heeft de Turkse politiek enkele maanden lang volledig in zijn greep gehad, zodat veel andere zaken die op het politieke programma stonden, zijn blijven liggen.

¹ Vergelijk het Turkse dagblad Hürriyet, 28 juni 2001, Reuters 29 juni 2001 en Associated Press, 17 juli 2001.

2.3.2 Situatie in de gevangenissen

In Turkije waren er op 23 mei 2001 volgens de minister van Justitie 554 gevangenissen. Hiervan zijn er 513 gesloten inrichtingen, 36 open gevangenissen, één gesloten inrichting voor vrouwen en kinderen, 1 gesloten jeugdinrichting en 3 ‘opvoedingsinstellingen’ voor jongeren. Voor de amnestie van december 2000¹ waren er 72.000 gevangenen, waarvan er 11.000 vast zaten wegens politieke delicten. 3000 gevangenen waren minderjarig. Ongeveer 40 personen zaten vast wegens het plegen van foltering of mishandeling². OP 1 januari 2002 zaten er volgens de Turkse minister van Justitie 56.616 personen in de gevangenis, waarvan er 8.461 waren veroordeeld voor ‘terreurdelicten’³.

Het traditionele gevangenissysteem in Turkije bestaat uit grote zalen met maximaal honderd gevangenen. De buitenzijde van de gevangenissen wordt bewaakt door de jandarma en op de gangen is de bewaking in handen van gevangenispersoneel dat valt onder het ministerie van Justitie. Door het grote aantal gevangenen per eenheid en de lage mate van toezicht in de slaapzalen zelf, is in deze ruimtes een vrijwel autonome situatie ontstaan. Op 23 april 2001 omschreef de voorzitter van de parlementaire assemblee van de Raad van Europa deze situatie als “In de grote slaapzalen bloeit een illegale en criminele parallelstructuur die gebaseerd is op absolute gehoorzaamheid en intimidatie”⁴.

¹ Zie over deze amnestie ook paragraaf 3.3.6.

² *Monthly Report of Human Rights in Turkey - January 2001*, Human Rights Foundation of Turkey Documentation Centre (januari 2001), blz. 38.

³ Turkse persagentschap Anatolia, 2 januari 2002.

⁴ Agence France Presse en Deutsche Presseagentur, 23 april 2001.

Politieke gevangenen met eenzelfde overtuiging worden samen in één zaal ondergebracht om zo conflicten tussen leden van rivaliserende organisaties of bendes te voorkomen. De dagindeling, die grotendeels door de gevangenen zelf wordt bepaald, bevat daarom meestal ook enkele uren discussie of onderricht over de ideologie van de in die slaapzaal ondergebrachte groepering. De mate van autonomie laat zich illustreren door het feit dat binnen de cellen vaak zaken als wapens en mobiele telefoons aanwezig zijn. Soms komt het tot interne conflicten binnen een slaapzaal, waarbij in het verleden doden en gewonden zijn gevallen. Zo zijn in november 2000 bij een gevecht in de gevangenis van Uşak 5 doden en 20 gewonden gevallen¹.

De fysieke condities binnen de gevangenissen zijn vaak zeer slecht. De ruimtes zijn overbevolkt en de sanitaire voorzieningen minimaal. Ook aan adequate medische zorg ontbreekt het vaak². Gevangenispersoneel is vaak slecht opgeleid. Uit protest tegen deze omstandigheden hebben regelmatig opstanden plaatsgevonden, waarbij ook medegevangenen of gevangenispersoneel gegijzeld werden. Zo zijn in juli 2000 in de Bayrampaşa gevangenis in Istanbul elf bewakers gegijzeld en in oktober van dat jaar in dezelfde gevangenis meer dan 40 gevangenen gegijzeld, terwijl in diezelfde maand in een gevangenis in Adana nog eens 21 gevangenen werden gegijzeld³. In deze gevallen werd de gevangenis bestormd door de jandarma en werd op vaak hardhandige wijze een eind gemaakt aan de opstand.

¹ BBC News, 3 november 2000 en Turkish Daily News, 5 november 2000.

² *Human Rights in the OCSE Region: The Balkans, the Caucasus, Europe, Central Asia and North America. Report 2000 (Events of 1999)*, International Helsinki Federation of Human Rights (IHF) (2000) blz. 51.

³ Associated Press, 5 juli 2000 en Reuters 23 oktober 2000.

Ter beëindiging van de boven geschetste situatie en ter uitvoering van artikel 16 van de Wet op de Bestrijding van Terreur (waarin wordt voorgeschreven dat personen die gevangen zitten wegens een terreurdelict dienen te worden ondergebracht in een- of driepersoonscellen en waarin deze personen contact met medegevangenen wordt verboden) heeft de Turkse overheid in het jaar 2000 een aanvang gemaakt met het bouwen van cellingevangenissen, die bekend staan als F-type gevangenissen. Ook ook het Comité voor de Voorkoming van Foltering van de Raad van Europa (CPT) heeft zich in 1996, toen door de autoriteiten ook reeds een systeem van cellingevangenissen werd overwogen, uitgesproken over de vele nadelen van het traditionele zalensysteem¹.

Inmiddels zijn zes F-type gevangenissen operationeel: Sincan, Edirne, Kocaeli, Tekirdağ en de medio 2001 geopende gevangenissen in Bolu en Izmir. Aan een vijftal gevangenissen, waaronder Diyarbakır, wordt thans de laatste hand gelegd. Deze zullen naar verwachting half 2002 in bedrijf worden genomen. In september meldde de Turkse minister van Justitie, dat nog eens vijftig gevangenissen zouden worden omgebouwd naar het celsysteem en dat er nieuwe F-type gevangenissen worden gebouwd².

¹ *Report to the Turkish Government on the Visit to Turkey carried out by the European Committee for the Prevention of Torture and Inhuman or Degrading Treatment or Punishment (CPT) from 19 to 23 August 1996 and Response of the Turkish Government*, Raad van Europa (16 maart 2001).

² *Monthly Report of Human Rights in Turkey – September 2001*, Human Rights Foundation of Turkey Documentation Centre (september 2001) blz. 26.

Tegen dit type gevangenis zijn vanaf het begin van diverse zijden bezwaren geuit. Diverse mensenrechtenorganisaties, waaronder Amnesty International¹, Human Rights Watch² en ook het CPT³ hebben hun zorgen uitgesproken over het feit dat de kans zeer groot is dat gevangenen in absolute isolatie zullen worden gehouden zonder enig contact met anderen. Verder wordt gevreesd dat het systeem foltering in de hand werkt, nu de controle hierop in het nieuwe systeem veel moeilijker wordt. In de tweede helft van het jaar 2000 en in 2001 hebben herhaaldelijk protestacties en demonstraties plaats gevonden tegen de invoering van het systeem. Demonstraties werden door de politie vaak hard uiteengeslagen. Turkse ngo's hebben met name bezwaren tegen het feit dat geen consultatie met ngo's en beroepsverenigingen heeft plaatsgevonden omtrent de uitvoering en inrichting van de F-type gevangenissen. Verder voeren zij aan, dat de opzet van het cellensysteem niet is het verbeteren van de condities van gedetineerden, maar het isoleren van elementen die als staatsgevaarlijk worden beschouwd.

Uit protest tegen de invoering van het F-type gevangenis zijn vanaf oktober 2000 vele gevangenen in hongerstaking gegaan. Een aantal gevangenen gaf aan door te gaan tot de dood erop volgt. In december 2000 deed minister Türk van Justitie de toezegging dat de invoering van het systeem zou worden uitgesteld. De gevangenen gingen echter door met hun actie, omdat zij harde garanties eisten.

¹ Turkey. "F-type" prisons: Isolation and allegations of torture or ill-treatment (1), Amnesty International (20 april 2001).

² *Small Group Isolation in Turkish Prisons: an Avoidable Disaster*. Human Rights Watch (mei 2000).

³ *Preliminary observations made by the delegation of the European Committee for the Prevention of Torture and Inhuman or Degrading Treatment or Punishment (CPT) which visited Turkey from 16 to 24 July 2000*, Raad van Europa (7 december 2000).

Op 19 december 2000 viel de jandarma massaal in de gevangenissen binnen waar zich hongerstakingers bevonden. Volgens een verklaring van overheidszijde was het doel van de actie het beëindigen van de hongerstakingen. Bij de diverse invallen kwamen dertig gevangenen en twee jandarma-functionarissen om het leven. Volgens het CPT is een deel van de overlijdensgevallen het gevolg geweest van het gebruik van excessief geweld door de veiligheidskrachten, inclusief het gebruik van wapens en traangas¹. In een mediabericht is de inhoud van enkele forensische rapporten van de Turkse autoriteiten gepubliceerd, die dezelfde conclusies zou bevatten². De CPT van de Raad van Europa heeft geconstateerd dat een deel van de sterfgevallen is veroorzaakt door zelfmoord in plaats van door handelingen van de veiligheidskrachten³. In oktober 2001 is door de officier van justitie in Eyüp (Istanbul) een strafzaak aanhangig gemaakt tegen 1615 personen die tijdens de invallen in de Bayrampaşa-gevangenis dienst hadden. Ze krijgen ‘mishandeling’ en ‘misbruik van functie’ ten laste gelegd⁴.

Na afloop van de acties is, ondanks de eerdere toezeggingen tot uitstel van de minister van Justitie, onmiddellijk een aanvang gemaakt met het overbrengen van gevangenen naar de bewuste F-type gevangenissen. Tijdens het transport van de gevangenen naar de nieuwe gevangenissen is door de autoriteiten gebruik gemaakt van geweld⁵. De Turkse autoriteiten hebben bevestigd dat ‘er gedetineerden zijn die tijdens de operaties gewond zijn geraakt en later naar de F-type gevangenissen zijn overgebracht’⁶.

¹ *Turkey 2001 Regular Report from the Commission on Turkey's Progress Towards Accession*, Europese Commissie (13 november 2000), blz. 23.

² Dagblad Radikal, 15 en 17 mei 2001.

³ *Preliminary Observations made by the delegation of the European Committee for the Prevention of Torture and Inhuman or Degrading Treatment or Punishment (CPT) which visited Turkey in December 2000 and January 2001*, Raad van Europa (16 maart 2001).

⁴ *Monthly Report of Human Rights in Turkey – October 2001*, Human Rights Foundation of Turkey Documentation Centre (oktober 2001), blz. 34.

⁵ *Preliminary Observations made by the delegation of the European Committee for the Prevention of Torture and Inhuman or Degrading Treatment or Punishment (CPT) which visited Turkey in December 2000 and January 2001*, Raad van Europa (16 maart 2001).

⁶ Aangehaald in Turkey. “F-type” prisons: Isolation and allegations of torture or ill-treatment (I), Amnesty International (20 april 2001).

Volgens de minister van Justitie hebben de meeste hongerstakers inmiddels hun actie opgegeven¹. Per 14 januari 2001 waren 46 personen overleden aan de gevolgen van de hongerstaking. Een groot deel van de hongerstakers was zodanig verzwakt, dat zij om medische redenen tijdelijk uit de gevangenis zijn ontslagen. Begin november 2001 was hun aantal opgelopen tot 300 personen, van wie velen er slecht aan toe waren. Circa 90% van deze personen accepteert inmiddels behandeling en heeft de hongerstaking afgebroken. De behandeling vindt in vrijwel alle gevallen plaats in private ziekenhuizen en onder auspiciën van de TIHV.

Volgens de eerder genoemde persverklaring van Amnesty en HRW bleken gevangenen in de nieuwe gevangenissen dagenlang zonder menselijk contact in hun cel te verblijven, werden zij regelmatig slachtoffer van geweld en was geen enkele van de naar de F-type gevangenissen overgebrachte gevangenen uit zijn cel geweest voor recreatie. De CPT rapporteert dat in de F-type gevangenissen in Edirne, Kocaeli en Sincan de gevangenen gedurende de dag toegang hadden tot de gangen die grensden aan hun cellen. Een activiteitenprogramma bestond echter niet². Tijdens een bezoek van rapporteurs van de Raad van Europa aan de F-type gevangenis in Sincan bleek dat van de 340 gevangenen er slechts 45 (allen veroordeeld wegens commune delicten) deelnamen aan gemeenschappelijke activiteiten³.

¹ Turkse persagentschap Anatolia, 22 november 2001.

² *Preliminary Observations made by the delegation of the European Committee for the Prevention of Torture and Inhuman or Degrading Treatment or Punishment (CPT) which visited Turkey in December 2000 and January 2001*, Raad van Europa (16 maart 2001).

³ *Honouring of obligations and commitments by Turkey*, Parlementaire Assemblée van de Raad van Europa (13 juni 2001), paragraaf 127.

Op 1 mei 2001 heeft het parlement een wijziging in artikel 16 van de Wet op de Bestrijding van Terreur aangenomen, waardoor gevangenen kunnen deelnemen aan gemeenschappelijke sportieve, educatieve en culturele activiteiten¹. Amnesty International en de Turkse mensenrechtenorganisatie IHD zijn van mening, dat de wet niet ver genoeg gaat². Volgens cijfers van de overheid daterend van 13 november 2001 zijn inmiddels alle F-type gevangnissen voorzien van sportfaciliteiten en een bibliotheken, die in tegenstelling tot voorheen nu ook daadwerkelijk boeken zouden bevatten. De gevangnissen in Kocaeli en Tekirdağ zouden volgens dezelfde cijfers inmiddels ook over werkplaatsen beschikken. Uit dezelfde cijfers blijkt dat met name personen die zijn gedetineerd wegens commune delicten van de faciliteiten gebruik maken. Volgens woordvoerders van overheidszijde zouden personen die gedetineerd zijn wegens terreurdelicten op instructies van de leiders van hun organisatie de activiteiten boycotten.

In juni 2001 is een wet aangenomen die voorziet in lokale inspectiecomités voor de gevangnissen. Aan deze wet is voorzover bekend eind 2001 echter nog geen praktische uitvoering gegeven³. Op 18 mei 2001 is er een wet aangenomen die voorziet in de aanstelling van gespecialiseerde rechters die zich bezighouden met de tenuitvoerlegging van straffen⁴. Tot de competentie van deze rechters behoort ook het behandeling van klachten die gedetineerden hebben over de omstandigheden en behandeling tijdens hun gevangenschap. Begin 2002 was bij een aantal rechtbanken reeds een dergelijke rechter benoemd.

¹ Associated Press, 1 mei 2001.

² *Amnesty International concerns about proposed amend*, Amnesty International nieuwsbericht, 27 april 2001.

³ Zie over deze wet paragraaf 3.2.1. van dit ambtsbericht.

⁴ Wet op de Rechtbank voor Tenuitvoerlegging [van straffen] onder nummer 4675 d.d. 18 mei 2001.

2.3.3 Verbod op de Fazilet Partisi

De FP (Fazilet Partisi - Partij van de Deugd) is op 23 februari 1998 opgericht als navolger¹ van de RP (Refah Partisi – Welvaartspartij), die ruim een maand daarvoor door het Constitutionele Hof was ontbonden wegens het ondermijnen van het seculiere staatsbestel. Net als haar voorloper RP is ook de FP een partij van islamitische signatuur.

Op 7 mei 1999 diende de openbare aanklager bij het Constitutionele Hof een aanklacht in tegen de FP, waarbij hij ontbinding van de partij vorderde op grond van het feit dat de partij een voorzetting zou zijn van de verboden RP en ‘het middelpunt zou zijn van anti-seculiere acties’². Op een later moment is gevorderd tot een verbod op politieke activiteiten van twee leden van de partij³.

Op 22 juni 2001 oordeelde het Constitutionele Hof, dat de Fazilet Partisi verboden diende te worden. Volgens het Hof vormde de partij inderdaad het middelpunt van anti-seculiere acties, hetgeen bewezen werd geacht door diverse oproepen die leden van de partij hadden gedaan om het dragen van de islamitische sluier te liberaliseren. Twee parlementsleden van de partij werden uit hun functie ontheven en enkele andere partijleden die niet in het parlement zaten, kregen een politiek verbod voor vijf jaar opgelegd⁴. Door het verbod werden de overige voormalige FP-parlementsleden partijloos. Zij bleven in het parlement als onafhankelijke parlementariërs⁵.

¹ Niet als opvolger in officiële zin. Het is in Turkije namelijk verboden om een partij op de richten als opvolger van een verboden partij. De FP heeft dan ook altijd angstvallig geprobeerd deze indruk te vermijden.

² Dagblad Cumhuriyet, 9 juli 2000.

³ Voor een uitgebreidere beschrijving van de FP en het verloop van de rechtszaak tegen deze partij zie het algemeen ambtsbericht Turkije d.d. 4 mei 2001, paragraaf 2.3.1.

⁴ Vergelijk het Turkse persagentschap Anatolia en Turkish Daily News, 22 juni 2001.

⁵ Vergelijk het Turkse persagentschap Anatolia d.d. 22 juni 2001, NRC Handelsblad van 23 juni 2001 en de Tagesspiegel d.d. 24 juni 2001.

De uitspraak van het Constitutionele Hof is van diverse zijden veroordeeld. Zo heeft het voorzitterschap van de Europese Unie een verklaring doen uitgaan, waarin uiting wordt gegeven aan haar bezorgdheid over deze uitspraak, die volgens de verklaring implicaties heeft voor democratisch pluralisme en de vrijheid van meningsuiting in Turkije¹. Ook het Europese parlement heeft haar zorgen over deze uitkomst uitgesproken².

Het verbod heeft de reeds langer bestaande breuklijn tussen conservatieven en hervormingsgezinden binnen de voormalige FP in haar volle omvang aan het licht gebracht. De conservatieve vleugel heeft op 20 juli 2001 de SP (Saadet Partisi – Partij van het Geluk) opgericht. Voorzitter van de partij is Recai Kutan, die ook de voorzitter van de verboden FP was. Achter de schermen oefent ex-premier en leider van de RP Necmettin Erbakan grote invloed uit op de partij. Wegens een tegen hem van kracht zijnd vijfjarig verbod op politieke activiteiten mag Erbakan pas in 2003 weer politieke functies bekleden. Erbakan heeft aangekondigd terug te keren in de politiek³.

De hervormingsgezinde parlementariërs hebben op 14 augustus 2001 de AKP (Adalet ve Kalkınma Partisi - Partij van Gerechtigheid en Ontwikkeling)⁴ opgericht. Partijleider is Tayyip Erdoğan, de voormalige RP-burgemeester van Istanbul⁵. Toen hij in 1999 werd veroordeeld wegens overtreding van artikel 312 van de strafwet (aanzetten tot haat op grond van religie), werd hij krachtens hetzelfde vonnis levenslang uit de politiek verbannen. In juli 2001 heeft het Constitutionele Hof echter in een andere zaak van iemand die onder de amnestiewet van december 2000⁶ viel, geoordeeld dat hij omdat hij onder de amnestiewet viel, ook ontslagen is van de politieke ban. Op 9 januari 2002 nuanceerde het Hof echter deze uitspraak en bepaalde dat Erdoğan geen ‘founding member’ van de AKP kan zijn en ook niet verkiesbaar is voor het parlement.

¹ Verklaring van het voorzitterschap van de Europese Unie d.d. 25 juni 2001.

² *European Parliament Resolution of the 2000 Regular Report from the Commission on Turkey's progress towards accession* (25 oktober 2001).

³ Vergelijk het Turkse dagblad Milliyet 22 juli 2001.

⁴ Ook wel AK Partisi Genoemd. Het woord ‘ak’ betekent ‘wit’.

⁵ Vergelijk het Turkse persbureau Anatolia, 14, 15 en 16 augustus 2001.

⁶ Zie hierover paragraaf 3.3.6.

In de eerste aankondigingen van haar politieke standpunten heeft de AKP angstvallig geprobeerd openlijk islamitische standpunten te vermijden en heeft de partij gepoogd zich als een liberale partij van het centrum te presenteren. Tegenstanders beweren echter dat uitspraken zoals ‘het is niet mogelijk tegelijkertijd seculier en moslim te zijn’, die Erdoğan in het verleden heeft gedaan, erop wijzen dat zijn werkelijke intenties anders zijn en dat hij nog steeds een islamitische staat voorstaat. Op 27 augustus verklaarde de AKP-leider ‘Leden van de AK Partisi en ik zijn niet van plan een staat gebaseerd op religieuze regels te stichten’¹.

Rechtszaak RP bij het Europese Hof in Straatsburg

De voorganger van de FP, de RP (Refah Partisi – Welvaartspartij) werd in 1998 verboden om vergelijkbare redenen. De RP-partijleider Necmettin Erbakan en zeven andere partijleiders werden voor een periode van vijf jaar uit de politiek verbannen. De RP heeft het verbod aanhangig gemaakt bij het Europese Hof voor de Rechten van de Mens in Straatsburg (EHRM). Het EHRM heeft op 31 juli 2001 uitspraak gedaan in deze zaak.

Het Hof oordeelde dat er door het verbod op de RP geen sprake was van schending van artikel 11 EVRM (vrijheid van vereniging en vergadering). Het Hof heeft bewezen geacht dat de RP de invoering van de *sjari’a*, de islamitische wetgeving, voorstond. Het Hof kwam tot deze bewezenverklaring op grond van openbare uitspraken van diverse partijleden en niet op grond van de statuten van de partij, die een dergelijke doelstelling niet bevatten.

Het EHRM oordeelde dat een partij die invoering van de *sjari’a* voorstaat nauwelijks kan worden beschouwd als een vereniging die voldoet aan het democratische ideaal dat aan het geheel van het EVRM ten grondslag ligt². Derhalve valt het verbod op de RP naar het oordeel van het Hof onder de in artikel 11 van het EVRM genoemde redenen voor inperking van het recht op vereniging en vergadering. De Refah Partisi heeft tegen de EHRM-uitspraak beroep ingesteld. Op 13 december 2001 heeft het Hof dit beroep in behandeling genomen³.

¹ Vergelijk het Turkse dagblad Hürriyet, 27 augustus 2001.

² Uitspraak EHRM d.d. 31 juli 2001 in de zaak Refah Partisi e.a. v. Turkije.

³ Dagblad Milliyet, 14 december 2001.

2.3.4 Grondwetswijzigingen

Op 3 oktober 2001 heeft het Turkse parlement een pakket van 34 wijzigingen in de grondwet aangenomen. Er waren door een parlementaire commissie met vertegenwoordigers uit alle partijen in het parlement 37 wijzigingen voorgesteld, waarvan er drie niet door de vereiste tweede stemronde in het parlement zijn gekomen. Het eerste voorstel waarmee door het parlement niet is ingestemd behelsde een zodanige wijziging van artikel 76 van de grondwet, dat personen die een verbod hadden gekregen op politieke activiteiten wegens een strafrechtelijk verleden alsnog in het parlement zouden kunnen komen. De tweede wijziging betrof artikel 83 van de grondwet die moest zorgen voor een versoepeling in de mogelijkheden voor het opheffen van parlementaire immuniteit. De derde voorgestelde wetswijziging die niet door het parlement is aangenomen is een wijziging van artikel 90 die suprematie van internationale regelgeving boven nationale wetgeving diende te bewerkstelligen. Aanpassing van dit artikel is noodzakelijk om aan de politieke criteria voor toetreding tot de EU te voldoen. Volgens president Sezer zou een aanpassing ook op een later moment nog kunnen plaatsvinden.

De president, aan wie de grondwetswijziging ter goedkeuring werden voorgelegd, bekrachtigde 33 van de aangenomen wetsvoorstellen, maar weigerde in te stemmen met een artikel dat voorzag in de verhoging van de salarissen van parlementariërs. De 33 artikelen die door de president zijn bekrachtigd, zijn op 17 oktober 2001 gepubliceerd in de Turkse Staatscourant en daarmee van kracht geworden¹. Het door de president niet bekrachtigde wetsartikel is in december in gewijzigde vorm aangenomen.

¹ Vergelijk het Turkse dagblad Türkiye, 18 oktober 2001.

In de preambule van de grondwet is door de wijzigingen de formulering dat geen enkele ‘gedachte of overweging’ in strijd mag zijn met de principes van de Turkse staat vervangen door het woord ‘activiteit’. Volgens het vernieuwde artikel 13 van de grondwet kunnen grondrechten en vrijheden alleen beperkt worden ‘zonder hun wezen aan te tasten, overeenkomstig de in de grondwet genoemde redenen en alleen bij wet. Deze beperkingen mogen niet in strijd zijn met letter en geest van de Grondwet, de democratische maatschappelijke orde, de principes van de seculiere republiek en het proportionaliteitsbeginsel’. De formulering ‘zonder hun wezen aan te tasten’ is afkomstig uit de grondwet van 1961¹, die bekendstaat als de meest liberale grondwet die Turkije heeft gehad. Over deze formulering is indertijd door het Constitutionele Hof een uitgebreide jurisprudentie ontwikkeld, waarop juristen thans na de grondwetswijziging weer teruggrijpen. De formulering ‘democratische sociale orde’ is ontleend aan het Europees Verdrag voor de Rechten van de Mens en Fundamentele Vrijheden². Deze huidige formulering van artikel 13 is minder vaag dan de oude formulering en laat minder ruimte voor een brede interpretatie. Ook artikel 14, dat gaat over de misbruik van grondrechten en vrijheden is minder vaag geformuleerd dan in de vorige versie.

De overige wijzigingen hebben betrekking op de bekorting van de termijn voor voorarrest, het verbieden van andere talen dan de Turkse, de vrijheid van vereniging en vergadering, de doodstraf, verbod op politieke partijen, bekrachtiging van wetten door de president, de positie van de Nationale Veiligheidsraad en opheffing van tijdelijk artikel 15, dat grondwettelijke toetsing van door de militaire junta in 1980-83 ingevoerde wetten zoals de Wet op de Politieke Partijen mogelijk maakt. De afzonderlijke wetswijzigingen zullen in dit ambtsbericht aan bod komen daar waar het desbetreffende onderwerp (vrijheid van vergadering etc.) wordt beschreven.

Om de grondwetswijzigingen in de praktijk uit te werken, dient in veel gevallen ook nog een aanpassing plaats te vinden in ‘gewone’ wetten. Dit is veel minder bewerkelijk dan een grondwetswijziging omdat voor aanpassing hiervan slechts een gewone meerderheid in één stemronde in het parlement voldoende is, in tegenstelling tot de gekwalificeerde meerderheid in twee stemronden die een grondwetswijziging vereist.

¹ Grondwet 1961 onder nummer 334 d.d. 31 mei 1961, artikel 11.

² EVRM, artikelen 8 t/m 11.

In december 2001 verklaarden enkele overheidsfunctionarissen dat een pakket wijzigingen in lagere wetgeving binnenkort aan het parlement ter stemming zou worden voorgelegd. Het pakket zou voorzien in wijzigingen in de artikelen 312 en 159 van de strafwet en artikel 8 van de Wet op de Bestrijding van terreur, die veelvuldig worden gebruikt voor het bestraffen van meningsuitingen. Verder zou erin worden voorzien dat de verkorte detentieperiode uit de nieuwe grondwet verwerkt zou worden in lagere wetgeving. In januari 2002 werd dit pakket in de justitiecommissie van het parlement besproken.

Indien in een bepaalde rechtszaak een wet wordt gebruikt die door de grondwetswijzigingen aanpassing behoeft, maar die nog niet is aangepast dan kan iedere belanghebbende in de desbetreffende zaak vorderen dat de op hem toe te passen wet door het Constitutionele Hof wordt getoetst op grondwettelijkheid¹. Op deze wijze kan in een individuele zaak worden voorkomen dat een nog niet aangepaste wet in zijn huidige vorm wordt toegepast. In januari 2001 waren gevallen bekend waarbij in een individuele zaak de grondwettelijkheid van een wet werd bestreden op grond van de vernieuwde grondwet.

2.4 Veiligheidssituatie

De veiligheidssituatie in Turkije wordt hoofdzakelijk bepaald door drie factoren, te weten de strijd tussen de veiligheidskrachten en de PKK, militante marxistisch-leninistische groeperingen en gewapende radicale islamistische bewegingen. Hiernaast kent Turkije aanzienlijke problemen op het gebied van drugsmokkel en transit van vluchtelingen uit onder meer Irak en Iran. Hieraan gerelateerd is het fenomeen van georganiseerde misdaad. In Zuidoost-Turkije bestaat een sociale structuur waarin bloedwraak en praktijken van traditionele geschilbeslechting en eigenrichting wel voorkomen. De tradities van Koerdische clans maken dat vendetta's, waartegen de lokale Turkse overheid niet altijd effectief bescherming kan bieden, geregeld slachtoffers eisen.

¹ Voor een beschrijving van de te volgen procedure zie paragraaf 2.2.3 onder 'Constitutionele Hof'.

2.4.1 De strijd met de PKK

De jarenlange strijd tussen de veiligheidskrachten en PKK-strijders heeft in de jaren negentig van de twintigste eeuw ook vele burgerslachtoffers geëist¹.

De verbetering in de veiligheidssituatie en de rust die sedert het neerleggen van de wapens door de PKK en het grotendeels terugtrekken van haar strijders uit Turks grondgebied eind 1999 is ingetreden, heeft zich in de tweede helft van 2001 weten te bestendigen. In de steden in Zuidoost-Turkije komt het normale leven langzaam weer op gang. Ook op het platteland is de terugkeer van de rust merkbaar. Het normale leven komt op het platteland echter nog altijd niet geheel op gang, omdat in veel gevallen geen toestemming wordt verleend voor terugkeer naar de ontruimde dorpen². Ook een groot aantal bergweides blijft nog steeds verboden terrein voor de inwoners van de regio. In het zuidoosten is duidelijk een verminderde aanwezigheid van de veiligheidskrachten waar te nemen. Het aantal checkpoints is in 2001 opnieuw afgenomen, alhoewel er nog steeds talrijke controleposten overblijven.

De mate van ontspanning is niet in alle provincies van het zuidoosten gelijk en is voor een deel afhankelijk van de persoon van de gouverneur van de desbetreffende provincie. Het minst ontspannen is de sfeer in de provincie Şırnak, waar nog altijd een zekere mate van spanning in de lucht hangt. Omdat deze provincie hierdoor een negatieve uitzondering vormt ten opzichte van de overige provincies wordt in pro-Koerdische kringen soms gesproken van ‘De republiek Şırnak’³.

¹ Zie voor een beschrijving hiervan paragraaf 2.1.2. onder ‘De strijd met de PKK’.

² Zie hierover ook paragraaf 4.1.

³ Vergelijk Dagblad Yeni Gündem, 19 juni 2000.

Incidenteel vinden nog kleinschalige gewapende confrontaties plaats tussen de Turkse strijdkrachten en in Turkije achtergebleven PKK-strijders. De Raad van Europa verwoordt de situatie als volgt ‘...apart from occasional military action, large scale armed violence has stopped in southeastern Turkey and that notwithstanding the maintenance in four provinces of the state of emergency, the atmosphere has become less tense...’¹. In mei 2001 vond in het district Yedisu van de provincie Bingöl een grootschaliger confrontatie plaats, waarbij circa 20 PKK-strijders de dood vonden². Volgens de pro-Koerdische media zou hierbij door het leger gebruik zijn gemaakt van chemische wapens³. In de eerste helft van 2001 zouden volgens opgaaf van de Turkse minister van Binnenlandse Zaken totaal 71 PKK-strijders en 19 leden van de strijdkrachten om het leven zijn gekomen⁴.

Het aantal burgers dat in 2001 het slachtoffer is geworden van de sporadische gevechtshandelingen tussen de strijdkrachten en PKK-strijders is niet met zekerheid vast te stellen. De Turkse autoriteiten duiden in hun berichtgeving alle slachtoffers die niet tot de Turkse strijdkrachten behoren aan als terroristen. In één geval is bekend geworden dat het niet ging om PKK-strijders maar om twee dorpelingen (waaronder een van 67 jaar oud) die op weg waren om hun akker te inspecteren⁵. Sinds 1999 heeft de PKK geen terroristische acties meer gepleegd waarvan burgers het slachtoffer werden.

¹ *Honouring of obligations and commitments by Turkey*, Parlementaire Assemblée van de Raad van Europa (13 juni 2001), paragraaf 182.

² Dagblad Cumhuriyet, 24 mei 2001.

³ Dagblad Özgür Politika, 20 en 28 juni 2001.

⁴ Human Rights Foundation of Turkey Documentation Centre, *Monthly Report of Human Rights in Turkey – July and August 2001* (augustus 2001), blz. 17.

⁵ Dagblad Cumhuriyet, 29 september 2001.

2.4.2 De Hezbollah en andere islamistische groeperingen

Met een inval in een woning in de Istanbulse wijk Üsküdar op 17 januari 2000 hebben de Turkse veiligheidskrachten een grootschalige campagne ingezet tegen de zogenaamde Hezbollah¹, een islamistische groepering die vestiging van een islamitische staat door middel van geweld voorstaat. Bij de inval in Üsküdar werd de oprichter en de leider van de beweging Hüseyin Velioğlu gedood en werden twee andere personen gearresteerd. Op basis van het in de woning verkregen bewijsmateriaal werd een groot aantal huiszoekingen gedaan waarbij stoffelijke overschotten van dertien vermiste zakenlieden werden aangetroffen. Het aantal aangetroffen lijken is in de maanden daarna nog veel verder opgelopen, zodat de openbare aanklager in de grote rechtszaak tegen de Hezbollah die op 10 juli 2000 diende, totaal 156 moorden ten laste kon leggen².

De Hezbollah, in 1983 opgericht in Batman, opereerde in het verleden hoofdzakelijk in Zuidoost-Turkije. De organisatie bestaat voornamelijk uit Koerden uit de soennitische tak van de islam.

Bekend en berucht werd de Hezbollah als tegenhanger van de PKK waarmee het herhaaldelijk gewelddadige ontmoetingen had en waarbij naar schatting meer dan 400 doden zijn gevallen. Toen in 1991 een belangrijk leider van de Hezbollah werd vermoord door PKK-strijders, ontstond binnen de Hezbollah een verschil van mening over of de tijd al rijp was om zich gewapenderhand op de PKK te wreken en tevens de wapens ter hand te nemen voor de verwezenlijking van hun doelstelling³.

Een deel dat zich verzamelde rond de uitgeverij met de naam Menzil, was van mening dat de organisatie nog niet ver genoeg ontwikkeld was om zich in de gewapende strijd te storten. Deze tak wilde de gewapende strijd nog een tijd uitstellen om zich verder voor te bereiden. Zowel de PKK als ook de Turkse staat werden door de Menzil-groep als vijanden beschouwd. De Menzil-groep stond een islamitische staat naar Iraans model voor.

¹ Ook wel Hizbullah genoemd. De organisatie heeft niets te maken met de Libanese Hezbollah.

² Turks persagentschap Anatolia 10 juli 2000 en 25 mei 2000 (op deze laatste datum kwam de tenlastelegging gereed).

³ Ruşen Çakır, *Derin Hizbullah. İslamcı şiddetin geleceği*. (Hezbollah onder de oppervlakte. De toekomst van het islamistisch geweld) (maart 2001), blz. 109 e.v.

Het andere deel van de Hezbollah vond na de moordaanslag in 1991 dat de tijd rijp was om zich gewapenderhand op de PKK te wreken. Deze groep groepeerde zich rond de uitgeverij met de naam Ilim, en stond daarom bekend als de Ilim-groep. Men nam zich vanaf het begin voor bij de bestrijding van de PKK de Turkse staat zo veel mogelijk voor haar karretje te spannen. Het is met name de Ilim-groep geweest die de verantwoordelijkheid heeft gehad voor de door de Hezbollah begane gruweldaden. De groep had ideologisch een afkeer van Iran, omdat dit land de sji'itische islam aanhing. Het ideaal van de Ilim-groep was een soennitische islamstaat.

Als snel na 1991 raakten beide groepen slaags met elkaar. Toen de Ilim-groep er in 1996 in slaagde enkele belangrijke leiders van de Menzil-groep om het leven te brengen, viel de Menzil groep uit elkaar en hield op te bestaan. Enkele voormalige Menzil-leden sloten zich aan bij de Ilim-groep. Vanaf 1996 is de term Hezbollah derhalve synoniem met de gewelddadige Ilim-groep.

Volgens onder andere Human Rights Watch werd de Hezbollah in de periode dat de strijd van het leger tegen de PKK in volle gang was door de autoriteiten op zijn minst passief gesteund¹, omdat de organisatie behulpzaam was bij bestrijding van de PKK. Dit wordt overigens door de Turkse overheid ontkend. Toen de PKK geen bedreiging meer vormde, zou volgens Human Rights Watch en diverse internationale waarnemers de tijd rijp zijn geweest om de Hezbollah serieus aan te pakken. Zo zouden in de jaren 1998 en 1999 en 2000 respectievelijk 130, 250 en 3.300 Hezbollah-aanhangers zijn aangehouden². Het aantal operaties door de veiligheidskrachten tegen de Hezbollah was in het jaar 2000 867, waar het aantal operaties in 1999 bij 270 lag³.

¹ *What is Turkey's Hizbullah? A Human Rights Watch Backgrounder*, Human Rights Watch Press Release, 16 februari 2000.

² Het cijfer over 2000 is afkomstig van een persoconferentie van de hoogste politiefunctionaris betreffende de activiteiten van de politie in het jaar 2000. Bron: Turkse persagentschap Anatolia, 9 januari 2001.

³ Ruşen Çakır, *Derin Hizbullah. İslamcı şiddetin geleceği*. (Hezbollah onder de oppervlakte. De toekomst van het islamistisch geweld) (maart 2001), blz. 77.

De Hezbollah wordt verantwoordelijk gehouden voor een groot aantal verdwijningen en moorden¹. Hiervan werden alle mogelijke tegenstanders van de Hezbollah of vermeende tegenstanders van de islam het slachtoffer. Onder de slachtoffers bevonden zich onder andere de voormalige DEP-parlementariër Mehmet Sincar en de islamitsch-feministische schrijfster Konca Kuris. Na enige jaren van stilte kwam de Hezbollah in 1997 in het nieuws door een aantal afpersingszaken in Istanbul. Hieruit bleek dat de ambities van de Hezbollah niet langer beperkt bleven tot Zuidoost-Turkije.

Door het grote aantal acties van de veiligheidskrachten tegen de Hezbollah heeft deze groep flinke klappen moeten incasseren. De organisatie heeft volgens onder andere een prominent voormalig Hezbollah-lid altijd zeer zwaar op zijn leider Hüseyin Velioğlu gesteund en zijn dood heeft de organisatie aan het wankelen gebracht². Een groot deel van de Hezbollah-leden is aangehouden en bevindt zich in detentie. Omdat de politie bij de acties tegen de groepering begin 2000 ook een groot deel van de goed georganiseerde archieven van de Hezbollah in handen heeft gekregen, is over de nog op vrije voeten zijnde leden bij de veiligheidskrachten veel informatie bekend. Verder is een groot deel van de infrastructuur vernietigd, doordat wapendepots zijn ontmanteld, huizen van de organisatie zijn gesloten en beslag is gelegd op financiële tegoeden.

Ook in 2001 heeft een groot aantal operaties van de veiligheidskrachten tegen de Hezbollah plaatsgevonden. In 2001 werden volgens het Ministerie van Binnenlandse Zaken totaal 588 operaties tegen de Hezbollah uitgevoerd. Er werden in totaal 1382 arrestaties verricht, van wie 832 personen nadien weer werden vrijgelaten. 546 Personen werden in voorlopige hechtenis genomen. De laatste 10 jaar werden in het OHAL-gebied in totaal 2626 operaties tegen Hezbollah uitgevoerd, waarbij in totaal 8519 arrestaties werden verricht. 4925 Personen werden na verloop van tijd weer vrijgelaten³.

¹ In haar rapport *Monthly Report of Human Rights in Turkey - January 2001* verklaart de Turkse mensenrechtenorganisatie TİHV, dat de Turkse overheid dankbaar gebruik heeft gemaakt van de campagne van de veiligheidskrachten tegen de Hezbollah, om op deze wijze ook verdwijningen waaraan zij zelf deel had aan de Hezbollah toe te schrijven (zie blz. 21 van het rapport).

² Aldus voormalig Hezbollah-lid en spijtoptant Abdülaziz Tunç in Ruşen Çakır, *Derin Hizbullah. İslamcı şiddetin geleceği*. (Hezbollah onder de oppervlakte. De toekomst van het islamistisch geweld) (maart 2001), blz. 159.

³ Turkish Daily News, 8 januari 2002.

Tot aan het moment waarop de grote actie van de veiligheidstroepen plaatsvond, zijn geen gevallen bekend waarin Hezbollah de autoriteiten als doelwit van haar acties heeft gekozen. Vanaf dit moment kwam hier echter verandering in en is de Turkse staat een expliciet doel van de Hezbollah geworden. In 2000 is een aantal gewapende aanvallen op politiefunctionarissen gemeld. Ook wordt de Hezbollah in verband gebracht met de aanslag op de hoogste politiefunctionaris in de provincie Diyarbakır, Gaffar Okkan, die op 25 januari 2001 met kogels werd doorzeefd¹. Op 14 oktober 2001 werd het vuur geopend op een politieauto in Istanbul. Eén van de agenten overleed later aan zijn verwondingen. Ook van deze aanslag is de Hezbollah de hoofdverdachte.

İslami Büyük Doğu Akıncılar - Cephe (İBDA/C)

Het 'Front van Voorvechters voor het Grote Islamitische Oosten' is een tamelijk kleine organisatie. Het is een islamistische groepering die tegen de seculiere staatsstructuur vecht. Zij zou georganiseerd zijn in kleine, van elkaar onafhankelijke cellen ('fronten'). Volgens de Turkse media zou de groepering banden onderhouden met Bin Laden². De organisatie is in verband gebracht met een aantal terreuraanslagen, vooral het begin van de jaren negentig. In veel gevallen werd gebruik gemaakt van springladingen en molotovcocktails. Banken, casino's, christelijke kerken en Atatürk-monumenten zijn vaak het doelwit van IBDA/C aanslagen geweest.

De IBDA/C wordt in verband werd gebracht met de fatale bomaanslag op de seculiere professor Ahmet Taner Kışlalı, die vooral bekendheid genoot als journalist van de krant Cumhuriyet, in oktober 1999. De IBDA/C heeft de aanslag op twee politieagenten op 1 april 2001 in Istanbul opgeëist³. In de tweede helft van 2001 heeft de organisatie niet van zich doen spreken. De leider van de IBDA/C, Salih İzzet Erdiş, die bekend staat onder de schuilnaam Salih Mirzabeyoğlu, is op 3 april 2001 door de zesde kamer van de Staatsveiligheidsrechtbank in Istanbul ter dood veroordeeld⁴. Het vonnis is in oktober 2001 ambtshalve voorgelegd aan het Hof van Beroep⁵.

¹ Turkse krant Cumhuriyet, 26 januari 2001.

² Turkse krant Akşam, 9 februari 2001.

³ Turkse persagentschap Anatolia, 3 april 2001 en dagblad Milliyet, 4 april 2001.

⁴ Turks persagentschap Anatolia, 3 april 2001.

⁵ Turkse krant Yeni Şafak, 7 oktober 2001.

Malatyalılar

De radicale splintergroep Malatyalılar, die ook wel bekend staat onder de naam Şafak-Değişim, staat vorming van een islamitische staat voor. De groep deed voor het eerst van zich spreken bij demonstraties tegen het verbod op de sluier in 1997 en 1998 en de daarmee verband houdende rellen in Malatya. De organisatie zou behalve in Malatya ook activiteiten ontplooiën in de steden Istanbul, Gaziantep, Erzurum en Kayseri. Het kader van de groepering zou besprekingen voeren met Hezbollah om tot een bundeling van krachten te komen¹. In oktober 2000 heeft een grote actie van de veiligheidskrachten tegen deze groepering plaats gevonden, waarbij in 28 provincies circa 250 personen zijn aangehouden². Hoewel tot op heden van de Malatyalılar geen gewelddadig acties bekend zijn, is bij de bovengenoemde actie door de veiligheidskrachten een groot aantal wapens aangetroffen.

Splintergroeperingen

In verband met de bomaanslagen op de seculiere journalist Uğur Mumcu en professor Ahmet Taner Kışlalı in respectievelijk de jaren 1993 en 1999 worden ook nog de splintergroepen Tevhid-Selam en Jeruzalem-strijders (Turks: Kudüs Savaşçıları) genoemd. Ze zouden banden hebben met Iran³. Bij politieacties in mei 2000 zijn enkele leden gearresteerd en zijn diverse wapendepots aangetroffen⁴.

2.4.3 Marxistisch-leninistische groeperingen

Bij tijd en wijle zijn revolutionaire groeperingen van marxistisch-leninistische snit actief. De rekrutering door deze groeperingen, die opereren in kleine celgroepen, vindt met name plaats in de arme wijken van Istanbul en onder gedetineerden in de diverse gevangenissen⁵. De belangrijkste zijn de DHKP/C, de TKP/ML-TİKKO en de MLKP.

¹ Turks persagentschap Anatolia, 2 oktober 2000.

² Associated Press, 4 oktober 2000.

³ Associated Press, 14 mei 2000, Milliyet 15 mei 2000 en Hürriyet, 9 juni 2000.

⁴ Turks persagentschap Anatolia, 24 mei 2000.

⁵ San Francisco Chronicle, 9 januari 2001.

DHKP/C

De DHKP/C, voluit Devrimci Halk Kurtuluş Partisi/Cephe (Revolutionaire Volksbevrijdingspartij/Front) is in 1993 ontstaan als afsplitsing van de in 1978 opgerichte Devrimci-Sol, dat na de afsplitsing is opgehouden te bestaan. De andere afsplitsing met de naam THKP/C Devrimci Sol staat op vijandelijke voet met de DHKP/C, maar is van veel kleinere omvang en betekenis. Hoewel de DHKP/C sinds 1997 een stroeve verhouding heeft met de PKK, heeft de groepering zich herhaaldelijk solidair verklaard met de Koerdische gewapende strijd¹.

De DHKP/C wil door een bewapende revolutie het bestaande Turkse staatsbestel omverwerpen om daar een marxistisch-leninistische staat voor in de plaats te stellen. Hun terreuracties, die volgens U.S. Department of State vooral plaatsvinden in Istanbul, Ankara, Izmir en Adana², richten zich met name tegen de Turkse veiligheidskrachten en personen uit het openbare leven, maar ook tegen andere organen die door de groepering als ‘voorposten van het imperialisme’ worden gezien.

Een groot deel van deelnemers aan de hongerstakingen in de Turkse gevangenissen van eind 2000 en begin 2001³ komt uit de gelederen van de DHKP/C. De groep heeft bij deze gebeurtenissen haar aanhang in Europa massaal gemobiliseerd om protestacties te houden. In Turkije zelf nam het protest onder andere de vorm aan van een bomaanslag op een politiebureau in Istanbul op 3 januari 2001. De organisatie verklaarde na de bomaanslag dat deze was bedoeld als wraak op de dood van 30 gevangenen die bij de ontruiming van de gevangenissen waren omgekomen⁴. Volgens het Turkse nieuwsagentschap Anatolia zou de organisatie volgens een onder politiebureaus in Istanbul verspreide circulaire nog meer aanslagen gepland hebben⁵.

Op 17 oktober 2001 is Kamil Karataş, naar verluidt een van de leidende persoonlijkheden van de DHKP/C, aangehouden in Istanbul⁶.

¹ *Verfassungsschutzbericht Bayern 1999*, Verfassungsschutz Bayern (2000) blz. 139-140.

² *Patterns of Global Terrorism 2000*, U.S. Department of State (mei 2001).

³ Zie paragraaf 3.3.6.

⁴ San Francisco Chronicle, 9 januari 2001.

⁵ Turkish Daily News, 19 januari 2001.

⁶ Turkse dagblad Cumhuriyet, 18 oktober 2001.

TKP/ML-TİKKO

De TKP/ML, voluit Türk Komünist Partisi / Marksist Leninist, is in 1972 opgericht en kende in 1994 een splitsing in twee vleugels, te weten de zogenaamde Partizan-vleugel, die de oude naam TKP/ML verder droeg en het zogenaamde Oostanatolische Gebiedscomité, dat de bijna gelijklopende naam TKP(ML)¹ ging dragen. Sinds eind 1999 zijn besprekingen gaande voor een hereniging tussen de beide vleugels.

Beide vleugels beschouwen zich als de rechtmatige erfgenaam van de oorspronkelijke TKP/ML. Daarom is hun ideologie ook geheel identiek. De TKP/ML in haar beide verschijningsvormen staat voor het uit de weg ruimen van het huidige Turkse staatsbestel om een democratische volksrepubliek met marxistisch-leninistische inslag aangevuld met elementen uit het maoïsme op te richten.

Om dit doel te bereiken richtte de TKP/ML reeds in 1972 gewapende eenheden op onder de naam TİKKO (Türk İşçiler Köylüler Kurtuluş Ordusu – Turks Bevrijdingsleger van Arbeiders en Boeren). Deze eenheden worden door beide vleugels zonder onderscheid gemeenschappelijk ingezet voor terroristische acties.

In het verleden bestond er tussen de PKK en de TİKKO-strijders een werkverdeling, waarbij de PKK de strijd voerde in het zuidoosten van Turkije en de TİKKO in het Zwarte Zeegebied². In oktober 1999 heeft de TKP/ML verklaard dat zij het pertinent oneens is met de oproep van Öcalan om de gewapende strijd te staken³. Thans zouden nog enkele tientallen gewapende TİKKO-strijders zich ophouden in de bergen van de provincie Tunceli. Daarnaast bevinden zich kleine groepen strijders in enkele provincies in Centraal- en Noord-Anatolië.

¹ Geschreven met haakjes.

² *Verfassungsschutzbericht Nordrhein-Westfalen 1999*, Verfassungsschutz Nordrhein-Westfalen (2000) paragraaf 4.1.4.

³ *Verfassungsschutzbericht Hamburg 1999*, Verfassungsschutz Hamburg (2000), paragraaf 4.2.3.

In mei 2001 werd een zestal leden van de TKP/ML-TİKKO aangehouden in Istanbul. Op hun verblijfplaats werd een groot arsenaal aan wapens en explosieven aangetroffen. Volgens de hoofdcommissaris van de politie in Istanbul betrof het hier het comité van de Istanbulse afdeling van de organisatie¹.

MLKP

De in 1994 uit samensmelting van twee andere groepen ontstane MLKP (Marksist Leninist Komünist Partisi) streeft eveneens gewapende omverwerping van het huidige politieke bestel in Turkije na. De partij ziet zich ook als vertegenwoordiger van de Koerdische bevolking en wil door gewapende strijd het ‘fascistische koloniale juk’ van zich afwerpen. De organisatie kent ook een gewapende vleugel, die zich M-18 noemt².

Terroristische activiteiten en gewapende confrontaties

Sporadisch komt het tot gewapende conflicten tussen de veiligheidskrachten en leden van dergelijke groeperingen. In februari 2001 vonden twee gewapende confrontaties tussen de veiligheidskrachten en TİKKO plaats³. In juni 2001 vond in de provincie Ordu aan de Zwarte Zee een gewapende confrontatie plaats tussen strijders van TKP/ML-TİKKO en de veiligheidskrachten⁴. In elk van de maanden september, oktober en november 2001 vond een gewapende confrontatie plaats tussen de TİKKO en de veiligheidskrachten in achtereenvolgens de provincies Tokat, Tunceli en Çorum⁵.

¹ Turkse persagentschap Anatolia, 2 mei 2001.

² *Verfassungsschutz,bericht Hamburg 1999*, Verfassungsschutz Hamburg (2000), paragraaf 4.2.5.

³ *Monthly Report of Human Rights in Turkey - February 2001*, Human Rights Foundation of Turkey Documentation Centre (februari 2001) blz 8.

⁴ Turkse dagblad Milliyet, 26 juni 2001.

⁵ Turkse dagblad Zaman, 29 september 2001, Cumhuriyet, 22 oktober 2001 en Hürriyet, 10 november 2001.

De revolutionaire groeperingen doen ook van zich spreken bij aanslagen en schietpartijen. In het jaar 2000 hebben deze onder andere plaatsgevonden in de steden Istanbul, Tokat en Tunceli¹. De TKP/ML-TİKKO heeft de verantwoordelijkheid opgeëist voor de aanslag op een politieauto op 11 december 2000, waarbij twee politiemannen om het leven kwamen². Acht TİKKO-leden staan hiervoor terecht bij de Staatsveiligheidsrechtbank in Istanbul. Tegen vier van hen wordt de doodstraf geëist³.

Ook in 2001 heeft weer een aantal aanslagen plaatsgevonden. In maart 2001 heeft de TİKKO een mislukte aanslag gepleegd op een auto die een generaal van de jandarma vervoerde⁴. De DHKP/C heeft een aanslag op een politieauto op 10 april opgeëist, waarbij een voorbijganger om het leven kwam en twee politieagenten gewond raakten. Op 11 september 2001 vond een zelfmoordaanslag plaats op het Taksim-plein, een van de drukste punten in Istanbul. De dader blies zichzelf op en doodde daarbij twee politieagenten die in de buurt stonden. Hiernaast zijn 20 omstanders gewond geraakt, onder wie 13 politieagenten en een buitenlandse toerist⁵. De aanslag is opgeëist door de DHKP/C⁶.

¹ Aldus de hoogste politiefunctionaris in Turkije tijdens een persconferentie. Bron:Turks persagentschap Anatolia, 9 januari 2001.

² Turkse persagentschap Anatolia, 12 december 2000.

³ Dagblad Yeni Şafak, 29 september 2001.

⁴ Turkse persagentschap Anatolia, 23 maart 2001.

⁵ Dagblad Radikal en de International Herald Tribune, 11 september 2001.

⁶ Reuters, 20 september 2001.

2.4.4 De uitzonderingstoestand

In een elftal provincies in het zuidoosten van Turkije is sinds de invoering midden jaren tachtig de zogenaamde uitzonderingstoestand¹ van kracht geweest (Turks: Olağanüstü Hal, vaak afgekort tot OHAL). In 1999 bestond deze nog in zes provincies. Eind 1999 is de uitzonderingstoestand in de provincie Siirt opgeheven en in juni 2000 ook in de provincie Van. De uitzonderingstoestand is sinds die datum nog van kracht in de vier provincies, te weten Diyarbakır, Tunceli, Şırnak en Hakkari. Op advies van de Nationale Veiligheidsraad² van 30 oktober 2001 heeft het kabinet op 27 november 2001 besloten om in deze provincies de OHAL per 30 november 2001 met nog eens vier maanden te verlengen³. Het Nationaal Programma voor de overname van het Acquis, dat Turkije in maart 2001 heeft opgesteld aan de hand van de voortgangsrapportage van de EU voorziet in een volledige opheffing van de uitzonderingstoestand op de middellange termijn. De duur van de termijn is in het programma niet gedefinieerd.

Het geheel van de provincies in het uitzonderingstoestandsgebied wordt bestuurd door een zogenaamde supergouverneur, die zeer nauw samenwerkt met de veiligheidskrachten. Zo vindt dagelijks overleg plaats tussen de supergouverneur en de militaire staf in het gebied. Hierdoor hebben de veiligheidskrachten aanzienlijke invloed op het bestuur van de regio. Deze gouverneur, die zetelt in Diyarbakır, staat boven de gouverneurs van de afzonderlijke provincies en heeft bij wet⁴ zeer verregaande bevoegdheden zoals het instellen van een avondklok, uitgaansverboden, beperkingen van persvrijheid, het instellen van speciale identiteitscontroles, het afsluiten of ontruimen van bepaalde gebieden, het controleren van theater- en filmvoorstellingen, het doorzoeken van kantoren van organisaties of het sluiten van organisaties zonder nadere opgaaf van reden voor de duur van maximaal drie maanden. De gouverneur heeft bovendien extra bevoegdheden op het gebied van de veiligheid in de zogenaamde aangrenzende provincies⁵. Dit zijn er momenteel zeven in getal, te weten Batman, Bingöl, Bitlis, Mardin, Muş, Siirt en Van.

¹ Wordt ook wel aangeduid als noodtoestand.

² Dagblad Türkiye, 31 oktober 2001.

³ Dagblad Milliyet, 28 november 2001.

⁴ De bevoegdheden zijn beschreven in de wet onder nummer 2935 uit 1983, geamendeerd in 1990.

⁵ *Country Reports on Human Rights Practices 2000. Turkey*, U.S. Department of State (26 februari 2001).

Het al of niet van kracht zijn van de uitzonderingstoestand heeft ook invloed op juridisch gebied. Zo is bijvoorbeeld in het Turkse Wetboek van Strafvordering vastgelegd dat de termijn van het voorarrest van een verdachte in gebieden waar de uitzonderingstoestand van kracht is, langer kan zijn dan in provincies waar dit niet het geval is¹.

De status van uitzonderingstoestandsprovincie brengt voor een provincie extra financiële overheidssteun met zich mee. Om deze reden hebben sommige provinciale overheden zich zelfs verzet tegen opheffing van de uitzonderingstoestand.

2.5 Sociaal-economische situatie

De Turkse economie is een vrije markteconomie, waarin ondanks enkele recente privatiseringen nog altijd veel staatsbedrijven opereren. Zo is ongeveer de helft van de zware industrie en het bankwezen in handen van de staat. 35 procent van de beroepsbevolking is werkzaam in de agrarische sector. Het officiële werkloosheidspercentage ligt voor 1999 op 7,3 procent. De Economist Intelligence Unit geeft voor 2000 een werkloosheidscijfer van 6,6 procent². Het werkelijke werkloosheidscijfer moet hoger worden ingeschat. Het bruto nationaal product per hoofd van de bevolking lag in 2001 volgens het Staatsinstituut voor de Statistiek (DİE) op 2.181 US dollar³.

¹ Turkse Wetboek van Strafvordering artikel 128. Zie voor een uitgebreidere beschrijving van de strafrechtpleging paragraaf 3.3.5.

² *EIU Contry Profile Turkey*, The Economist Intelligence Unit (2001), blz. 19.

³ Turkse persagentschap Anatolia, 6 januari 2002.

De economie, die sinds een crisis in 1994 elk jaar een groei te zien gaf, kreeg in 1999 een grote terugslag. In dit jaar was er een negatieve economische groei van 5,1%. De belangrijkste redenen hiervoor waren de grote aardbeving in augustus 1999 en de tegenvallende inkomsten uit het toerisme als gevolg van de publiciteit rond de incidenten die plaatsvonden na de aanhouding van PKK-leider Öcalan eind 1998. De daling werd in 2000 hersteld met een economische groei van 7,1%¹. De economische crisis die zijn intrede deed in februari 2001² levert voor dat jaar naar verwachting een negatieve economische groei van 8,4 % op³. Een groot aantal bedrijven heeft in 2001 zijn deuren moeten sluiten⁴.

Door de economische crisis en het strakke hervormingsprogramma is de koopkracht van de burger in 2001 aanzienlijk afgenomen. Het niveau van het minimumloon, dat iedere twee jaar wordt aangepast, is met name voor gezinnen onvoldoende om van te leven. Behoeftigen zijn vaak aangewezen op ondersteuning van familie en anderen in hun sociale omgeving. Ook op religieuze instellingen kan soms een beroep worden gedaan.

Een groot probleem in de Turkse economie is het hoge inflatiecijfer. In het jaar 1999 was de inflatie van detailhandelprijzen gemiddeld 65%. In het jaar 2000 is dankzij het stabilisatieprogramma van de Turkse overheid een aanzienlijke daling te zien. Het gemiddelde inflatiecijfer voor detailhandelprijzen kwam over het jaar 2000 uit op 56%, waarbij de gemiddelde inflatie over de voorgaande twaalf maanden in de maand december 2000 reeds was gedaald tot 39%. Door de economische crisis is het inflatiecijfer gedurende 2001 sterk opgelopen. Eind 2001 lag het gemiddelde inflatiecijfer over de voorgaande twaalf maanden op 68,5%⁵.

De gemiddelde gezondheidsstandaard in Turkije ligt flink achter bij West-Europa. Verstrekking van gezondheidsvoorzieningen wordt beperkt door chronische begrotingstekorten en bemoeilijkt door het feit dat veertig procent van de bevolking in minder goed bereikbare gebieden leeft. Het sociale zekerheidssysteem is voor slechts zestig procent van de bevolking toegankelijk. Sociale zekerheidsinstellingen kampen met enorme financiële problemen.

¹ *EIU Country Report November 2001*, The Economist Intelligence Unit (2001), blz. 6..

² Zie hierover paragraaf 2.3.1.

³ *EIU Country Report November 2001*, The Economist Intelligence Unit (2001), blz. 6.

⁴ Turkse persagentschap Anatolia, 10 april 2001.

⁵ Turkse persbureau Anatolia, 3 januari 2001.

De welvaart is in Turkije niet evenredig verdeeld. Volgens een onderzoek uit 2000¹ heeft ongeveer 15 procent van de bevolking maandelijks gemiddeld meer dan 2.750 US dollar te besteden. Ongeveer 18 procent van de bevolking kan per maand minder dan 266 US dollar uitgeven. De FAO, de Voedsel- en Landbouw Organisatie van de Verenigde Naties, heeft in juli 2000 aangegeven dat ongeveer 13 miljoen Turken onder de armoedegrens leven².

Er is niet alleen sprake van onevenredig grote verschillen in inkomen tussen diverse sociale klassen, maar ook tussen verschillende regio's. West-Turkije is aanzienlijk welvarender dan het oosten van het land. Inkomensniveaus en levensstandaard in Oost-Turkije steken schril af bij die van het geïndustrialiseerde noorden en westen. Zo was in 1998 het inkomen per hoofd van de bevolking in Kocaeli (İzmit) in het geïndustrialiseerde noordwesten 7.601 US dollar per jaar, terwijl het jaarinkomen in de provincie Ağrı in het uiterste oosten van Turkije 827 US dollar was³. En andere scheidslijn loopt tussen stad en platteland, waarbij het platteland er het slechtst van af komt.

Het oost/west-onderscheid uit zich ook in een verschil in openbare voorzieningen. Onderwijs en gezondheidszorg verkeren in Zuidoost-Turkije mede door het personeelstekort in een zorgwekkende toestand.

In Zuidoost-Turkije heeft de strijd tegen de PKK een desastreus effect gehad op de ontwikkeling van de lokale economie. Het werkloosheidspercentage is er extreem hoog, mede als gevolg van de slechte economische situatie in het aangrenzende Irak. Een andere oorzaak van de slechte economische omstandigheden en het hoge werkloosheidscijfer in het zuidoosten is te vinden in de tijdens de uitzonderingstoestand (OHAL) ingestelde zogenaamde 'weideverboden', een verbod voor een ieder om zich op de bergweiden te bevinden. Vele veehouders konden hierdoor hun beroep niet langer uitoefenen.

¹ Aangehaald in *Turkey. Country Profile 2000*, The Economist Intelligence Unit (14 augustus 2000) blz. 20.

² Reuters, 6 juli 2000.

³ *Turkey. Country Profile 2000*, The Economist Intelligence Unit (14 augustus 2000) blz. 35.

Ondanks het staken van de gewapende strijd eind 1999 is enige vorm van economische ontwikkeling van het zuidoostelijk deel van Turkije uitgebleven. De overheid heeft weliswaar allerlei maatregelen genomen, die het voor ondernemers aantrekkelijk moeten maken om in het zuidoosten te investeren, maar deze pogingen hebben tot weinig resultaat geleid¹. Ook de terugkeer naar de dorpen en de opheffing van de genoemde weideverboden zijn nog niet van de grond gekomen².

2.6 Samenvatting

Na de verkiezingen van april 1999 trad een coalitie aan van DSP, MHP en ANAP. Deze is thans nog steeds aan de macht. In december 1999 werd Turkije's kandidatuur voor lidmaatschap van de Europese Unie definitief bevestigd. In mei 2000 kreeg Turkije een nieuwe president, de voormalige rechter Ahmet Necdet Sezer.

Het Turkse staatsbestel is zeer centralistisch en er is maar een kleine rol weggelegd voor lokale overheden. Het leger heeft in de nationale politiek een grote stem via de Nationale Veiligheidsraad.

In 2001 is Turkije geconfronteerd met de ergste economische crisis sinds decennia. Hierna is een strak programma van economische hervormingen ingezet. Dit heeft tot vele structurele veranderingen geleid maar ook voortdurend de tegenstellingen binnen de coalitie aan het licht gebracht.

De nasleep van de inval door de veiligheidskrachten in enkele gevangenissen eind 2000 en de in 2001 voortgezette actie van de hongerstakers die protesteerden tegen de invoering van de F-type celgevangenis heeft in 2001 de gemoederen beziggehouden. Per 14 januari 2002 waren 46 personen aan de gevolgen van hongerstaking overleden.

¹ Associated Press, 20 november 2000.

² Zie hierover ook paragraaf 4.1.

Op 22 juni 2001 werd de islamitische Fazilet Partisi (Partij van de Deugd) door het Constitutionele Hof verboden. Twee parlementsleden werden uit hun functie ontheven. De overige voormalige FP-parlementariërs hebben zich gehergroepeerd in twee nieuwe partijen, namelijk de conservatievere Saadet Partisi (SP - Partij van het geluk) en de meer hervormingsgezinde Adalet ve Kalkınma Partisi (AKP – Partij van Gerechtigheid en Ontwikkeling). Het verbod op de Refah Partisi, de voorloper van de FP, is door het Europese Hof voor de Rechten van de Mens niet in strijd met het EVRM bevonden.

In oktober 2001 is een pakket van grondwetswijzigingen doorgevoerd, dat op veel punten een verbetering inhoudt ten opzichte van de oude tekst van de grondwet. Onder andere is het aantal burgers in de Nationale Veiligheidsraad verhoogd en krijgen de adviezen van deze Raad in theorie een minder zware status. Veel grondwetswijzigingen vereisen aanpassingen in lagere wetgeving.

De veiligheidssituatie in het zuidoosten van Turkije is het meest beïnvloed door de jarenlange strijd tussen de veiligheidskrachten en de PKK. Veel infrastructuur is vernietigd en een groot aantal dorpen is door het leger ontruimd. De plattelands-bevolking is massaal naar de grote steden getrokken, waar men onder vaak slechte omstandigheden in de mindere wijken woont.

De verbetering in de veiligheidssituatie en de rust die sedert het neerleggen van de wapens door de PKK en het grotendeels terugtrekken van haar strijders uit Turks grondgebied eind 1999 is ingetreden, heeft zich in de tweede helft van 2001 weten te bestendigen. Er vinden nog op zeer beperkte schaal gewapende confrontaties plaats. Economisch is echter nog niet veel verbetering merkbaar. Het zuidoosten ligt economisch gezien nog altijd ver achter bij het westelijk deel van Turkije. Terugkeer naar ontruimde dorpen komt nauwelijks op gang en het verbod om gebruik te maken van bergweiden is in veel gevallen van kracht gebleven.

In Turkije zijn enkele militante revolutionaire en islamistische groeperingen actief. Zij doen voornamelijk van zich spreken door het plegen van bomaanslagen. De islamistische groeperingen hebben door grootschalige campagnes van de veiligheidskrachten in de afgelopen twee jaar veel van hun slagkracht verloren. De linkse revolutionaire groeperingen zijn ook in 2001 weer enkele malen actief geweest met aanslagen.

3 Mensenrechten

3.1 Juridische context

3.1.1 Verdragen

Turkije is toegetreden tot de meeste internationale overeenkomsten ter bescherming van de mensenrechten. In een aantal gevallen heeft Turkije bij de ratificatie van de verdragen een gedeeltelijk voorbehoud gemaakt. Zo is bij ratificatie van het Vluchtelingenverdrag van Genève het voorbehoud gemaakt, dat het alleen gelding heeft voor personen afkomstig uit Europa. In augustus 2000 heeft Turkije het Internationale Convenant inzake Burgerlijke en Politieke Rechten en het Internationale Convenant inzake Economische, Sociale en Culturele Rechten ondertekend. Op 18 april 2001 heeft Turkije Protocol 12 bij het Europese Verdrag voor de Rechten van de Mens inzake de preventie van alle vormen van discriminatie getekend¹. Een hoge functionaris van het Turkse ministerie van Buitenlandse Zaken verklaarde in december 2001 dat ratificatie van de bovengenoemde convenanten en het protocol reeds door de ministerraad was goedgekeurd en op zeer korte termijn aan het parlement ter stemming zou worden voorgelegd. Op 28 december 2001 is het Internationale Convenant inzake Economische, Sociale en Culturele Rechten inderdaad aan het parlement voorgelegd ter ratificatie².

¹ Turkse persagentschap Anatolia, 18 april 2001.

² Dgablaz Zaman, 29-12-2001.

Er zijn enkele instrumenten ter bescherming van de mensenrechten die door Turkije niet ondertekend zijn. Dit zijn onder andere Protocol 6 bij het Europese Verdrag voor de Rechten van de Mens inzake de afschaffing van de doodstraf, het Raamverdrag van de Raad van Europa voor de Bescherming van Nationale Minderheden, het Statuut van het Internationale Strafgerechtshof en het VN Verdrag inzake de Eliminatie van alle Vormen van Raciale Discriminatie. In het Nationale Programma van 19 maart 2001 heeft Turkije aangegeven het laatstgenoemde verdrag op korte termijn te willen ondertekenen¹. In december 2001 had ondertekening hiervan nog niet plaatsgevonden. Naar verluidt is dit de wijten aan het verzet van diverse MHP-ministers.

Turkije erkent de jurisdictie van het Europese Hof voor de Mensenrechten. Turkse onderdanen kunnen wanneer alle nationale rechtsmiddelen zijn uitgeput een klacht met betrekking tot schending van het Europees Verdrag tot Bescherming van de Rechten van de Mens en de Fundamentele Vrijheden indienen bij het Europese Hof voor de Mensenrechten in Straatsburg. Het aantal klachten van Turkse onderdanen bij het Hof in de periode van 1 november 1998 tot 29 juni 2000 ligt boven de 2.500².

¹ *Avrupa Birliği Muktesebatının üstlenmesine ilişkin Türkiye Ulusal Programı* (Nationaal Programma van Turkije met betrekking tot de Uitvoering van het Acquis van de Europese Unie) (19 maart 2001), blz. 13.

² Statistieken van het EHRM zoals genoemd bij Aslan Gündüz, 'The land of many crossroads. Human Rights and Turkey's future in Europe' in *Orbis*, jaargang 45 nummer 1 (winter 2001) blz.18.

Turkije heeft in 1999 alle achttien zaken tegen haar die werden behandeld, verloren en is in 2000 twaalf maal door het Europees Hof voor de Mensenrechten veroordeeld, waarbij Turkije steeds wordt veroordeeld tot het betalen van aanzienlijke schadevergoedingen aan de gedupeerden. Tot op heden heeft Turkije in één zaak expliciet geweigerd de in de uitspraak opgelegde schadevergoeding te betalen¹. De veroordelingen in 1999 betroffen vrijwel alle schendingen van het recht op vrijheid van meningsuiting van gevallen uit de vroege jaren 1990. De veroordelingen in 2000, die zaken uit de jaren 1992-1996 betroffen, omvatten onder meer verdwijningen, buitengerechtelijke executies, sterfgevallen in detentie, foltering en onderdrukking van vrijheid van meningsuiting. Hoewel Turkije in de meeste gevallen overgaat tot betaling van de schadevergoeding, heeft tot eind 2001 in geen enkele zaak herberechting op grond van een uitspraak van het EHRM plaatsgevonden. In december 2001 zou aan het parlement een wetsvoorstel zijn aangeboden, dat dergelijke herberechtingen wettelijk mogelijk maakt. Het Europese Hof beschouwt een aantal uitspraken als niet volledig uitgevoerd door Turkije, omdat niet voldoende structurele maatregelen zijn genomen om eventuele herhaling van de desbetreffende schending te voorkomen.

In 2001 zijn 229 klachten tegen Turkije behandeld. In 128 zaken is Turkije veroordeeld wegens schending van het recht op eigendom (art. 1 van 1e protocol), in 28 zaken wegens niet garanderen van een eerlijke en tijdige rechtsgang (art 6-1), viermaal wegens schending van het recht op leven (art. 2), in één geval wegens het niet tijdig voor een rechter doen verschijnen van een verdachte (art. 5-3) en in één geval wegens het opleggen van een straf zonder dat dat duidelijk gebaseerd was op een wetsartikel (art 7-1). In de overige zaken is geen schending vastgesteld².

¹ Het betreft hier de zaak Loizidou uit 1998, waarbij Turkije werd veroordeeld tot het betalen van een schadevergoeding aan mw. Loizidou voor schending van haar recht op vreedzaam gebruik van haar bezittingen op Noord-Cyprus. Turkije stelt niet bevoegd te zijn om het vonnis ten uitvoer te brengen.

² Informatie verkregen van de website van het Europese Hof www.echr.coe.int.

3.1.2 Nationale wetgeving

Grondwet

De Turkse grondwet, die dateert van 1982, erkent grondrechten als vrijheid van meningsuiting, pers, religie, vereniging en vergadering, bewegingsvrijheid, vrijheid van communicatie, recht op privacy en bezit, eerlijke rechtsgang, vrijwaring van foltering, onmenselijke behandeling, huiszoeken, aanhoudingen zonder bevel, arbitraire aanhoudingen, et cetera. Op 3 oktober is een omvangrijk pakket grondwetswijzigingen doorgevoerd¹.

De grondwet kent echter ook mogelijkheden om deze vrijheden in te perken. Volgens het op 3 oktober 2001 gewijzigde artikel 13 van de grondwet mogen beperkingen van de grondrechten niet in strijd zijn met de principes van een democratische sociale orde en mogen ze het wezen van het recht niet aantasten. Hoewel het basisprincipe is dat inperking van grondrechten alleen kan worden bevolen door de rechter, worden in noodgevallen ook aan de uitvoerende macht dergelijke bevoegdheden toegekend. Deze grondwettelijke bepalingen zorgen met name voor een verregaande beperking van de grondrechten in gebieden waar de uitzonderingstoestand van kracht is. Artikel 119 van de grondwet zegt namelijk dat in gebieden waar deze uitzonderingstoestand van kracht is, de grondrechten en individuele vrijheden worden geregeld bij wet. Volgens artikel 148 zijn decreten van de ministerraad die worden uitgevaardigd in geval van de uitzonderingstoestand, niet onderworpen aan toetsing op grondwettelijkheid door het Constitutionele Hof.

Overige nationale wetgeving

In de artikelen 243 en 245 van het Turkse Wetboek van Strafrecht wordt foltering door politiefunctionarissen strafbaar gesteld. Artikel 254 van het Wetboek van Strafvordering voorziet erin, dat bewijzen die door de vervolgende instantie op onrechtmatige wijze verkregen zijn niet in de strafrechtelijke procedure mogen worden gebruikt. Ook in de op 1 oktober 1998 door de premier uitgebrachte Richtlijn voor Aanhouding, Inverzekeringstelling en Verhoor² zijn bepalingen opgenomen die het schenden van mensenrechten tijdens het voorarrest moeten terugdringen.

¹ Zie over de grondwetswijzigingen paragraaf 2.3.3.

² Resmi Gazete (Turkse Staatscourant) d.d. 1 oktober 1998.

In artikel 11 van de Wet op de Uitzonderingstoestand onder nummer 2935 worden onder andere de bewegingsvrijheid, de vrijheid van vereniging en vergadering en de vrijheid van meningsuiting sterk ingeperkt door de grote bevoegdheden die op deze punten worden toebedeeld aan de gouverneur van het gebied waar de uitzonderingstoestand van kracht is¹.

De artikelen 155, 159 en 312 van het Wetboek van Strafrecht en artikel 8 van de Wet op de Bestrijding van Terreur worden gebruikt voor het strafbaar stellen van verbale meningsuitingen.

3.2 Toezicht

3.2.1 Overheid

Staatsminister Hoge Raad voor de Mensenrechten

In juli 1997 is een minister van staat voor de mensenrechten aangesteld. Thans is dit Nejat Arseven, parlamentslid voor de ANAP. Deze minister van staat is verantwoordelijk voor de coördinatie van alle activiteiten op het gebied van mensenrechten. Hij is eveneens voorzitter is van de Hoge Raad voor de Mensenrechten. Deze raad bestaat verder uit staatssecretarissen van Algemene Zaken, Justitie, Binnenlandse Zaken, Buitenlandse Zaken, Onderwijs en Volksgezondheid. Het secretariaat van de Raad is gevestigd op het ministerie van Algemene Zaken. De Raad laat in heel het land onderzoeken doen naar schendingen en onderhoudt daartoe contact met maatschappelijke organisaties. Op basis daarvan wordt de regering geadviseerd over verbetering van het mensenrechtenbeleid en mogelijke aanpassingen van wetgeving. De Raad laat van tijd tot tijd circulaire's namens de minister-president uitgaan, waarin uitvoerende instanties instructies krijgen met betrekking tot het respecteren van de mensenrechten².

¹ Zie paragraaf 2.4.5.

² *Report of fact-finding mission to Turkey, 17-23 March 2001*, Immigration and Nationality Directorate, Home Office UK (2001), blz. 33.

Provinciale mensenrechtenbureaus

Eind 2000 heeft de minister van staat die verantwoordelijk is voor de mensenrechten gelast dat er op de kantoren van alle afzonderlijke provincie-gouverneurs een zogenaamd ‘petitiebureau voor de mensenrechten’¹ moet komen. Hier kunnen burgers terecht met klachten over schendingen. Thans zijn in onder andere in de provincies Istanbul, Diyarbakır en Şanlıurfa dergelijke bureaus geopend. In de provincie Gaziantep is in hetzelfde kader een speciaal telefoonnummer geopend om mensenrechtenschendingen te melden². De bureaus zijn administratief ondergebracht onder de provinciegouverneur. In de uitvoerende raden die de klachten nader onderzoeken hebben onder andere het hoofd van de jandarma, de directeurs van de afdeling onderwijs, gezondheidszorg en sociale zekerheid, een advocaat en enkele ngo’s zitting. Mensenrechten-ngo’s zijn echter niet vertegenwoordigd. Er bestaat nog onduidelijkheid over diverse bevoegdheden binnen de nieuwe bureaus. Of de bureaus daadwerkelijk een bijdrage zullen leveren aan het toezicht op de mensenrechtensituatie zal nog moeten blijken.

Parlementaire Onderzoekscommissie voor de Mensenrechten

Sinds december 1990 is een door het Turkse parlement in het leven geroepen Parlementaire Onderzoekscommissie voor de Mensenrechten actief. Deze commissie ziet toe op toepassing van nationale wetgeving en internationale verdragen op het gebied van mensenrechten in zowel binnen- als buitenland. Ook bezoekt de commissie gevangenen en rapporteert zij aan het parlement over foltering, mishandeling en misstanden. In de commissie hebben 25 parlementsleden van zowel regerings- als uit oppositiepartijen zitting³. Voor onafhankelijke parlementariërs is in de commissie eind 2001 één plaats ingeruimd. Deze plaats was in december 2001 nog niet opgevuld.

¹ Turkish Daily News, 6 december 2000.

² Turks persagentschap Anatolia, 27 maart 2001.

³ Wet op de Parlementaire Onderzoekscommissie voor de Mensenrechten onder nummer 3686 d.d. 5 december 1990.

In mei 2000 heeft de commissie een achttal lijvige rapporten gepubliceerd, waarin zij haar bevindingen van inspecties in diverse politieke en justitiële inrichtingen in de provincies Istanbul, Erzurum, Erzincan, Şanlıurfa, Elazığ en Tunceli in 1998 en 2000 rapporteert¹. Blijkens de rapporten werden in diverse verhoorruimten werktuigen die werden gebruikt voor foltering aangetroffen en verklaarde een groot aantal van de door de commissie gehoorde gedetineerden dat ze slachtoffer waren geweest van foltering. De commissie concludeert in de afzonderlijke rapporten herhaaldelijk dat foltering en onmenselijke behandeling wijdverbreid is, dat het recht van verdachten op een advocaat regelmatig wordt geschaad, dat de fysieke omstandigheden in gevangenissen nog veel te wensen overlaten en dat veel plegers van folteringen niet strafrechtelijke worden vervolgd. In de rapporten wordt gesteld dat de werkelijke verantwoordelijken voor deze feiten de provinciegouverneurs en officieren van justitie zijn. In de provincie Tunceli constateerde de commissie in 1998 en 1999 grote verbeteringen.

¹ *Kovuşturma, Yargılama, Ceza ve İnfazı Tunceli* (resp. *Elazığ, Şanlıurfa, Erzurum, Erzincan*) *Raporu. 1998 ve 2000* (Rapport inzake Onderzoek, Vervolging, Berechting, Bestrafing en Tenuitvoerlegging in Tunceli resp. *Elazığ, Şanlıurfa, Erzurum, Erzincan*), *Bakırköy Kadın ve Çocuk Tutukevi Raporu 1998 ve 2000* (Rapport van het Detentiecentrum voor Vrouwen en Kinderen te Bakırköy 1998 en 2000), *Elazığ Çocuk İslahevi Raporu 1998 ve 2000* (Rapport van de Penitentiare Inrichting voor Jeugdigen te Elazığ 1998 en 2000) en *Çalışma Raporu 1998 - 1999* (Verslag van activiteiten 1998-1999), Onderzoekscommissie Mensenrechten van het Turkse Parlement (mei 2000).

In oktober 2000 werd de voorzitter van de commissie, Sema Pişkinsüt, onder wier leiding de rapporten tot stand waren gekomen, vervangen door Hüseyin Akgül, een parlements lid voor de nationalistische MHP, een partij die brede steun vindt in politiekringen. Haar vervanging wordt door waarnemers in verband gebracht met haar voortvarende en kritische houding. Inmiddels is door de Hoofdofficier van Justitie in Ankara een verzoek gedaan aan het parlement om Pişkinsüt haar parlementaire immuniteit te ontnemen om haar te vervolgen wegens overtreding van artikel 296 van het Turkse Wetboek van Strafrecht, ‘Informatie die toebehoort aan een gerechtelijk vooronderzoek niet doorgeven aan de vervolgende instantie’¹. De reden is dat ze de namen van de gevangenen met wie zij tijdens haar onderzoeken heeft gesproken niet heeft onthuld². Omdat Pişkinsüt in september 2001 uit haar partij de DSP is gestapt³, maakt ze ook niet langer deel uit van de commissie. In oktober 2001 heeft zij een boek uitgebracht, waarin al haar bevindingen tijdens haar voorzitterschap van de commissie systematisch zijn weergegeven⁴. Op 25 januari 2002 verklaarde ze een nieuwe politieke partij te gaan oprichten⁵.

¹ Sema Pişkinsüt, *Filistin askısından fezlekeye. İşkencenin kitabı*. (Van Palestijnse hanger tot verzoek om opheffing van parlementaire immuniteit. Het boek van foltering.) (oktober 2001), blz. 467 e.v. Het boek bevat de integrale tekst van het verzoek om opheffing van de immuniteit.

² Turkish Daily News, 25 juli 2001.

³ Turkse persagentschap Anatolia, 26 september 2001.

⁴ Sema Pişkinsüt, *Filistin askısından fezlekeye. İşkencenin kitabı*. (Van Palestijnse hanger tot verzoek om opheffing van parlementaire immuniteit. Het boek van foltering.) (oktober 2001).

⁵ Dagblad Hürriyet, 25 januari 2002.

De nieuwe voorzitter Akgül verklaarde dat de commissie haar werkzaamheden op dezelfde wijze zou voortzetten, maar voegde daar aan toe dat foltering niet het enige was waarover de commissie zich moet buigen. In de periode tussen augustus 2000 en augustus 2001 heeft de commissie 1442 petitie's ontvangen, waarvan er in augustus 2001 1078 afgehandeld zouden zijn. Het grootste aantal petitie's (215) kwam uit de gevangenen. Verder waren er 151 klachten over het strafproces en 79 aangaande detentie, foltering en mishandeling. De overige klachten betroffen onderwerpen als pensioen, hoofddoeken, etc¹. In december 2001 verklaarde de vice-voorzitter van de commissie dat voor 2002 weer een aantal onverwachte bezoeken aan politiebureaus op het programma staat. Ook is op 10 december 2001 een speciale website geopend, waarop klachten op mensenrechtengebied via e-mail rechtstreeks aan de commissie kunnen worden kenbaar gemaakt².

In januari 2001 is een subcommissie ingesteld, die de inval in de gevangenen van eind 2000 en de zogenaamde F-type gevangenen onderzoekt³. In mei heeft de subcommissie gerapporteerd. In de rapportage werd onder andere melding gemaakt van mishandeling bij de transporten van gevangenen naar de F-type gevangenen⁴.

Comités voor de Inspectie van Gevangenen

Krachtens een in juni 2001 aangenomen wet⁵ zijn speciale comités voor de inspectie van gevangenen ingesteld. Voor het competentiegebied van elke strafrechtbank dient een dergelijk comité te worden ingesteld. Het comité dient te bestaan uit vijf leden die voor vier jaar worden gekozen door een commissie van rechters uit het desbetreffende gebied. De leden moeten universitair geschoold zijn en het beroep van arts, jurist, psycholoog of een vergelijkbaar beroep uitoefenen.

¹ Dagblad Yeni Şafak, 19 augustus 2001.

² Website van het Turkse parlement via www.tbmm.gov.tr/komisyon/insanhak/insanhaklari.htm, stand 11 december 2001.

³ Zie over de F-type gevangenen paragraaf 2.3.2.

⁴ Dagbladen Radikal en Milliyet, 17 mei 2001.

⁵ Wet op de Comités voor Monitoring van Huizen van Bewaring en Detentiecentra onder nummer 4681 d.d. 14 juni 2001.

De taken van het comité bestaan uit het tweemaandelijks inspecteren van de omstandigheden waaronder veroordeelde gevangenen of personen in voorarrest verkeren. Eens in de drie maanden moet over de bevindingen schriftelijk worden gerapporteerd aan het ministerie van Justitie, de rechtbank en het parket van het competentiegebied waarin het desbetreffende comité werkzaam is en zo nodig aan de parlementaire onderzoekscommissie voor mensenrechten.

De in juni 2001 aangenomen wet die de instelling van deze comités regelt, schrijft voor dat de comités binnen zes maanden actief dienen te worden. In augustus 2001 heeft de minister van Justitie een circulaire doen uitgaan, waarin werd opgeroepen tot een zo spoedig mogelijke installatie van de comités¹. In december 2001 waren de verkiezingen van de leden voor de comités in veel plaatsen nog niet afgerond. In enkele plaatsen waar de leden van de comités wel bekend zijn geworden blijkt, dat soms ook politiefunctionarissen hierin plaatshebben. Zo wordt het comité in Hakkari voorgezeten door de lokale hoofdcommissaris van politie².

Consultatief Orgaan voor de Mensenrechten

Naast de bovengenoemde instellingen bestaat nog een Consultatief Orgaan voor de Mensenrechten. Dit is in het leven geroepen als overlegorgaan tussen de autoriteiten en de ngo's die actief zijn op het gebied van de mensenrechten. Volgens de belangrijkste mensenrechten-ngo's in Turkije is de effectiviteit van het consultatief orgaan vrij gering.

¹ Dagblad Cumhuriyet, 11 augustus 2001.

² Dagblad Milliyet, 19 december 2001.

3.2.2 Turkse ngo's

In Turkije zijn verschillende non-gouvernementele organisaties actief op het gebied van mensenrechten. Twee van de meest vooraanstaande zijn de Stichting voor Mensenrechten in Turkije (TİHV¹) en de Vereniging voor Mensenrechten (İHD²). Naast İHD en TİHV zijn vele mensenrechtenorganisaties actief. Mazlum-Der³ is een organisatie met een islamitische invalshoek, die zestien afdelingen heeft in heel Turkije en ook regelmatig over schendingen rapporteert. De Turkse Democratie Stichting (TDV⁴) en de Helsinki Citizens Assembly (HCA) werken vanuit respectievelijk Istanbul en Ankara. Een andere mensenrechtenorganisatie is de Vereniging van Hedendaagse Juristen (ÇHD⁵). Ook zijn er mensenrechtencentra verbonden aan Turkse universiteiten.

İHD

De İHD is opgericht in 1986 en stelt zich als algemeen doel de mensenrechten in Turkije te bevorderen. De organisatie houdt zich voornamelijk bezig met het verzamelen en verifiëren van gegevens over schendingen van mensenrechten. In maandrapporten en persbulletins maakt de İHD melding van aanhoudingen, folteringen, verdwijningen tijdens voorarrest, schendingen van de vrijheid van meningsuiting e.d. Verder organiseert de İHD cursussen voor leerkrachten en juristen, onder meer op het gebied van procedures met betrekking tot het individuele klachtrecht. De İHD heeft meer dan dertig provinciale afdelingen verspreid over geheel Turkije en beschikt over circa 20.000 leden. Binnen de İHD is een zeer sterke Koerdische stroming aanwezig die nauwe banden onderhoudt met de Turks-Koerdische oppositie.

¹ Türkiye İnsan Hakları Vakfı. Wordt ook wel İHV of Engels Human Rights Foundation (HRF) genoemd.

² İnsan Hakları Derneği, ook wel bekend onder de Engelse naam Human Rights Association (HRA).

³ Mazlum-Der is een acroniem voor 'İnsan Hakları ve Mazlumlara İçin Dayanışma Derneği' hetgeen betekent: Vereniging voor Mensenrechten en Solidariteit met Onderdrukten.

⁴ Türkiye Demokrasi Vakfı.

⁵ Çağdaş Hukukçular Derneği.

De IHD wordt door de autoriteiten, met name de veiligheidskrachten, regelmatig lastiggevallen en in haar activiteiten belemmerd. In de afgelopen jaren zijn enkele IHD regiokantoren (tijdelijk) gesloten en zijn tegen diverse IHD-afdelingen en functionarissen strafzaken aanhangig gemaakt wegens separatistische propaganda of steun aan illegale organisaties.

In 1999 en 2000 zijn diverse IHD kantoren, waaronder de regiokantoren in Mardin en Gaziantep, Malatya, Gaziantep, Van, Konya, Izmir en Bursa gedwongen gesloten. In de loop van 2000 en 2001 zijn diverse kantoren weer open gegaan. Op 26 november 2001 is ook het kantoor in Bursa weer geopend, zodat thans alleen nog de afdeling Gaziantep nog gesloten is. De afdeling Diyarbakır, die sinds 1997 met een kleine onderbreking in april en mei 2000 gesloten was, is sinds 11 oktober 2000 weer open.

Andere afdelingskantoren van de IHD zijn door de politie binnengevallen. Op 22 december 2000 nam de politie een grote hoeveelheid materiaal in beslag bij een inval in het regionale kantoor voor de provincie Ankara. In januari 2001 was het IHD-hoofdkantoor in Ankara aan de beurt, nadat in de media berichten waren verschenen dat de IHD financiële steun zou ontvangen van Griekenland. Uit het materiaal dat bij deze invallen in beslag is genomen heeft de Turkse justitie de conclusie getrokken dat de IHD zich schuldig heeft gemaakt aan steun aan de revolutionaire organisaties DHKP/C, TKP/ML en MLKP, die alle betrokken waren bij de gevangenisopstanden en hongerstakingen eind december 2000.

In februari 2001 is door de openbare aanklager een proces aangespannen om de IHD te verbieden. De aanklacht luidt dat de IHD zich door de activiteiten in verband met de hongerstakingen en opstanden in de gevangenis zou hebben beziggehouden met zaken die niet in haar statuten en doelstelling zijn opgenomen. Op 22 oktober 2001 heeft de officier van justitie besloten om de IHD niet verder te vervolgen, zodat de sluitingsdreiging werd afgewend.

Tegen het gehele bestuur van de afdeling Ankara en enkele andere IHD-medewerkers is een strafrechtelijk proces aanhangig gemaakt, waarbij ze worden beschuldigd van overtreding van artikel 169 van het Wetboek van Strafrecht, dat steun aan illegale organisaties betreft. De volgende zitting in deze zaak staat gepland voor 25 februari 2002.

Met grote regelmaat worden strafzaken aanhangig gemaakt tegen individuele bestuursleden van lokale IHD-afdelingen. Vaak gaat het om zaken waarbij deze bestuursleden persverklaringen hebben voorgelezen, waarvan de inhoud door de autoriteiten wordt gezien als ondersteuning van terroristische organisaties of belediging van staatsorganen (artikel 159 en 169 van de Turkse strafwet)¹.

Van tijd tot tijd vormen de IHD of bestuurders van de vereniging het doelwit van bedreigingen of aanslagen van derden. Op 10 april 2001 meldde Amnesty International dat Eren Keskin en Osman Baydemir, beiden advocaat en voorzitter van de IHD-afdelingen van Istanbul respectievelijk Diyarbakır, sinds eind 2000 regelmatig telefonisch met de dood worden bedreigd door onbekenden². Nadat Amnesty International een urgent action had geïnitieerd, zijn deze bedreigingen opgehouden. In november 2001 is de IHD-afdeling in Istanbul binnengevallen door een man gewapend met een pistool en een mes. De man, die behoorde tot de zogenaamde Ülkü Ocakları, de jongerenafdeling van de MHP die ook wel bekend staat als de Grijze Wolven, werd overmeesterd door medewerkers in het gebouw en overgedragen aan de politie. Hij wordt ook verdacht van andere aanslagen³.

TIHV

De TIHV is in 1990 voortgekomen uit de IHD en zet zich primair in voor de medische behandeling van slachtoffers van foltering. Hiertoe beheert zij in Turkije een vijftal medische centra in de steden Adana, Ankara, Diyarbakır, Istanbul en Izmir, waar slachtoffers onderzocht worden. De stichting maakt gebruik van artsen, die sporen van foltering of mishandeling documenteren en de slachtoffers vervolgens in bestaande ziekenhuizen behandelen. De TIHV beschikt tevens over een documentatiecentrum en publiceert dagelijkse en maandelijkse rapporten over de mensenrechtensituatie in Turkije.

¹ Zie hierover ook paragraaf 3.3.1.

² *Death threats/Fear for safety*, Amnesty International Urgent Action, 10 april 2001.

³ Dagblad Yeni Evrensel, 16 november 2001.

Ook de druk op de TIHV duurt onverminderd voort. Omdat de TIHV als rechtsvorm een stichting is, staat zij onder het Directoraat-Generaal voor Stichtingen van het ministerie van Binnenlandse Zaken. De TIHV-afdelingen worden regelmatig geconfronteerd met inspecties van aan dit Directoraat-Generaal verbonden ambtenaren¹. In september 2001 was er korte tijd sprake van dat alle behandelingscentra behalve Diyarbakır gesloten zouden worden, omdat geen vergunningen voor medische behandeling bestonden. Nadat de TIHV duidelijk kon maken dat in de centra slechts een eerste controle plaatsvond en de daadwerkelijke behandeling in bestaande ziekenhuizen plaatsvond, werd deze dreiging afgewend.

Op 7 oktober 2001 zijn de veiligheidskrachten tezamen met de fiscale opsporingsdienst het TIHV-kantoor in Diyarbakır binnengevallen. Hierbij zijn 365 dossiers van slachtoffers van foltering in beslag genomen. Op 10 oktober heeft het hoofdbureau van politie in Diyarbakır de dossiers aan de TIHV geretourneerd. In januari 2002 is tegen een van de functionarissen van de TIHV-afdeling in Diyarbakır een rechtszaak ahangig gemaakt wegens het openen van een gezondheidscentrum zonder toestemming. De zaak komt in maart 2002 voor.

Mazlum-Der

Ook Mazlum-Der heeft van tijd tot tijd te maken met weerstand van de zijde van de overheid. Zo zijn in januari en mei 1999 de regiokantoren in Şanlıurfa respectievelijk Malatya voor onbepaalde tijd gesloten². Het kantoor in Şanlıurfa is eind 2001 heropend.

¹ Vergelijk dagelijkse mensenrechtenrapportage van de TIHV d.d. 26 oktober 2001.

² *Annual Report 2000*, International Federation for Human Rights (2000)

3.2.3 Internationaal

Toezicht op naleving van de mensenrechten vertegenwoordigers van internationale organisaties is mogelijk. Zo werkt de Turkse overheid mee aan onaangekondigde bezoeken van het onder auspiciën van de Raad van Europa ingestelde ‘Committee for the Prevention of Torture’ (CPT) aan gevangenissen e.d. In 2001 heeft het CPT Turkije driemaal bezocht, in de maanden januari, april-mei en september. In het verleden heeft Turkije herhaaldelijk geweigerd CPT-rapporten vrij te geven voor publicatie of heeft de toestemming hiertoe pas jaren na het bezoek gegeven. Hierin is in december 2000 verandering gekomen toen de Turkse overheid toestemming gaf tot publicatie van het CPT-rapport aangaande het bezoek van 27 februari tot en met 3 maart 1999 en de preliminaire observaties van de CPT aangaande het bezoek van 16 tot en met 24 juli 2000¹. Op 16 maart 2001 is naast de preliminaire observaties van het CPT-bezoek van december 2000 en januari 2001 ook een rapport van een CPT-missie uit 1996 vrijgegeven². Op 8 november 2001 hebben de Turkse autoriteiten toestemming verleend voor publicatie van de rapporten van de CPT-missie van 16-24 juli 2000 en de rapporten van de bezoeken in de jaren 1990-1996³.

¹ *Report to the Turkish Government on the Visit to Turkey carried out by the European Committee for the Prevention of Torture and Inhuman or Degrading Treatment or Punishment (CPT) from 27 February to 3 March 1999*, Raad van Europa (7 december 2000) en *Preliminary observations made by the delegation of the European Committee for the Prevention of Torture and Inhuman or Degrading Treatment or Punishment (CPT) which visited Turkey from 16 to 24 July 2000*, Raad van Europa (7 december 2000).

² *Preliminary Observations made by the delegation of the European Committee for the the Prevention of Torture and Inhuman or Degrading Treatment or Punishment (CPT) wich visited Turkey in December 2000 and January 2001*, Raad van Europa (16 maart 2001) en *Report to the Turkish Government on the Visit to Turkey carried out by the European Committee for the Prevention of Torture and Inhuman or Degrading Treatment or Punishment (CPT) from 19 to 23 August 1996 and Response of the Turkish Government*, Raad van Europa (16 maart 2000).

³ Turkse persagentschap Anatolia, 8 november 2001.

Ook de speciale rapporteurs van de Verenigde Naties krijgen bij hun bezoeken aan Turkije medewerking van de Turkse overheid. Een uitzondering heeft de afgelopen tien jaar gegolden voor de speciale VN-rapporteur buitengerechtelijke executies. Na 1991 heeft deze geen toestemming van de autoriteiten kunnen krijgen om Turkije te bezoeken. In februari 2001 is hier verandering in gekomen. Speciaal rapporteur mw. Asma Jhangir heeft toen Turkije bezocht en onder andere onderzoek gedaan naar recente verdwijning van de twee HADEP-functionarissen in de stad Silopi¹. Eind 1999 heeft de speciale rapporteur voor vrijheid van religie Turkije bezocht. Over zijn bevindingen heeft hij in 2000 gerapporteerd².

Mensenrechtenrapporteurs kunnen in beginsel vrij met individuele burgers spreken. In het zuidoosten kan dergelijke monitoring wel op soms aanzienlijke beperkingen door de autoriteiten stuiten. Vooral in het zuidoosten van Turkije komt intimidatie van medewerkers van lokale mensenrechtenorganisaties en hun gesprekspartners van tijd tot tijd voor.

¹ Zie paragraaf 3.3.8.

² *Report of the Special Rapporteur of the Commission on Human Rights on the elimination of all forms of religious intolerance and of discrimination based on religion or belief. Addendum 1: Situation in Turkey*, Verenigde Naties A/55/280/Add.1 (2000).

3.3 Naleving en schendingen

3.3.1 Vrijheid van meningsuiting

De Turkse grondwet garandeert vrijheid van meningsuiting. Artikel 26 van de grondwet stelt ‘Een ieder heeft het recht om zijn mening en overtuigingen alleen of tezamen met anderen te uiten in woord, geschrift, afbeelding of op andere wijze’. Deze vrijheid wordt ingeperkt door de artikelen 155 (het volk aanzetten tot burgerlijke ongehoorzaamheid of vervreemden van het militaire apparaat), 159 (belediging van leger, parlement en andere staatsinstellingen) en 312 (aanzetten tot haat op grond van ras, religie) van het Wetboek van Strafrecht en artikel 8 van de Wet op de Bestrijding van Terreur (propaganda tegen de ondeelbare eenheid van staat en volk). Veelgehoorde kritiek op de laatstgenoemde twee artikelen is, dat de definitie van het delict zo breed is, dat het de mogelijkheid biedt voor een ruime interpretatie¹. De laatste tijd komt voor verbale of geschreven delicten ook strafrechtelijke vervolging wegens artikel 169 van het Wetboek van Strafrecht (steun aan een illegale organisatie) voor.

Uit statistieken afkomstig van het Turkse Justitiële Register (Turks: Adli Sicil) blijkt dat in het jaar 2000 351 (in 1999 was dat 480) rechtszaken aanhangig zijn gemaakt wegens overtreding van artikel 312 van de strafwet, en 324 zaken wegens overtreding van artikel 159 (in 1999 was dat 307). Wegens overtreding van artikel 155 zijn in dat jaar 23 zaken aanhangig gemaakt bij een niet-militaire rechtbank². Begin 2002 lag aan het parlement een wetsontwerp voor, dat voorziet in een wijziging van de artikelen 312 en 159 van de strafwet.

¹ Vergelijk *Honouring of obligations and commitments by Turkey*, Parlementaire Assemblée van de Raad van Europa (13 juni 2001), paragraaf 51.

² Cijfers afkomstig van de website van het Turkse Centrale Justitiële Register (www.adli-sicil.gov.tr).

In Turkije bestaat een zeer groot aanbod van media. Er bestaat een groot aantal landelijke dagbladen en een breed scala aan lokale dagbladen¹. Ook bestaan er naast de staatsradio en -televisie vele nationale en lokale radio- en televisiestations, die praktisch de gehele bevolking tot in de verste uithoeken van het land bereiken. Internet is op brede schaal beschikbaar. Sinds september 2001 zouden naar verluidt enkele grote internetproviders voor hun abonnees de toegang tot verschillende sites van bijvoorbeeld pro-Koerdische kranten hebben geblokkeerd².

Een aanzienlijk deel van de media is in handen van één bedrijf, de overwegend staatsgetrouwe Doğan-mediagroep. Begin 2001 is een aantal andere mediabedrijven in de financiële problemen geraakt, waardoor er duizenden ontslagen vielen onder journalisten.

In de media wordt regelmatig vrijuit forse kritiek geuit op de overheid en het bestuurlijk apparaat. Dit kan veelal ongestraft gebeuren. Beperkingen van de vrijheid van meningsuiting bestaan met name op de twee gebieden die door het politieke en militaire establishment als grootste bedreiging voor de staat worden gezien namelijk het Koerdisch separatisme³ en het islamistisch fundamentalisme⁴. Een ieder die zich in deze kwesties in het openbaar kritisch uitlaat, loopt het risico op strafvervolging. In het jaar 2000 zijn in het totaal 50 journalisten aangehouden en kort daarop weer vrijgelaten en zijn 13 journalisten in voorarrest genomen⁵. Op 12 april 2001 stond de journalist Fehmi Koru terecht wegens overtreding van artikel 312 strafwet. In een televisieuitzending interpreteerde hij de aardbeving van augustus 1999 als een straf van God. Dit levert volgens de aanklager 'aanzetten tot haat op grond van religie' op. Op 27 november 2001 is de zaak tegen hem opnieuw verdaagd tot 5 maart 2002.

¹ Van lokale dagbladen is bekend dat hierin bij tijd en wijle artikelen verschijnen, die tegen betaling zijn 'besteld'. Soms worden deze voorgelegd bij asielaanvragen.

² Human Rights Foundation of Turkey Documentation Centre, *Monthly Report of Human Rights in Turkey – September 2001* (september 2001), blz. 18.

³ Zie paragraaf 3.4.1.

⁴ Zie paragraaf 3.3.3.

⁵ *2001 Annual Report*, Reporters Sans Frontières (3 mei 2001).

In het jaar 2001 is ook kritische berichtgeving over de F-type gevangenen en de hongerstakingen aanleiding geweest tot strafvervolging. In november 2001 was een wetsontwerp in voorbereiding, dat voorziet in hoge straffen voor een ieder die steun verleent aan hongerstakers in gevangenen.

Vele malen is tegen mensenrechtenactivisten, politici en anderen die zich in het openbaar hebben uitgelaten over de Koerdische kwestie, de rol van de islam in de samenleving of andere gevoelige kwesties zoals de rol van het leger of de dood van duizenden Armeniërs in het begin van de twintigste eeuw¹ een strafrechtelijk proces aangespannen op grond van de bovengenoemde wetsartikelen, met name artikel 312. Het komt regelmatig tot veroordelingen, maar vrijspraak komt vooral in prominente gevallen met grote media aandacht regelmatig voor. In verband met het boek *Düşünceye Özgürlük - 2000* (Vrijheid van Meningsuiting - 2000)² is aantal strafzaken bij verschillende rechtbanken aangebracht. Onder de zestien uitgevers van het boek die in deze zaak terechtstaan bevinden zich bekende namen uit de Turkse samenleving zoals de zanger Şanar Yurdatapan, initiatiefnemer tot het boek, en de voorzitters van de mensenrechtenorganisaties IHD, TIHV en Mazlum-Der. Bij de militaire rechtbank in Ankara is reeds vrijspraak gevonnist, maar bij de staatsveiligheidsrechtbank loopt nog altijd een zaak op grond van onder andere de artikelen 169 en 312 van de strafwet en artikel 8 van de Anti-Terreurwet³. Deze zaak is in december 2001 verdaagd naar 26 maart 2002.

Op grond van hun inhoud is in de afgelopen jaren een groot aantal publicaties zoals boeken en kranten verboden. Wegens een gewraakt artikel kan een verschijningsverbod voor bepaalde tijd of een definitief verbod worden opgelegd. Schrijvers en uitgevers van dergelijke publicaties worden regelmatig strafrechtelijk vervolgd. In de eerste zes maanden van het jaar 2001 is een aantal van 136 publicaties verboden of in beslag genomen⁴. In de eerste acht maanden van 1999 en 2000 lag dit aantal op 217 respectievelijk 211⁵.

¹ Zie paragraaf 3.3.3 sub Armeens-Orthodoxe Kerk.

² Zie het algemeen ambtsbericht Turkije d.d. 4 mei 2001, blz. 52.

³ Dagblad Yeni Evrensel, 20 oktober 2001 en *Turkey 2001 Regular Report from the Commission on Turkey's Progress Towards Accession*, Europese Commissie (13 november 2000), blz. 24.

⁴ *Balance Sheet of Human Rights Violations for the first six months of 2001*, IHD (23 augustus 2001).

⁵ *Balance Sheet of Human Rights Violations for the first six months of 2000*, IHD (2000) en *Balance Sheet of Human Rights Violations for July and August 2000*, IHD (11 oktober 2000).

Onder de bevoegdheden van de gouverneur voor het uitzonderingstoestandsgebied valt onder ander het verbieden van het binnenbrengen, de verspreiding en de verkoop van diverse publicaties in het gebied. Zo zijn het sinds mei 2001 verschijnende dagblad Yedinci Gündem en nog enkele andere Turks- en Koerdischtalige pro-Koerdische periodieken in het uitzonderingstoestandsgebied niet verkrijgbaar. Overigens zijn deze ook in het desbetreffende gebied via het internet vrijelijk te raadplegen, zij het dat diverse grote internetproviders zoals reeds eerder vermeld de toegang tot een aantal van deze sites hebben geblokkeerd voor hun abonnees. De gouverneur van het gebied waar de uitzonderingstoestand van kracht is, kan bij het ministerie van Binnenlandse Zaken een verspreidingsverbod vragen voor nieuws waarvan hij denkt dat dit de situatie in het gebied niet juist weergeeft. Dit heeft tezamen met de mogelijke strafvervolging geleid tot een hoge mate van zelfcensuur bij de diverse media.

Radio- en televisieuitzendingen worden gecontroleerd door de Hoge Raad voor Radio en Televisie, de RTÜK. Deze raad volgt nauwlettend de uitzendingen en beslist regelmatig tot sluiting van radio- en televisiestations voor kortere of langere tijd, op grond van beledigend en grof taalgebruik, laster, separatistische propaganda en het uitzenden in de Koerdische taal¹. De raad heeft in de eerste zes maanden van 2001 totaal 2836 dagen uitzendverbod opgelegd aan televisie- en radiostations².

In juni 2001 is door het parlement een wet aangenomen die de vrijheid van de media aanzienlijk inperkt en voorziet in sancties in de vorm van zeer hoge geldboetes. Deze boetes zijn dusdanig hoog, dat het voor veel met name kleinere zendgemachtigden niet mogelijk zou zijn dergelijke financiële klappen op te vangen. Onder andere om deze reden heeft president Sezer zijn veto uitgesproken tegen deze wet en hem teruggestuurd naar het parlement. Het wetsontwerp is daarna niet meer aan de orde geweest en lijkt van het toneel te zijn verdwenen³.

¹ Over beperkingen m.b.t. de Koerdische taal zie paragraaf 3.4.1.

² *Türkiye'de insan hakları: Ocak-Haziran 2001 değerlendirmesi raporu* (De mensenrechten in Turkije: Evaluatierapport januari-juni 2001), TIHV 2001.

³ Neue Zürcher Zeitung, 13 juni 2001 en Associated Press, 18 juni 2001.

Al het onderwijs dient in overeenstemming te zijn met de beginselen van de Turkse republiek. De grondprincipes van de republiek mogen ook in wetenschappelijk onderzoek niet worden bestreden. De academische vrijheid wordt hierdoor beperkt. Er bestaat een centrale Hoge Raad voor het Onderwijs (YÖK), die zich onder andere bezighoudt met het benoemen van de decanen van universiteiten. Deze raad, waarvan ten minste één van de leden is benoemd door de legertop¹, is ook bevoegd tot het ontslaan van universitaire docenten en onderzoekers, waarvoor zij een speciale tienkoppige Raad van Experts heeft.

In het verleden zijn diverse professoren ontslagen wegens onder andere pro-islamitische publicaties. De universiteiten zijn vrij in het vaststellen van eigen onderzoeksprogramma's, maar er bestaat een hoge mate van zelfcensuur op het punt van gevoelige kwesties met name bij faculteiten als politicologie en geschiedenis.

3.3.2 Vrijheid van vereniging en vergadering

De vrijheid van vereniging en vergadering is grondwettelijk gegarandeerd maar kent een aantal beperkingen. De grondwetsartikelen 33 en 34 die gaan over de vrijheid van vereniging en vergadering, bevatten na de grondwetswijziging van oktober 2001 een minder streng regime dan de oude tekst van de wet. Deze versoepeling zal echter nog wel moeten worden doorgevoerd in de lagere wetten die gaan over deze materie.

Vrijheid van vereniging

Over de vrijheid van meningsuiting rapporteert de Raad van Europa in juni 2001 dat deze over het algemeen minder wordt bedreigd dan in de afgelopen jaren, maar nog steeds niet volledig wordt gerespecteerd, met name niet in het zuidoosten, hetgeen mogelijk een gevolg is van de daar heersende uitzonderingstoestand².

¹ *Turkey 2000 Regular Report from the Commission on Turkey's Progress Towards Accession*, Europese Commissie (8 november 2000).

² *Honouring of obligations and commitments by Turkey*, Parlementaire Assemblee van de Raad van Europa (13 juni 2001), paragraaf 50.

Ngo's in Turkije kunnen de rechtsvorm van een vereniging of van een stichting hebben. Het aantal stichtingen is echter zeer beperkt. Volgens artikel 33 van de grondwet en artikel 4 van de Wet op de Verenigingen mag iedereen zonder toestemming vooraf een vereniging oprichten. De rechtspersoon ontstaat op het moment dat de oprichtingsverklaring en de statuten worden voorgelegd aan de provinciegouverneur¹. Deze stuurt een ontvangstbevestiging en heeft dertig dagen de tijd om de statuten te onderzoeken op onregelmatigheden en onwetmatigheden. Indien de vereniging in meer dan één provincie activiteiten wil ontplooien, stuurt de provinciegouverneur de oprichtingsverklaring en statuten door naar het ministerie van Binnenlandse Zaken, dat negentig dagen de tijd heeft om de statuten te onderzoeken. Indien een onwetmatigheid wordt geconstateerd, worden de oprichters hiervan op de hoogte gesteld en krijgen de gelegenheid deze te corrigeren. Indien dit niet gebeurt, kan de provinciegouverneur of het ministerie van Binnenlandse Zaken naar de officier van justitie gaan om sluiting van de vereniging te laten vorderen². Indien geen onwetmatigheden worden geconstateerd, wordt dit schriftelijk medegedeeld aan de oprichters van de vereniging.

Afhankelijk van de provinciegouverneur komt het in de praktijk van tijd tot tijd voor dat oprichters van een vereniging geen ontvangstbevestiging van de verzonden oprichtingsverklaring en statuten ontvangen, zodat hierdoor de rechtspersoon niet kan ontstaan. Aldus kan de vrijheid van vereniging met bestuurlijke middelen worden ingeperkt.

De bepaling in artikel 33 van de grondwet dat verenigingen en stichtingen geen politieke activiteiten mogen ontplooien en geen activiteiten mogen verrichten die niet expliciet in hun statuten vermeld staan, is door de grondwetswijziging van oktober 2001 komen te vervallen. Ook bevat de nieuwe tekst van het artikel een bepaling dat sluiting van een vereniging door een bestuurlijke instantie binnen 24 uur aan een rechter moet worden voorgelegd, die de sluiting binnen de 48 uur daarna moet toetsen.

¹ Wet op de Verenigingen onder nummer 2908 d.d. 6 oktober 1983, artikel 9.

² Wet op de Verenigingen onder nummer 2908 d.d. 6 oktober 1983, artikel 10.

De International Federation for Human Rights meldt in haar rapport over het jaar 2000, dat een groot aantal verenigingen en stichtingen is verboden wegens politieke activiteiten of de inhoud van toespraken bij openbare gelegenheden¹. Met name ngo's die zich bezighouden met mensenrechten² of de Koerdische cultuur lijken het slachtoffer te worden van dergelijke verboden. Vaak wordt hen in deze gevallen verweten steun te verlenen aan terroristische organisaties of separatistische propaganda te bedrijven (de artikelen 169 en 312 van het Turkse Wetboek van Strafrecht en 8 van de Wet op de Bestrijding van Terreur).

Ngo's mogen alleen na toestemming van de ministerraad een verband aangaan met internationale ngo's. Ngo's van buiten Turkije kunnen alleen activiteiten in het land verrichten na toestemming van het ministerie van Binnenlandse Zaken³. In mei 2001 heeft Amnesty International bij het Turkse ministerie van Binnenlandse Zaken een aanvraag gedaan voor het oprichten van een vestiging in Turkije. Op 18 november 2001 ontvingen de oprichters een brief van de ministerraad, met de mededeling 'Omdat het project van het ter ondertekening aan de ministerraad aangeboden ministerraadsbesluit niet is afgerond, is de procedure stopgezet'⁴. Volgens waarnemers houdt dit in, dat enkele ministers binnen de ministerraad hebben geweigerd het besluit te tekenen. Het zou hier gaan om ministers van de MHP. Door dit besluit is het thans niet mogelijk om de Turkse vestiging van Amnesty International te openen.

¹ *Annual Report 2000*, International Federation for Human Rights (2000).

² Zie hierover paragraaf 3.2.2. van dit ambtsbericht.

³ Wet op de Verenigingen onder nummer 2908 d.d. 6 oktober 1983, artikelen 11 en 12.

⁴ Vergelijk persbericht van het Initiatief Amnesty International Turkije d.d. 20 november 2001.

Het recht om politieke partijen op te richten zonder toestemming vooraf is wettelijk vastgelegd¹. Politieke partijen dienen zich echter wel te richten naar de uitgangspunten van de grondwet die onder andere het seculiere karakter van de staat waarborgt, en naar de Wet op de Politieke Partijen die partijen verbiedt de ene sociale klasse boven de andere te stellen of een onderscheid aan te brengen op grond van religie, ras of regio. Verder zijn partijnamen die woorden als communistisch, anarchistisch, fascistisch of de naam van een religie, regio of etnische groep bevatten, verboden². Partijen komen door vermeende overtreding van deze wet in conflict met de autoriteiten en worden hierdoor verboden³. Om deze reden ziet de Turkse Communistische Partij zich genoodzaakt haar naam te wijzigen. Militairen en ambtenaren is het lidmaatschap van een politieke partij niet toegestaan. Met name de politieke partij HADEP is vanaf haar oprichting het voorwerp geweest van dreigende verboden en tegenwerking van de zijde van de autoriteiten⁴.

Door de grondwetswijzigingen van oktober 2001 is het verbieden van een politieke partij door de rechter moeilijker geworden. Artikel 69 van de grondwet is zodanig gewijzigd, dat pas tot een verbod van een partij kan worden overgegaan als een bepaalde verboden handeling door de partijleden veelvuldig wordt begaan of als de handeling door een officieel partijorgaan wordt goedgekeurd. Verder is ook artikel 149 van de grondwet gewijzigd, waardoor voor een verbod op een politieke partij door het Constitutionele Hof zeven van de elf rechters van het hof voor dit verbod moeten stemmen. Voorheen was voorstemmen van zes rechters al voldoende. Ook zijn in artikel 69 van de grondwet mogelijke alternatieve sancties tegen politieke partijen voorzien. Zo kan een partij gestraft worden met het geheel of gedeeltelijk afsnijden van de overheidsfinanciering.

¹ Wet op de Politieke Partijen onder nummer 2820 d.d. 22 april 1983, art. 5.

² Wet op de Politieke Partijen onder nummer 2820 d.d. 22 april 1983, art. 96.

³ In december 1999 oordeelde het EHRM in Straatsburg dat Turkije de vrijheid van vereniging had geschonden met het verbieden van de ÖZDEP, een voorloper van de HADEP, in 1993. Zie *Turkey 2000 Regular Report from the Commission on Turkey's Progress Towards Accession*, Europese Commissie (8 november 2000).

⁴ Zie hiervoor paragraaf 3.4.4. van dit ambtsbericht.

Eenieder is vrij zich aan te sluiten bij vakbonden. Werknemers hebben stakingsrecht, al geldt dit recht niet voor ambtenaren. Collectieve arbeidsonderhandelingen, waarover alleen kan worden onderhandeld door vakbonden met een bepaald aantal leden, moeten verplicht aan een eventuele staking voorafgaan. Ook demonstreren voor hogere salarissen en betere arbeidsomstandigheden is in principe toegestaan. Wel is het zo dat dit soort demonstraties soms door provinciegouverneurs wordt verboden. Zo kon de ambtenarenvakbond KESK in februari 2001 in de provincie Bingöl wel in het openbaar een persverklaring afgeven omtrent de recente economische crisis, maar was ditzelfde in de provincies Ankara en Samsun verboden, hetgeen daar tot diverse arrestaties heeft geleid¹. Sinds juli 1995 is het vakbonden en beroepsorganisaties toegestaan zich in te laten met politieke activiteiten, en mogen ook stafleden van universiteiten en studenten zich aansluiten bij politieke partijen.

In enkele gevallen werden vakbonden verdacht van steunverlening aan illegale bewegingen zoals de PKK of DHKP/C. In die gevallen hebben arrestaties en strafrechtelijke vervolging of administratieve sancties plaatsgevonden. De oud-voorzitter van de ambtenarenvakbond KESK, Siyami Erdem, en de voorzitter van de vakbond Hak İş, Salim Uslu, maken deel uit van de groep aangeklaagden in verband met het boek 'Vrijheid van Meningsuiting 2000'. In de eerste twee maanden werden 33 onderwijzers die lid waren van de onderwijsvakbond Eğitim-Şen overgeplaatst vanuit het uitzonderingstoestandsgebied naar scholen elders in Turkije. De vakbondsleden verklaarden dat deze overplaatsing was gebaseerd op politieke motieven².

In gebieden waar de uitzonderingstoestand is uitgeroepen, mogen autoriteiten belast met de veiligheid de panden van politieke partijen en organisaties zonder meer doorzoeken. Dit is in de afgelopen maanden regelmatig voorgekomen, waarbij onder andere delen van archieven in beslag zijn genomen.

¹ Dagblad Özgür Politika, 28 februari 2001.

² *Monthly Report of Human Rights in Turkey - February 2001*, Human Rights Foundation of Turkey Documentation Centre (februari 2001) blz. 7.

De onderdrukking van dissidente ngo's, politieke partijen en vakbonden is in de periode rond de gebeurtenissen in de gevangenissen eind 2000 en begin 2001 toegenomen¹. In januari 2001 zijn het hoofdkantoor en diverse afdelingen in Istanbul van de TAYAD, de solidariteitsvereniging van familieleden van gedetineerden gesloten, nadat deze vereniging enkele maanden lang wekelijks had gedemonstreerd tegen de invoering van het nieuwe cellensysteem in de gevangenissen². Diverse bestuursleden zijn hierbij aangehouden³. De autoriteiten zien TAYAD als een dekmantel voor de revolutionaire DHKP/C⁴. Om deze reden was de organisatie begin jaren negentig enkele jaren verboden.

Vrijheid van vergadering

Krachtens wet⁵ hoeft voor het houden van een demonstratie niet om toestemming te worden verzocht, maar moeten bijeenkomsten wel minstens 72 uur van tevoren schriftelijk worden aangemeld bij de gouverneur van de desbetreffende provincie of het district, voorzover deze plaatsvinden buiten het gebouw waar een organisatie haar vaste zetel heeft. Hetzelfde geldt voor het verspreiden van pamfletten, het afgeven van persverklaringen of het uitbrengen van publicaties⁶. De gouverneur geeft aan de organisatoren een ontvangstbevestiging, die voldoende is om de demonstratie te houden. Bij weigering tot afgifte hiervan wordt dit door een notaris schriftelijk vastgelegd en wordt de notariële akte beschouwd als ontvangstbevestiging⁷.

¹ *Monthly Report of Human Rights in Turkey - January 2001*, Human Rights Foundation of Turkey Documentation Centre (januari 2001) blz 33.

² Zie paragraaf 3.3.6.

³ *Monthly Report of Human Rights in Turkey - January 2001*, Human Rights Foundation of Turkey Documentation Centre (januari 2001) blz 36 en Associated Press, 15 januari 2001.

⁴ Zie paragraaf 2.4.3.

⁵ Wet op Vergaderingen en Demonstraties onder nummer 2911 d.d. 6 juni 1983.

⁶ *Turkey. Human Rights and the European Union Accession Partnership*, Human Rights Watch (september 2000).

⁷ Wet op Vergaderingen en Demonstraties onder nummer 2911 d.d. 6 juni 1983, artikel 10.

Het komt regelmatig tot een verbod op het houden van de geplande demonstraties. Een verbod moet ten minste 24 uur voor aanvang van de demonstratie door de gouverneur aan de organisatoren worden bekendgemaakt¹. De Turkse autoriteiten kunnen de organisatoren verplicht stellen dat bepaalde bijeenkomsten alleen op bepaalde plaatsen worden georganiseerd. Er kan ook een demonstratieverbod van maximaal drie maanden voor een geheel gebied worden afgekondigd. Deze bepaling staat sinds de grondwetswijzigingen van oktober 2001 niet meer in de grondwet, maar nog wel in de Wet op Vergaderingen en Demonstraties². De gouverneur van de provincie Ankara heeft op 11 april 2001 van deze laatstgenoemde mogelijkheid gebruik gemaakt door een demonstratieverbod voor een maand op te leggen³. Kort daarvoor was het in de hoofdstad gekomen tot massademonstraties naar aanleiding van de economische crisis in Turkije.

Redenen voor verbod van een demonstratie zijn in de wet vastgelegd. Deze behelzen verstoring van de openbare orde, de nationale veiligheid, activiteiten gericht tegen de hoedanigheid van de republiek, mogelijk gebruik van geweld, bedreiging van de ondeelbare eenheid van de Turkse staat⁴. De bepaling dat verenigingen en vakbonden geen demonstraties mogen organiseren inzake onderwerpen die niet onder hun doelstellingen vallen is per oktober 2001 verwijderd uit de grondwet, maar staat nog wel in de Wet op Vergaderingen en Demonstraties⁵. Deze bepalingen zorgen voor een ruim potentieel voor verbod op demonstraties.

Bijeenkomsten die ondanks een verbod toch worden gehouden, worden door de veiligheidskrachten beëindigd. Hierbij is in het verleden regelmatig geweld gebruikt. Volgens het rapport over het jaar 2000 van het US State Department is het gebruik van geweld door de veiligheidskrachten bij het beëindigen van demonstraties sinds eind 1999 aanzienlijk afgenomen, zodat in het jaar 2000 nog maar in enkele gevallen sprake is geweest van het gebruik van geweld⁶. Ook kan strafvervolgning worden ingesteld wegens het houden van verboden demonstraties.

¹ Wet op Vergaderingen en Demonstraties onder nummer 2911 d.d. 6 juni 1983, artikel 18.

² Wet op Vergaderingen en Demonstraties onder nummer 2911 d.d. 6 juni 1983, artikel 16 en 17.

³ BBC World News en Turkse persagentschap Anatolia, 11 april 2001. Zie over de economische crisis paragraaf 2.3.1.

⁴ Wet op Vergaderingen en Demonstraties onder nummer 2911 d.d. 6 juni 1983, artikel 17.

⁵ Wet op Vergaderingen en Demonstraties onder nummer 2911 d.d. 6 juni 1983, artikel 21.

⁶ *Country Reports on Human Rights Practices 2000. Turkey*, U.S. Department of State (26 februari 2001).

Recente voorbeelden waar politieoptreden wel met geweld gepaard is gegaan, zijn de demonstraties tegen de invoering van de F-type celgevangenis en ter ondersteuning van de hongerstakers¹. De oproerpolitie heeft hier enkele malen hardhandig opgetreden tegen de demonstranten en vele arrestaties verricht. De meeste arrestanten zijn na korte tijd weer vrijgelaten.

Begin november 2001 is de politie met geweld enkele huizen in de het district Küçükarmutlu van de stad Istanbul binnengedrongen. In de huizen bevonden zich hongerstakers die protesteerden tegen de invoering van de F-type gevangenis. Een deel van de omgeving van de betreffende huizen was door demonstranten gebarricadeerd. Bij de doorbreking van de barricades en de inval in deze huizen door de veiligheidskrachten zijn vier doden en een aantal gewonden gevallen. Bij de inval heeft een aantal aanhoudingen plaatsgevonden. Ruim een week later vond een tweede actie van de veiligheidskrachten plaats, waarbij opnieuw gewonden zijn gevallen en aanhoudingen verricht. De hoofdcommissaris van politie in Istanbul verklaarde tot dergelijke acties genoodzaakt te zijn omdat de openbare orde ernstig werd verstoord en de wijk door de demonstranten min of meer was ingenomen².

Demonstraties voor de Koerdische zaak zijn sinds eind 1999 nauwelijks meer voorgekomen. Demonstraties voor de vrijlating van PKK-leider Öcalan op 15 februari 2001, de tweede verjaardag van zijn arrestatie, hebben slechts op beperkte schaal plaatsgevonden. Hierbij zijn wel weer arrestaties verricht.

¹ Zie hiervoor paragraaf 2.3.2.

² Turkse persbureau Anatolia, 5 november 2001, dagblad Radikal 6 en 7 november 2001, dagblad Cumhuriyet 7 november 2001 en dagelijkse mensenrechtenrapportage van de TIHV, 6 en 13 november 2001.

In voorgaande jaren is door de autoriteiten altijd hard opgetreden tegen openbare bijeenkomsten ter gelegenheid van Newroz¹, het door Koerden, Perzen en in Centraal-Azië gevierde nieuwjaar op 21 maart. In 2000 is echter in veel steden geen verbod opgelegd voor manifestaties, die overigens vredig bleken te verlopen. Alleen in Istanbul was de geplande manifestatie verboden. Ook in het jaar 2001 is Newroz over het algemeen rustig verlopen. Behalve in Siirt en Istanbul was de organisatie van festiviteiten door de HADEP voor het tweede achtereenvolgende jaar op brede schaal toegestaan. De door de HADEP georganiseerde bijeenkomsten op diverse plaatsen in Turkije trokken vele duizenden deelnemers². Incidenten vonden plaats in Istanbul, Siirt, Antalya en Mersin, waar de politie ingegrepen zou hebben toen deelnemers met stenen naar auto's gooiden of leuzen voor de PKK of PKK-leider Öcalan riepen³.

Op een groot aantal plaatsen werd op 1 september 2001 aan de HADEP een verbod opgelegd om bijeenkomsten te organiseren ter gelegenheid van de Dag van de Wereldvrede. Hierop besloot de partij een persverklaring voor te lezen op de geplande plaats van de manifestatie. HADEP-aanhangers die uit het hele land op weg waren naar Ankara om dit bij te wonen, werden door de politie verhinderd. Bij hierop volgende incidenten vielen gewonden en zelfs een dode. Er is een groot aantal aanhoudingen verricht. Ook in andere plaatsen kwam het tot schermutselingen en werden aanhoudingen verricht⁴.

¹ In de Turkse spelling gespeld als Nevruz, in de Koerdische als Newroz.

² Reuters, 21 maart 2001, Agence France Presse, 21 maart 2001 en Turkish Daily News, 21 maart 2001.

³ Turkse nieuwszender NTV via internet (www.ntvmsnbc.com), 21 maart 2001.

⁴ *Monthly Report of Human Rights in Turkey - September 2001*, Human Rights Foundation of Turkey Documentation Centre (januari 2001), 20-21.

3.3.3 Vrijheid van godsdienst

Zoals ook verwoord in het meest recente rapport over godsdienstvrijheid van het U.S. Department of State, zijn er de laatste tijd geen significante wijzigingen opgetreden op het gebied van vrijheid van godsdienst¹. De Turkse grondwet omschrijft Turkije als een seculiere staat en voorziet in garanties met betrekking tot de vrijheid van geloof, van eredienst en van uitdraging van persoonlijke religieuze opvattingen. Hoewel er geen wet is die bekeringsactiviteiten expliciet verbiedt, vindt soms strafvervolgning plaats op grond van artikel 312 van het Wetboek van Strafrecht, dat aanzetten tot haat op grond van religie betreft. Voorzover bekend is het in wegens bekeringsactiviteiten aanhangig gemaakte strafzaken echter nimmer tot een veroordeling door de rechtbank gekomen.

Het als een van de grondbeginselen van de staatsstructuur geformuleerde seculiere karakter van de staat (in de Turkse context vaak laïcisme genoemd) houdt in, dat overheidsbeleid niet gebaseerd mag zijn op religieuze overwegingen. De autoriteiten zijn dan ook zeer alert op een ieder die voor de islam een rol in het staatsbestuur voorstaat. Om personen met dergelijke ideeën de wind uit de zeilen te nemen, voorziet de Turkse staat in een soort van staatsgecontroleerde islam. Laïcisme betekent in Turkije dan ook niet een strikte scheiding van ‘kerk’ en staat, maar meer een controle van de staat over de officiële vorm van islam. Het daartoe in het leven geroepen staatsorgaan is het Directoraat voor Godsdienstzaken (Turks: Diyanet İşleri Müdürlüğü, vaak afgekort tot Diyanet), dat rechtstreeks onder de premier valt.

Een ieder die pleit voor een grotere rol van de islam in het Turkse staatsbestel kan rekenen op reacties van de autoriteiten. Het komt in dit soort gevallen, ook wanneer geen geweld is gebruikt, regelmatig tot strafvervolgning.

¹ *Annual Report on International, Religious Freedom for 2001: Turkey*, U.S. Department of State (oktober 2001).

Vrijwel de gehele bevolking van Turkije is moslim. De joden, Grieks-orthodoxen en Armeniërs hebben krachtens de Turkse interpretatie van het Verdrag van Lausanne van 1923 als enige de officiële status van erkende minderheid in Turkije, ondanks het feit dat het verdrag dit niet expliciet stelt. Andere minderheden bestaan volgens deze visie niet. Het recht op godsdienstvrijheid van de overige niet-islamitische bevolking wordt wettelijk gegarandeerd door het grondwetartikel dat stelt dat iedere burger voor de wet gelijk is.

Er vindt in Turkije geen vervolging plaats louter op grond van religie. In zijn algemeenheid kan gesteld worden dat de wettelijke garanties met betrekking tot vrijheid van godsdienst in de praktijk worden gerespecteerd. Niettemin kunnen religieuze minderheden worden geconfronteerd met praktische beperkingen zoals administratieve moeilijkheden bij beheer van kerkgebouwen of andere onroerende zaken. Ook kan het voorkomen dat men vanwege een verschil in religieuze achtergrond wordt geconfronteerd met discriminatoir optreden van plaatselijke bevolking of (met name lagere) overheidsfunctionarissen. In dergelijke gevallen kan men zich in het algemeen wenden tot de autoriteiten.

Hoewel staat en onderwijssysteem seculier zijn, is op staatsscholen de islamitische leer en ethiek opgenomen als verplicht vak voor moslims. Tegen overlegging van een schriftelijke verklaring van een niet-islamitische achtergrond kunnen leden van de erkende Armeense, Griekse en joodse minderheden zich reeds sinds jaren aan deze verplichting onttrekken. In de afgelopen jaren staat deze mogelijkheid ook meer en meer open voor christenen van andere denominaties¹. Alevieten worden door de overheid gezien als moslims en moeten, ondanks het feit dat hun overtuiging op bijna alle punten afwijkt van hetgeen in de lessen wordt geleerd, toch verplicht aan deze lessen deelnemen.

¹ *Report of the Special Rapporteur of the Commission on Human Rights on the elimination of all forms of religious intolerance and of discrimination based on religion or belief. Addendum 1: Situation in Turkey*, Verenigde Naties A/55/280/Add.1 (2000).

Onroerende zaken van de drie officieel erkende minderheden zijn stuk voor stuk eigendom van in 1936 opgerichte stichtingen (Turks: vakıf, meervoud vakıflar). Het bestuur van deze stichtingen wordt gekozen vanuit de lokale religieuze gemeenschappen. Indien een gemeenschap er vijf aaneengesloten jaren niet in slaagt om een bestuur te kiezen of in deze periode niet kan aantonen dat er voldoende parochianen aanwezig zijn om de onroerende zaken te gebruiken, dan vervallen de onroerende goederen aan de Turkse staat, die het beheer voortzet onder het Directoraat voor Stichtingen. Overigens kan de onroerende zaak weer worden geretourneerd aan de gemeenschappen op het moment dat weer aan de voorwaarden wordt voldaan. Dit is in de praktijk enkele malen voorgekomen.

Leiders van de Armeense en Griekse religieuze gemeenschappen hebben aangegeven dat er door de autoriteiten een groot aantal administratieve hobbels wordt opgeworpen bij de verkiezing van een stichtingsbestuur, zodat er geen bestuur gevormd kan worden met als gevolg dat het desbetreffende onroerend goed vervalt aan de staat. De door de erkende minderheden gevormde stichtingen kunnen geen onroerende zaken verkrijgen door erfenissen of schenkingen. Ook mogen zij geen onroerende goederen aankopen. De Turkse autoriteiten voeren hiertoe als reden aan dat de stichtingen het verwerven van onroerende zaken niet als mogelijke activiteit in hun uit 1936 daterende statuten hebben opgenomen.

In 1998 werd wetgeving aangenomen waarin de bouw en het beheer van moskeeën formeel aan banden werden gelegd. Voor de bouw van nieuwe moskeeën moet toestemming worden gegeven door Directoraat voor Godsdienstzaken, dat ook verantwoordelijk is voor de volledige jurisdictie over moskeeën en voor opleiding en benoeming van religieuze functionarissen.

In toenemende mate is sprake van toepassing van het vijftig jaar oude verbod op het dragen van hoofddoeken in overheidskantoren en openbare gebouwen. Secularisten beschouwen de hoofddoek als een symbool van de politieke islam en als een bedreiging van het seculiere karakter van de Turkse constitutie. De in Turkije gevoelige kwestie is al enige tijd aanleiding voor een nationale discussie. Verpleegkundigen, onderwijzeressen en andere vrouwen in overheidsdienst zijn vanwege hun hoofddoeken ontslagen. Op de Turkse universiteiten trof een soortgelijk lot studenten, docenten en ander personeel.

Werknemers binnen de Turkse strijdkrachten die aantoonbaar betrokken zijn bij islamitisch-fundamentalistische activiteiten worden meestal ontslagen, maar ook verdenkingen van een islamitisch georiënteerde levensbeschouwing die zich volgens de militaire autoriteiten niet verdraagt met de kemalistische uitgangspunten, kunnen aanleiding vormen voor gedwongen ontslag. Angst voor infiltratie van islamisten in het militair apparaat speelt hierbij een rol. Het Turkse leger, dat immers wordt beschouwd als de hoeder van het seculiere karakter van de Turkse staat, ziet er strikt op toe dat bedreigingen van het seculiere systeem zich niet binnen de eigen gelederen manifesteren. In de praktijk is gebleken dat in een aantal gevallen het dragen van hoofddoekjes door vrouwen reeds voldoende aanleiding kan zijn voor verwijdering van hun echtgenoten uit de strijdkrachten.

Alevieten

De alevieten of alevi's vormen een heterodoxe stroming binnen de islam, waarin Ali, de schoonzoon van de profeet Mohammed, een centrale rol inneemt. Sommige moslims menen dat zij wel erg ver af staan van de in Turkije wijdverbreide soennitische stroming van de islam, voorzover zij überhaupt al worden erkend als moslims en niet worden beschouwd als ketters.

De alevitische geloofsrichting wordt door de Turkse staat in ieder geval niet als een separate religie gezien en de alevieten vormen geen officieel erkende religieuze minderheid. Op de identiteitskaarten van alevieten staat als religie 'islam' vermeld. In een rapport van het Directoraat voor Godsdienstzaken over het alevitisme uit februari 2001 zouden de alevieten tot de soennitische islam worden gerekend en zou worden gesteld dat alevieten oorspronkelijk gewoon naar de moskee gingen, maar daar recentelijk cemevleri (zie onder) voor in de plaats hebben gesteld¹. Sommige alevieten menen dat de Turkse overheid hen tekort doet door hen louter als culturele groep te beschouwen.

¹ Dagblad Özgür Politika, 5 maart 2001.

De alevieten hebben geen moskeeën, maar maken gebruik van bijeenkomsthuizen (Turks: cemevi, meervoud cemevleri), die ook de functie van sociaal-cultureel centrum hebben. In kleinere gemeenschappen vinden bijeenkomsten ook thuis plaats. Over het algemeen worden alevieten op religieus vlak als zeer liberaal beschouwd. Op politiek vlak bestaat onder hen traditioneel de neiging om zich aan te sluiten bij groepen die streven naar inperking van de soennitische dominantie. De laatste decennia heeft zich dat onder andere geuit in aansluiting bij links georiënteerde politieke partijen en linkse verzetsbewegingen.

Er zijn geen officiële Turkse schattingen van het aantal alevieten. Naar eigen opgave bedraagt het aantal alevieten in Turkije twaalf tot twintig miljoen, hetgeen zou inhouden dat bijna een derde van de Turkse bevolking alevitisch is. Andere bronnen melden dat een aanzienlijk kleiner deel van de Turkse bevolking aleviet is. Een volledig accurate becijfering is moeilijk zo niet onmogelijk¹.

Alevieten wonen verspreid over heel Turkije, met als zwaartepunt de westelijke provincies van Oost-Anatolië. Naast die in Kahraman Maraş zijn er aanzienlijke alevitische gemeenschappen in de provincies Hatay, Sivas, Tunceli, Erzincan, Malatya, Çorum en Elazığ. In Istanbul leven naar schatting 4,5 miljoen alevieten. Ook in andere grote steden zijn veel alevieten gevestigd.

Het paradoxale aan de positie van de naar Turkse maatstaven liberale alevieten is dat zij in het algemeen voorstander zijn van het secularisme dat Atatürk voorstond, terwijl zij menen dat hun culturele en religieuze rechten in het huidige staatsbestel niet voldoende worden geëerbiedigd. Zo richt het Turkse Directoraat voor Godsdienstzaken zich volgens veel alevieten alleen op de soennitische leer. Ook is er in het Turkse onderwijssysteem geen plaats voor de alevitische interpretatie van de islam. Alevieten komen steeds meer op voor objectivering van godsdienstonderwijs.

¹ Zie ook *International World Directory of Minorities*, Minority Rights Group (Londen 1997) blz. 379.

De laatste jaren is de organisatiegraad binnen de alevitische gemeenschap toegenomen. In 1995 werd de alevitische organisatie Cem Evi opgericht. Deze stichting ondervindt geen problemen of tegenwerking van overheidszijde bij haar publicaties en activiteiten. Dit laatste geldt evenmin voor het kleine aantal andere alevitische organisaties. Uitzondering hierop vormt een rechtszaak die op 2 oktober 2001 werd aanhangig gemaakt tegen de Culturele Alevi-Bektashi Unie (ABKB) met het oogmerk deze te sluiten op grond van het feit dat de organisatie aan zou zetten tot haat op grond van religie¹. De vervolgende officier van justitie besloot ruim drie weken later de zaak te seponeren.

Alevieten leven bij tijd en wijle in een wat gespannen of zelfs gepolariseerde verhouding met de soennitische meerderheid. Alevieten voelen zich sinds eind jaren zeventig soms slecht door de autoriteiten beschermd. Dit heeft te maken met drie incidenten in de jaren 1978, 1993 en 1995 in Kahraman Maraş, Sivas en Istanbul, waarbij Alevieten het doelwit werden. Bij het incident in Sivas vielen dertig doden. Na de drie bovengenoemde zijn geen incidenten meer bekend waarbij alevieten expliciet het doelwit vormden².

Christenen³

In Turkije zijn naar schatting 100.000 christenen woonachtig, die voornamelijk behoren tot de Armeens-orthodoxe en Syrisch-orthodoxe denominaties. De christelijke minderheden zijn voor een groot deel geconcentreerd in Istanbul. De economische situatie van christenen in Istanbul verschilt in wezen niet van die van hun islamitische stadsgenoten.

Leden van de christelijke minderheden en kerkgenootschappen worden enigermate achtergesteld. Bepaalde beroepen zijn voor sommigen niet of moeilijker toegankelijk. Christelijke leerlingen verhullen op school nogal eens hun religieuze achtergrond uit angst voor repercussies ten gevolge van mogelijke discriminatie door islamitische leerkrachten.

¹ Dagblad Cumhuriyet, 2 oktober 2001.

² Dagblad Cumhuriyet, 25 oktober 2001.

³ Voor een beschrijving van de christelijke groeperingen in Turkije zie ook appendix 1.

Activiteiten als restauratie van christelijke kerkgebouwen worden niet door de Turkse overheid gesubsidieerd. Tot 1999 moest voor verbouwingen duurder dan 200.000 US dollar een vergunning worden aangevraagd bij de autoriteiten. Eind 1999 is deze regel opgeheven¹.

Syrisch-orthodoxe kerk

De Syrisch-orthodoxen behoren in Turkije niet tot de erkende minderheden. Alleen de Grieks-orthodoxe, Armeense en joodse gemeenschappen zijn officieel erkend als minderheid. Derhalve mogen de Syrisch-orthodoxen bijvoorbeeld geen eigen scholen hebben. Godsdienstonderwijs en onderricht in zowel de kerk- als de omgangstaal wordt in Istanbul in beperkte mate gegeven. Dit onderwijs is in de kloosters in Midyat en Mardin in 1998 verboden. In de praktijk gaat het onderwijs echter gewoon door en de lokale overheid gedooft dit.

De relatieve rust die door de reeds beschreven staking van de gewapende strijd door de PKK eind 1999 is ontstaan, heeft ook een positieve uitwerking gehad op positie van de in Tur-Abdin woonachtige Syrisch-orthodoxen. Waar deze in het verleden nog al eens knel kwamen te zitten tussen de Turkse overheid en de PKK, is nu sprake van een redelijk ontspannen situatie. In augustus 2001 werd in de Turkse media gemeld dat het aantal toeristen in Tur-Abdin in dat jaar een stijging van 150% ten opzichte van het jaar ervoor liet zien. Tussen april en augustus 2001 zouden 10.000 toeristen Midyat hebben bezocht². De Syrisch-orthodoxe priester Yusuf Akbulut, tegen wie een strafzaak liep wegens aanzetten tot haat op grond van religie is op 5 april 2001 vrijgesproken³.

¹ *Annual Report on International, Religious Freedom for 1999: Turkey*, U.S. Department of State (9 september 1999).

² Turkse persagentschap Anatolia, 30 augustus 2001.

³ Zie over Akbulut het algemeen ambtsbericht Turkije d.d. 4 mei 2001, blz. 50-51.

In mei 2001 lieten de lokale veiligheidskrachten buitenlanders en in het buitenland woonachtige Syrisch-orthodoxen niet meer toe in de dorpen van Tur-Abdin. Na internationaal protest hiertegen kwam premier Ecevit op 12 juni 2001 met een circulaire, waarin hij zei dat toegang tot de dorpen gewaarborgd moest zijn, dat de in het buitenland woonachtige Syrisch-orthodoxen indien zij dat wilden terug konden keren naar hun dorpen. Verder maande de circulaire officiële instanties ertoe om de rechten van de Syrisch-orthodoxe bevolking in Turkije te waarborgen¹. In 2001 heeft president Sezer toestemming gegeven voor de opening van een tweede Syrisch-orthodoxe kerkgebouw in Istanbul².

In juni 2001 werd een in het buitenland woonachtige Syrisch-orthodoxe man die in zijn geboortestreek video-opnamen aan het maken was aangehouden op verdenking van separatistische propaganda³. Na twee weken voorarrest is de man op vrije voeten gesteld⁴. De rechtszaak tegen hem was begin 2002 voor zover bekend nog niet afgerond.

Armeens-orthodoxe kerk

De Armeense gemeenschap geniet een vrije beleving van haar religie, maar wordt geconfronteerd met enkele administratieve beperkingen. Het Armeense patriarchaat heeft niet de status van een rechtspersoon. Ook bestaat al sinds 1972 geen opleiding voor Armeense geestelijken in Turkije, terwijl wel de regel van kracht is dat elke Armeense geestelijke in Turkije de Turkse nationaliteit moet bezitten. Hierdoor ontstaat een gebrek aan geestelijken binnen de gemeenschap. De Armeense patriarch heeft recentelijk gepleit voor het oprichten van een vakgroep Armeense theologie binnen de faculteit theologie van een van de bestaande Turkse universiteiten⁵. Voor het lager en middelbaar onderwijs geldt dat elke Armeense school een Turkse onderdirecteur moet hebben en dat het curriculum van staatswege wordt vastgesteld.

¹ Turkse persagentschap Anatolia, 12 juni 2001.

² *Turkey 2001 Regular Report from the Commission on Turkey's Progress Towards Accession*, Europese Commissie (13 november 2000), blz. 27.

³ Dagblad Radikal, 16 juni 2001.

⁴ Persbureau Compass Direct, 5 juli 2001.

⁵ *Interim report of the Special Rapporteur of the Commission on Human Rights on the elimination of all forms of religious intolerance and of discrimination based on religion or belief. Addendum 1: Situation in Turkey*, Verenigde Naties (11 augustus 2000).

In 1915 zijn honderdduizenden Armeniërs door de Ottomaanse overheid uit Anatolië verdreven. Hierbij zijn vele duizenden doden gevallen. Door veel Armeniërs en anderen wordt deze gebeurtenis gekenmerkt als een welbewuste genocide. De Turkse overheid ontkent dit met kracht en stelt dat het slechts ging om de verwijdering van personen die van binnenuit de strijd waren aangegaan met het Ottomaanse rijk.

De Armeense gemeenschappen in het buitenland laten zich er veel aan gelegen liggen om deze gebeurtenissen door de internationale gemeenschap als genocide erkend te krijgen, hetgeen in 2001 in Frankrijk is gelukt doordat het parlement daar een wet aannam, waarin de desbetreffende gebeurtenissen als genocide werden bestempeld. Op een door de gezamenlijke in Turkije woonachtige Armeense gemeenschappen gehouden persconferentie op 30 januari 2001 verklaarden deze niet gelukkig te zijn met alle buitenlandse inmenging in deze kwestie¹. Dit laatste stond ook gemeld in een recente brief van 48 Armeense organisaties aan de Franse president Chirac. De Armeense gemeenschap in Turkije heeft, zoals ook tijdens de bewuste persconferentie werd benadrukt, naar aanleiding van deze gebeurtenissen geen extra problemen ondervonden. Patriarch Mutafyan werd in februari 2001 ontvangen door onder andere de president, de premier en de chef van de Generale staf². Mutafyan evalueerde het bezoek als zeer positief en verklaarde dat de bewindslieden goede notie hadden genomen van de door hem geuite grieven.

Grieks-orthodoxe kerk

Aan de speciale VN-rapporteur voor de godsdienstvrijheid verklaarde de Grieks-orthodoxe patriarch dat zijn gemeenschap vrijheid van religie geniet, maar dat er enkele beperkingen zijn. Hoewel de Grieks-orthodoxe kerk de patriarch erkent als leider van de wereldwijde kerk, weigert Turkije hem namelijk deze status te verlenen en ziet de patriarch slechts als het hoofd van de Grieks-orthodoxe gemeenschap in Turkije. Zowel de patriarch als de andere geestelijken dienen de Turkse nationaliteit te bezitten. Mede gezien het feit dat het enige Grieks-orthodoxe seminarie al sinds 1971 door de autoriteiten is gesloten en ondanks vele inspanningen niet is heropend, komt de aanwas van nieuwe geestelijke leiding in het gedrang.

¹ Dagblad Cumhuriyet, 31 januari 2001.

² Turkse persagentschap Anatolia, 14 februari 2001.

Op tweede kerstdag 2000 en 2001 werd toestemming gegeven tot het houden van een kerkdienst in een kerk in İznik (het klassieke Nicea), die thans onder overheidsbeheer staat en was omgevormd tot museum.

Protestante kerk

Protestante bijeenkomsten worden vaak gehouden in woonhuizen of verbouwde winkelpanden. Krachtens een wet die religieuze activiteiten alleen toestaat in gebouwen die daartoe zijn aangewezen, zijn in de afgelopen jaren enkele lokalen waar protestante bijeenkomsten werden gehouden, gesloten. Zo werd in september 1999 een bijeenkomst in Izmir verstoord en werden alle veertig gelovigen gearresteerd. Uiteindelijk vond geen strafvervolgning plaats. Twee weken later werd ook een ruimte waarin samenkomsten werden gehouden in de Istanbulse wijk Zeytinburnu gesloten. Op 23 maart 2001 is de bijeenkomstruimte van de protestante gemeenschap in Gaziantep om dezelfde reden door de autoriteiten gesloten¹. Volgens een woordvoerder van de protestante gemeenschap hebben de autoriteiten in december 2001 alle protestante gemeenten die geen gebruik maken van een officieel kerkgebouw aangeschreven met de mededeling dat de door hen gebruikte bijeenkomstruimten niet langer voor dit doel gebruikt mogen worden, omdat dit gebruik in strijd is met de diverse lokale bestemmingsplannen. De gemeenschappen hebben hiertegen beroep aangetekend bij de bestuursrechtbank.

In december 2000 keurde de hoogste bestuursrechtbank in Turkije, de Danıştay, de vorming van een officiële stichting (vakıf) door een protestante gemeenschap in de wijk Bostancı in Istanbul goed. Hiermee kreeg deze gemeenschap als eerste protestante gemeenschap een legale status². In november werd aan de Spaanse voorganger van de gemeente een werkvergunning verleend in de hoedanigheid van pastor. In Diyarbakır is door de lokale autoriteiten voor het eerst in Turkije toestemming verleend voor de bouw van een protestant kerkgebouw. Het gebouw zou naar verwachting in de eerste helft van 2002 in gebruik worden genomen³. Volgens een woordvoerder van de protestante gemeenschap is de bouw echter op 25 november 2001 stilgelegd door de lokale autoriteiten, omdat tijdens een televisieprogramma was beweerd dat de kerk werd gebouwd, zonder dat er een gemeenschap bestond die van het gebouw gebruik zou gaan maken.

¹ Persbureau Compass Direct, 24 maart 2001.

² Persbureau Compass Direct, 17 januari 2001.

³ Persbericht protestante gemeenschap in Diyarbakır, 20 augustus 2001.

Bij tijd en wijle wordt strafvervolgning ingesteld tegen personen die zich bezighouden met bekeringsactiviteiten, waarbij veroordeling wordt geëist op grond van artikel 312 strafwet, dat aanzetten tot haat op grond van religie verbiedt. Voorzover bekend is het in dergelijke rechtszaken tot op heden nimmer tot een veroordeling door de rechtbank gekomen.

Begin maart 2000 zijn in Izmir twee personen gearresteerd wegens het uitdelen van bijbels. Na een voorarrest van dertig dagen volgde uiteindelijk vrijspraak¹. In december 2000 is in Diyarbakır een strafzaak begonnen tegen de Turkse christen Kemal Timur wegens het uitdelen van bijbels². De zaak is door de rechtbank laatstelijk behandeld op 4 oktober 2001, toen de zaak werd verdaagd naar 5 februari 2002³.

Jehova's getuigen

Het aantal Jehova's getuigen in Turkije ligt rond de 1500. Zij zijn met name woonachtig in de steden Istanbul en Izmir. Door een vijftigtal gewonnen rechtszaken in de afgelopen decennia worden Jehova's getuigen thans de facto geaccepteerd als een aparte godsdienstige groepering. Desondanks komt het van tijd tot tijd voor, dat de groepering door lagere overheden wordt belemmerd in haar activiteiten. Zo hebben lokale overheden in de steden Mersin en Fethiye de Jehova's getuigen verboden om ruimtes voor bijeenkomsten te huren. Tegen deze beslissingen is beroep aangetekend bij de rechtbank.

Van tijd tot tijd komt het tot strafrechtelijke vervolging van individuele Jehova's getuigen wegens - voor Jehova's getuigen krachtens hun confessie verplichte - bekeringsactiviteiten. Het is tot op heden nooit tot een veroordeling gekomen, maar er zijn gevallen bekend waarbij Jehova's getuigen kortere of langere tijd hebben doorgebracht in voorarrest.

¹ The Irish Times, 10 april 2000 en persagentschap Compass Direct, 11 april 2000.

² Persverklaring van de Alliance of Protestant Churches in Turkey (januari 2001).

³ Christelijke mensenrechtenorganisatie Middle East Concern, 7 oktober 2001.

Volgens een zegsman van de Jehova's getuigen is er in de afgelopen tijd beduidend minder sprake van problemen bij de vervulling van de militaire dienstplicht. Over het algemeen wordt geaccepteerd dat Jehova's getuigen krachtens hun geloof geen wapens mogen opnemen. Deze krijgen vaak administratieve of ondersteunende taken. In individuele gevallen komt het volgens de zegsman wel tot pesterijen.

Joden

De schattingen van het aantal joden in Turkije lopen uiteen van 3.000 tot 25.000. Een deel van de overwegend sefardische joden spreekt nog het Ladino, de taal van hun land van herkomst, het zestiende-eeuwse Spanje. De Turkse joden zijn voornamelijk in Istanbul en Izmir woonachtig. Kleine aantallen joden wonen in Ankara en Bursa. Enkele joodse zakenlieden spelen een belangrijke rol in de Turkse zakenwereld. Ze genieten volledige vrijheid van godsdienst en hebben geen last van pesterijen en dergelijke. Radikaal islamitische publicaties bevatten soms antisemitische uitspraken.

Yezidi's

In Turkije zijn circa 2000 yezidi's aanwezig. De meesten zijn woonachtig in de provincies Batman, Şanlıurfa, Diyarbakır en Mardin. Het overgrote deel van de Turkse yezidi's woont echter buiten Turkije. Er wonen naar schatting Turkse 25.000 yezidi's in Duitsland en zo'n 2000 in Nederland.

Het geloof van de yezidi's¹, wel foutief aangeduid als duivelsaanbidders, bevat elementen van verschillende godsdiensten uit de regio, zoals het zoroastrisme, het christendom en de islam. In hun geloof neemt Melek Taus, de engel Pauw, een belangrijke plaats in. In tegenstelling tot hun geloofsgenoten in Irak kennen de Turkse yezidi's geen religieuze hiërarchie. Evenals in Irak worden yezidi's naar etniciteit veelal als Koerdisch beschouwd. Sommigen spelen een prominente rol als Koerdische nationalisten. Sinds enkele jaren zouden een deel van de yezidi's zich echter als een apart volk zien².

¹ Ook wel jezi(e)den genoemd.

² M. van Bruinessen in NRC Handelsblad, 17 juni 1999.

In Turkije zijn de yezidi's van oorsprong woonachtig in het zuidoosten, alwaar zij net als Syrisch-orthodoxe christenen in het verleden te lijden hebben gehad onder het conflict van de Turkse strijdkracht met de PKK. Ook de yezidi's hebben te maken gehad met Koerdische moslims die hun land en andere bezittingen in beslag wilden nemen. Genoten de yezidi's in het verleden dankzij de onderlinge samenhang binnen de voornamelijk door geloofsgenoten bewoonde dorpen nog enige bescherming, momenteel moeten zij deze bescherming veelal ontberen¹, en zijn de voornamelijk oudere yezidi's die nog in het zuidoosten van Turkije wonen voor hun bescherming aangewezen op de lokale autoriteiten, die hen in de meeste gevallen de nodige bescherming zullen kunnen bieden.

In Istanbul en elders buiten Zuidoost-Turkije zouden totaal nog enkele honderden geloofsgenoten zijn gevestigd. Yezidi's in Turkije kunnen geen aanspraak maken op uitzondering van de verplichting tot islamitisch onderwijs. Op hun identiteitskaart staat bij het hokje religie vaak 'xxx' ingevuld.

3.3.4 Bewegingsvrijheid

De bewegingsvrijheid van Turkse burgers is gegarandeerd in de Turkse grondwet. Deze geldt voor zowel binnen- als buitenland. De bewegingsvrijheid kan worden beperkt in geval van een nationale noodsituatie en bijvoorbeeld bij dienstplicht, gerechtelijk onderzoek of strafrechtelijke vervolging.

In gebieden waar de uitzonderingstoestand is uitgeroepen, kan de binnenlandse bewegingsvrijheid door de gouverneur van het gebied worden beperkt. Het reizen naar gebieden in het zuidoosten kan om veiligheidsredenen soms worden verboden. Het aantal 'roadblocks' en controles in Zuidoost-Turkije is afhankelijk van de actuele veiligheidssituatie en is in de afgelopen periode aanzienlijk afgenomen.

¹ *Asylmagazin 5/99*, Informationsverbund Asyl/ZDWF e.V (mei 1999) blz. 19-20.

Uit november 2000 is een aantal gevallen bekend waarbij de autoriteiten HADEP-functionarissen hebben verhinderd naar Ankara te reizen, alwaar het nationale partijcongres werd gehouden. Ook op 1 september 2001 werden HADEP-leden door de veiligheidskrachten verhinderd om naar Ankara te komen ter gelegenheid van de Dag van de Wereldvrede.

Bij het binnenreizen in Turkije moet iedereen een grenscontrole ondergaan. Dit geldt evenzeer voor naar Turkije terugkerende voormalige asielzoekers. Zij moeten net als anderen over geldige reisdocumenten beschikken.

Namen van personen die het Turkse grondgebied betreden of verlaten via het internationale vliegveld van Istanbul en aan andere grenzen worden elektronisch of anderszins gecontroleerd. Ondanks de controles lukt het mensensmokkelaars om anderen illegaal het land te doen verlaten, onder meer via Bulgarije en Griekenland.

Met ingang van 1 augustus 2001 heeft de jaren geleden afgeschafte uitreisbelasting voor Turkse staatsburgers opnieuw zijn intrede gedaan. Vanaf die datum moet elke Turk die Turkije verlaat om naar het buitenland te reizen bij de grens 50 US\$ betalen. Deze maatregel is genomen om op deze wijze in de economische crisis die Turkije heeft getroffen extra inkomsten voor de overheid te vergaren¹.

Reisdocumenten

Iedereen met de Turkse nationaliteit heeft het grondwettelijk recht op bezit van een paspoort, dat moet worden aangevraagd bij de lokale politie van de provincie waar men is ingeschreven in het bevolkingsregister. Een ‘clearance’ van de politie is een vereiste voor paspoortafgifte. Turkse onderdanen kunnen alleen met een geldig paspoort hun land legaal verlaten.

¹ Turkish Daily News, 13 juli 2001.

3.3.5 Rechtsgang

Bij wet heeft eenieder recht op een eerlijk en openbaar proces. De onafhankelijkheid van de rechterlijke macht is opgenomen in de Turkse grondwet. In het algemeen functioneren de rechtbanken onafhankelijk van de wetgevende en uitvoerende instanties. Toch bestaat er ruimte voor politieke invloed, onder meer bij de aanstelling van rechters en openbare aanklagers. Rechters en officieren van justitie worden benoemd door een ‘Hoge Raad van Rechters en Officieren van Justitie’, waarin een aantal - door de president benoemde - hoge rechters zitting heeft en die wordt voorgezeten door de minister van Justitie.

Processen die brede aandacht in de publieke opinie genieten, lijken soms beïnvloed te kunnen worden door de politiek. Zo is in een aantal gevallen de bewijsvoering dubieus genoemd. Het bewijs in een zaak berust voor een groot deel op vaak onder dwang verkregen bekentenissen van de verdachte en veel minder op andere aanwijzingen. Het forensisch onderzoek in Turkije is slechts beperkt ontwikkeld. Ook is sprake van een verregaande vereenzelviging van de officier van justitie met de rechters. Zo neemt deze deel aan de beraadslaging van de rechters in de raadkamer.

Een kenmerk van het Turkse strafrecht is dat straffen cumulatief kunnen worden opgelegd. Dit wil zeggen dat bij het gelijktijdig plegen van meerdere delicten bij de veroordeling niet de hoogste van de straffen wordt opgelegd, maar dat als straf de som van de straffen voor de afzonderlijke delicten kan worden opgelegd. Desondanks zit een gevangene in de regel maximaal 36 jaar gevangenisstraf daadwerkelijk uit.

De terechtzitting

De terechtzitting is in principe openbaar. Ook voor zaken die de staatsveiligheid aangaan blijft de openbaarheid meestal gehandhaafd. In politieke zaken zijn in het publiek meestal wel een aantal vertegenwoordigers van mensenrechtenorganisaties en diplomatiek personeel van diverse landen aanwezig. Strafzaken tegen kinderen vinden in de regel wel achter gesloten deuren plaats. Zo was de eerste zitting van de staatsveiligheidsrechtbank in Diyarbakır in de zogenaamde Viranşehir-zaak, waarbij dertien kinderen strafrechtelijk worden vervolgd wegens het roepen van PKK-leuzen, op 5 april 2001 niet voor het publiek toegankelijk.

De hoofdregel is dat de verdachte altijd op de zitting aanwezig dient te zijn als hij nog niet op een eerder moment door de betrokken rechter is gehoord. Indien hij niet aanwezig is, kan de zitting niet doorgaan, kan geen vonnis worden gewezen en wordt de zaak tot nader order aangehouden. Hierop zijn enkele uitzonderingen. De zitting kan wel doorgang vinden, indien de verdachte al in een eerdere zitting door de rechtbank is gehoord of in het vooronderzoek voorafgaand aan de terechtzitting door een rechter inhoudelijk is gehoord. Ook zaken waarin alleen een geldstraf kan worden opgelegd of waarin het duidelijk is dat de uitspraak vrijspraak zal inhouden, kunnen bij verstek worden behandeld.

Ook bij zaken die worden behandeld door de Staatsveiligheidsrechtbank, kan de zitting doorgaan indien de verdachte niet aanwezig is. Ook dan is de voorwaarde dat de verdachte reeds door de rechter is gehoord op een eerder moment¹.

De bij rechtszaken gehanteerde taal is officieel alleen Turks. Leden van etnische minderheden die het Turks niet of onvoldoende beheersen, kunnen in het nadeel zijn, omdat de kwaliteit van tolken en vertalers wisselt.

¹ Keskin, *Devlet Güvenlik Mahkemeleri*, 102.

3.3.6 Arrestaties en detenties

Voorarrest

Vrijheidsbeneming van een verdachte kan volgens het Turkse Wetboek van Strafvordering op twee wijzen plaatshebben¹.

De eerste manier is dat in een strafzaak die bij het openbaar ministerie in onderzoek is door de rechter tot bewaring van een verdachte wordt gevonnist. In dit geval wordt door de desbetreffende rechtbank een bevel tot bewaring (Turks: tutuklama müzakerresi, in de volksmond vaak arrestatiebevel genoemd) opgemaakt. Indien de verdachte reeds in handen van justitie is, blijft deze daar. Indien verdachte op vrije voeten is, zal op basis van het bevel zo spoedig mogelijk worden overgegaan tot aanhouding.

De tweede wijze waarop vrijheidsbeneming van de verdachte kan plaatsvinden, is aanhouding door de veiligheidskrachten zonder daaraan ten grondslag liggend rechterlijk bevel. In dat geval dient de verdachte zo spoedig mogelijk voor een rechter te worden geleid ter beoordeling of de aanhouding terecht was. Een dergelijke vorm van vrijheidsbeneming mag alleen in noodgevallen, bijvoorbeeld bij gevaar voor vlucht van de verdachte, plaatsvinden.

De periode waarbinnen de verdachte in geval van aanhouding op eigen initiatief door de veiligheidskrachten voor een rechter dient te worden geleid, is voor commune delicten 24 uur. Voor delicten die vallen onder de competentie van de Staatsveiligheidsrechtbank is deze termijn 48 uur. Volgens de in oktober 2001 gewijzigde grondwet kan bij delicten die zijn gepleegd door meerdere mensen samen gedurende een periode van maximaal vier dagen detentie plaatsvinden. Dit was in de oude tekst van de grondwet zeven dagen. Op 27 december 2001 heeft de minister van Justitie een circulaire doen uitgaan, waarin alle functionarissen worden opgeroepen zich aan de nieuwe termijnen te houden.

¹ Turkse Wetboek van Strafvordering (afgekort CMUK) onder nummer 1412 d.d. 4 april 1929 artikel 104-131.

De formulering dat indien het delict is gepleegd in het OHAL-gebied de termijn van de detentie verlengd kan worden is ook in de nieuwe grondwet nog altijd opgenomen¹. De handhaving van het oude regime is in januari 2002 door de Staatsveiligheidsrechtbank in een uitspraak expliciet bevestigd². Dit betekent dat in de provincies waar de uitzonderingstoestand van kracht is de termijn kan oplopen tot maximaal tien dagen. De rechter beslist bij de voorgeleiding van de verdachte of inbewaringstelling moet plaatsvinden.

Volgens Sema Pişkinsüt, de voormalig voorzitter van de parlementaire onderzoekscommissie mensenrechten, wordt de periode tot aan de voorgeleiding aan de rechter door de veiligheidskrachten ondanks het bovengenoemde voorschrift verlengd indien zij dit nodig achten³. De TIHV meldt in het rapport over het jaar 2000 dat in dat jaar in 78,0% van de gevallen (in 1999 was 55,2%) de periode tot aan de voorgeleiding één tot drie dagen was en in 20,3% (in 1999 was dat 21,9%) van de gevallen langer dan acht dagen⁴.

Indien de strafzaak niet binnen zes maanden bij een rechtbank aanhangig wordt gemaakt, moet wettelijk gezien worden overgegaan tot invrijheidstelling van de verdachte. Indien er wel een rechtszaak aanhangig is gemaakt, mag de verdachte tijdens de zaak maximaal twee jaar in bewaring blijven. Deze termijn kan indien nodig door de rechter nog worden verlengd. Bovendien moet tijdens deze periode maandelijks door een rechter worden bekeken of de gronden voor de bewaring nog bestaan.

¹ Turkse Grondwet, artikel 19.

² Dagblad Radikal, 15 januari 2002.

³ Sema Pişkinsüt, *Filistin askısından fezlekeye. İşkencenin kitabı*. (Van Palestijnse hanger tot verzoek om opheffing van parlementaire immuniteit. Het boek van foltering.) (oktober 2001), blz. 31.

⁴ *Türkiye İnsan Hakları Vakfı Tedavi ve Rehabilitasyon Merkezleri Raporu 1999* (Rapport 1999 van de Behandelings- en Rehabilitatiecentra van de TIHV), TIHV (juli 2000), blz. 28-29 en *Türkiye İnsan Hakları Vakfı Tedavi ve Rehabilitasyon Merkezleri Raporu 2000* (Rapport 2000 van de Behandelings- en Rehabilitatiecentra van de TIHV), TIHV (juni 2001), blz. 24.

De Turkse grondwet en het Turkse Wetboek van Strafvordering voorzien in het op korte termijn inlichten van de naaste betrokkenen van de verdachte aangaande de aanhouding of invezekeringstelling. De oude tekst van artikel 19 van de grondwet bevatte de bepaling dat indien het gevaar bestaat dat een dergelijke mededeling de aard of de omvang van het strafrechtelijk onderzoek zou kunnen onthullen, van deze inlichtingsplicht kon worden afgezien. Door de grondwetswijziging van oktober 2001 is deze bepaling komen te vervallen en is onmiddellijke inlichting van de naasten in alle gevallen voorgeschreven. Het wetboek van strafvordering bevat nog wel de bepaling die toestaat dat de naaste betrokkenen in sommige gevallen niet worden ingelicht¹. Dit artikel dient overeenkomstig de grondwet nog te worden aangepast.

Voor wat de inlichting van de naasten van de verdachte betreft, is sprake van systematische tekortkoming². Dit is te wijten aan vervalste, gebrekkige of in sommige gevallen geheel ontbrekende administratie in bureaus van de politie of gendarmerie. Soms ontkennen politiebureaus uren- of dagenlang dat een bepaalde persoon is aangehouden. De laatste jaren is volgens Human Rights Watch op dit punt wel enige verbetering opgetreden ten opzichte van het verleden³. In juli 2001 heeft de minister van Binnenlandse Zaken een circulaire doen uitgaan aan alle provinciegouverneurs, het landelijk hoofdbureau van politie en de hoogste commandant van de jandarma, waarin hij erop aandringt de regels van het inlichten van de naasten van betrokkene en het registreren van de invezekeringstelling nauwgezet uit te voeren.

Voor commune delicten heeft de verdachte recht op een advocaat vanaf het moment dat hij is aangehouden. Voor delicten die vallen onder de jurisdictie van de Staatsveiligheidsrechtbank geldt dit recht pas na vier dagen. Dit houdt in dat de verdachte in dat geval voor een periode van maximaal vier dagen ‘incommunicado’ kan worden gehouden.

¹ Turkse Wetboek van Strafvordering artikel 207.

² *Turkey. Human Rights and the European Union Accession Partnership*, Human Rights Watch, (September 2000), *Report to the Turkish Government on the Visit to Turkey carried out by the European Committee for the Prevention of Torture and Inhuman or Degrading Treatment or Punishment (CPT) from 27 February to 3 March 1999*, Raad van Europa (7 december 2000) en *Turkey: An end to torture and impunity is overdue!*, Amnesty International (8 november 2001), blz. 11.

³ *Turkey. Human Rights and the European Union Accession Partnership*, Human Rights Watch, (September 2000).

Volgens een recent rapport van Human Rights Watch¹ zouden verdachten vallend onder de competentie van de Staatsveiligheidsrechtbank in de praktijk ook na de genoemde periode van vier dagen nog altijd geen recht hebben op een advocaat. Soms wordt een kort bezoek onder politietoezicht toegestaan, maar aanwezigheid van de advocaat bij de verhoren is vrijwel onbekend, aldus HRW. Verder zouden volgens hetzelfde rapport verdachten vaak te horen krijgen dat het beter voor hen is als zij afzien van het recht op een advocaat. Onderzoeken van de Turkse Parlementaire Commissie voor Mensenrechten bij de hoofdbureaus van politie in Erzincan, Erzurum en Tunceli wezen uit dat op een enkele uitzondering na in alle gevallen door verdachten was afgezien van het recht op een advocaat². HRW geeft verder in haar bovengenoemde rapport aan dat het voor schijnt te komen dat personen die verdacht worden van commune delicten, van politiefunctionarissen te horen krijgen dat, indien zij een advocaat verlangen, hun beschuldiging zal worden omgezet in een beschuldiging die valt onder de Staatsveiligheidsrechtbank, zodat zij alsnog vier dagen incommunicado kunnen worden gehouden. Het komt volgens het genoemde rapport ook voor dat de periode van incommunicado uitloopt tot zes dagen. De bovengenoemde circulaire van de minister van Binnenlandse Zaken van juli 2001 dringt ook aan op nauwgezetere toepassing van de regels op dit punt.

¹ *Turkey. Human Rights and the European Union Accession Partnership*, Human Rights Watch, (September 2000).

² *Soruşturma, Kovuşturma, Yargılama, Ceza ve İnfazı Tunceli* (resp. *Erzurum, Erzincan*) *Raporu. 1998 ve 2000* (Rapport inzake Onderzoek, Vervolging, Berechting, Bestraffing en Tenuitvoerlegging in Tunceli resp. Erzurum, Erzincan), Onderzoekscommissie Mensenrechten van het Turkse Parlement (mei 2000).

De advocaat heeft wettelijk gezien het recht om kennis te nemen van het dossier van het vooronderzoek en kan kosteloos een kopie ontvangen van elk document dat hij nodig heeft. Dit recht kan op verzoek van de officier van justitie worden beperkt door de kantonrechter indien de zaak erdoor in gevaar wordt gebracht¹. Bij zaken die vallen onder de jurisdictie van de Staatsveiligheidsrechtbank, zijn de documenten pas voor de advocaat beschikbaar op het moment dat de zaak in de fase van het hoofdonderzoek terecht is gekomen. Met andere woorden: het vooronderzoek moet zijn afgerond en de zaak moet aanhangig zijn bij de Staatsveiligheidsrechtbank². Afschriften van de uiteindelijke vonnissen in een zaak zijn door de advocaat van de veroordeelde altijd te verkrijgen.

Volgens Human Rights Watch komt het sinds 1997 steeds vaker voor dat personen worden gedetineerd en verhoord op plaatsen die daar niet toe zijn bestemd zoals leegstaande gebouwen, bouwplaatsen of in open gebied buiten de stad³.

Vrijlating uit voorarrest op borgtocht is in het Turkse strafprocesrecht mogelijk en komt veelvuldig voor. De beslissing hieromtrent wordt genomen door de rechter, die ook de hoogte van de borgtocht bepaalt. Hierbij wordt door de rechter met name gelet op de bewijslast tegen de verdachte. Indien de rechter van oordeel is dat de zaak uiteindelijk zal leiden tot vrijspraak of een lage straf, dan kan hij oordelen tot invrijheidstelling met of zonder borgtocht. In dat geval wordt de verdachte op het moment dat de daadwerkelijke rechtszitting plaatsvindt ter zitting opgeroepen door middel van een dagvaarding. Deze praktijk komt in Turkije veelvuldig voor, ook bij politieke delicten. Er zijn zelfs gevallen bekend waarbij personen die werden beschuldigd van hoogverraad (art. 125 Wetboek van Strafrecht) tijdens het vooronderzoek op vrije voeten werden gesteld.

¹ Sedat Bakıcı, *Olaydan Kesin Hükme Kadar Ceza Yargılaması ve Ceza Kanunu Genel Hükümler* (Het strafproces en de algemene bepalingen in het Wetboek van Strafrecht vanaf het delict tot aan het vonnis) (3e druk; Ankara 2000) blz. 500 en Turkse Wetboek van Strafvordering artikel 143.

² Wet op de Instelling en Procesregels van de Staatsveiligheidsrechtbanken onder nummer 2845, artikel 16.

³ *Turkey. Human Rights and the European Union Accession Partnership*, Human Rights Watch (september 2000).

Zoals ook meermaals wordt herhaald in de bovengenoemde rapporten van de Turkse Parlementaire Onderzoekscommissie Mensenrechten, zijn de (hygiënische) omstandigheden waarin personen in voorarrest verkeren, vaak zeer slecht. Zo is er vaak weinig daglicht en onvoldoende ventilatie.

Amnestie

Het parlement nam in december 2000 een amnestiewet aan, die op 21 december van dat jaar in werking trad¹.

De wet voorziet voor de plegers van bepaalde delicten begaan voor 23 april 1999 in een strafvermindering van tien jaar, onmiddellijke invrijheidstelling van hen die nog een straf van minder dan tien jaar hebben uit te zitten, vrijlating binnen een maand van hen die wegens de bewuste delicten in voorarrest zitten en voorwaardelijke annulering van hun strafvervolging, voorwaardelijke niet-vervolging van hen tegen wie wegens de bewuste delicten nog geen strafvervolging is ingesteld. Tevens wordt in artikel twee van de wet de reikwijdte van een eerdere gedeeltelijke amnestiewet met betrekking tot strafbare uitspraken in het openbaar uitgebreid².

Onder het bereik van de wet valt onder andere artikel 169 van het Turkse Wetboek van Strafrecht, het verlenen van hulp en onderdak aan een illegale organisatie. Op deze wijze kwamen 1.660 personen die op grond van dit artikel waren veroordeeld wegens steun aan de PKK gepleegd voor 23 april 1999 op vrije voeten, of werd hun strafvervolging stopgezet. Overtredingen van de Wet op de Bestrijding van Terreur vallen niet onder de wet, omdat voor deze wet grondwettelijk geen amnestie mogelijk is.

Door artikel 2 van de wet kwam een groot aantal personen dat vastzat wegens strafbare uitspraken vrij of kwam een eind aan hun strafvervolging. Personen die zich schuldig hebben gemaakt aan onder andere foltering (artikel 245), verkrachting en corruptie vielen niet onder de amnestiewet. Artikel 243 van de strafwet, mishandeling, valt wel onder de wet.

¹ Zie hierover uitgebreider het algemeen ambtsbericht Turkije d.d. 4 mei 2001, paragraaf 3.3.6. sub 'Amnestie'.

² Zie paragraaf 3.3.1.

In de wet wordt bepaald, dat personen tegen wie nog een strafzaak loopt en die voortvluchtig zijn, zich binnen een maand na inwerkingtreding van de wet moesten melden¹. Deze termijn is afgelopen op 22 januari 2001². Volgens de minister van Justitie hebben per 13 maart 2001 totaal 3761 personen van deze gelegenheid gebruik gemaakt³. Er is nog altijd geen jurisprudentie bekend van zaken, waarin personen zich na deze datum hebben aangemeld.

Bij het Constitutionele Hof is al een aantal aanvragen ingediend aangaande de gestelde ongrondwettelijkheid van de desbetreffende wet, omdat deze bepaalde artikelen uitsluit⁴. Het Hof heeft op 18 juli gevonnist dat ook de artikelen 188, 191, 240, 298 en 383 van de Turkse strafwet onder de amnestie moeten vallen⁵. Deze artikelen gaan over bedreiging, misbruik van ambt en het aanrichten van zaakschade.

3.3.7 Mishandeling en foltering

Het plegen van foltering en mishandeling wordt in de artikelen 243 en 245 van het Turkse Wetboek van Strafrecht strafbaar gesteld. Bewijs in een strafzaak dat is verkregen door middel van foltering of mishandeling mag wettelijk niet worden toegelaten als bewijs⁶. Ook is Turkije partij bij een aantal internationale verdragen die foltering verbieden.

Foltering komt in Turkije desondanks op brede schaal voor. Dit beeld wordt ook bevestigd in de in mei 2000 onder auspiciën van het Turkse parlement uitgegeven rapporten van de Parlementaire Onderzoekscommissie voor Mensenrechten, die in alle door haar bezochte gevangenissen gevallen van foltering aantrof.

¹ Wet op de voorwaardelijke vrijlating en uitstel van berechting en tenuitvoerlegging van straffen met betrekking tot delicten gepleegd voor 23 januari 1999' onder nummer 4616 d.d. 21 december 2001, artikel 1, lid 9.

² Turkse persagentschap Anatolia, 6 januari 2001 en dagblad Radikal, 22 januari 2001.

³ Turks persagentschap Anatolia, 20 april 2001.

⁴ Turks persagentschap Anatolia, 20 april 2001.

⁵ Turkish Daily News, 19-7-2001.

⁶ Artikel 135a van het Turkse Wetboek van Strafvordering.

De rapportage over de eerste negen maanden van 2001 van de Turkse mensenrechtenorganisatie IHD laat zien dat het aantal bij deze organisatie bekende gevallen van foltering en mishandeling ten opzichte van de twee jaar ervoor is toegenomen. In de periode van januari tot en met september 2001 zijn 762 personen het slachtoffer geworden van foltering en mishandeling. In de eerste negen maanden van het jaar 1999 lag dit aantal op 472 en over geheel 2000 zijn 508 gevallen bekend¹. De toename van het aantal gevallen van foltering en mishandeling was eind 2000 al ingezet. De laatste drie maanden van 2000 waren goed voor ruim 40% van de bij de TIHV gemelde gevallen van foltering en mishandeling in dat jaar. De TIHV beschouwt het harde optreden van de veiligheidskrachten en het groot aantal aanhoudingen dat heeft plaats gevonden in verband met de hongerstakingen in de gevangenissen als belangrijkste reden voor deze toename, die heeft doorgewerkt in 2001².

Foltering en mishandeling komen met name voor tijdens de periode van ‘incommunicado’ aan het begin van het voorarrest op hoofdbureaus van politie, waar de anti-terreurafdeling is gevestigd en op lokale bureau’s van de politie. Deze periode is voor plegers van delicten die vallen onder de jurisdictie van de Staatsveiligheidsrechtbank (DGM) maximaal vier dagen³. Het voorarrest tot aan het daadwerkelijk verschijnen van de verdachte voor een rechter kan in het gebied waar de uitzonderingstoestand van kracht is worden verlengd tot tien dagen, in de rest van het land tot sinds de grondwetswijzigingen van oktober 2001 vier dagen⁴. Plegers van delicten onder de jurisdictie van de DGM worden in principe verhoord door de speciale anti-terreurafdeling van de politie. Volgens de TIHV heeft 95,1% van alle personen die zich wegens foltering of mishandeling bij de stichting hebben gemeld, aangegeven mishandeld of gefolterd te zijn wegens politieke vergrijpen. 4,9% gaf aan dat de aanleiding lag in commune delicten⁵.

¹ IHD-voorzitter Öndül, zoals geciteerd door het Turkse persbureau Anatolia, 21 november 2001.

² *Türkiye İnsan Hakları Vakfı Tedavi ve Rehabilitasyon Merkezleri Raporu 2000* (Rapport 2000 van de Behandelings- en Rehabilitatiecentra van de TIHV), TIHV (juni 2001), blz. 18.

³ Zie paragraaf 3.3.6.

⁴ Zie paragraaf 3.3.6.

⁵ *Türkiye İnsan Hakları Vakfı Tedavi ve Rehabilitasyon Merkezleri Raporu 2000* (Rapport 2000 van de Behandelings- en Rehabilitatiecentra van de TIHV), TIHV (juni 2001), blz. 23.

Vaak worden verklaringen die in deze periode door de verdachte zijn afgelegd en in een groot aantal gevallen geblinddoekt zijn ondertekend¹, gebruikt als bewijsmiddelen in de bijbehorende strafrechtszaak. Omdat het verhoor wordt afgenomen door de autoriteiten die ook verantwoordelijk zijn voor de aanhouding van verdachten, worden verdachten soms door mishandeling en foltering gedwongen tot een bekentenis, zodat daarmee de aanhouding door de politie of jandarma gerechtvaardigd kan worden.

In 2001 is gebleken dat het aantal gevallen van mishandeling en foltering van gevangenen die door een rechtbank schuldig bevonden en veroordeeld zijn en hierna naar een huis van bewaring worden overgebracht, is toegenomen. In het traditionele gevangenisstelsel hadden veroordeelde gevangenen, mede dankzij de vrijwel onaantastbare positie die de door gevangenen bevolkte grote slaapzalen hadden, weinig te vrezen voor foltering. Door de invoering van het F-type gevangenis lijkt hier echter verandering in gekomen te zijn. Veel genoemde klachten zijn verbaal geweld en slaan tijdens overplaatsing naar andere gevangenissen of medebrenging naar bijvoorbeeld rechtszittingen, overdreven fouillering waarbij betrokkene vaak wordt gedwongen zich te ontkleden, isolatie, het dwingen tot het opvolgen van onzinnige commando's zoals urenlang in de houding staan en onthouding van medische behandeling in geval van ziekte².

¹ *Turkey. Human Rights and the European Union Accession Partnership*, Human Rights Watch (september 2000).

² *Türkiye İnsan Hakları Vakfı Tedavi ve Rehabilitasyon Merkezleri Raporu 2000* (Rapport 2000 van de Behandelings- en Rehabilitatiecentra van de TIHV), TIHV (juni 2001), blz. 28 en de *Monthly Reports of Human Rights in Turkey*, Human Rights Foundation of Turkey Documentation Centre (2001).

De gehanteerde methoden voor foltering en mishandeling zijn zeer divers. Zo wordt onder andere gebruik gemaakt van slaan, ontkleden, blinddoeken, hogedrukspuiten met koud water, elektrische schokken, slaan op de voetzolen, bedreiging met de dood, seksuele intimidatie en het ophangen van personen aan hun armen¹. Voor de laatstgenoemde methode zijn door de Turkse Parlementaire Onderzoekscommissie tijdens haar bezoek aan het politiebureau van de wijk Gaziosmanpaşa in Istanbul concrete aanwijzingen gevonden in de vorm van een zogenaamde ‘Palestijnse hanger’², waaraan verdachten werden opgehangen. Zo zou niet langer met een stok worden geslagen maar met een zandzak, zodat minder blauwe plekken achterblijven. Dit werd begin 2001 bevestigd door een zeggeman van de Turkse mensenrechtenorganisatie TIHV. Vrouwen worden regelmatig het slachtoffer van seksuele intimidatie en in sommige gevallen van verkrachting³.

De onder de Raad van Europa residerende ‘Committee for the Prevention of Torture’ (CPT) constateert in haar meest recente rapport⁴ dat het gebruik van de meest wrede vormen van fysiek geweld in Istanbul is afgenomen. Methodes zoals het dagenlang onthouden van slaap, rechtop staan voor lange periodes en verbale bedreigingen blijven echter onverminderd voortbestaan, zo meldt de CPT. De Turkse Parlementaire Onderzoekscommissie meldt daar waar in Erzincan, Şanlıurfa en Erzurum de situatie ongewijzigd is, een aanzienlijke verbetering in de provincie Tunceli en een afname van het aantal gevallen in de provincie Elazığ⁵.

¹ *Annual Report 2000. Turkey*, Amnesty International (2000).

² *Yargılama, Ceza ve İnfazı İstanbul Raporu 2000* (Rapport inzake Onderzoek, Vervolging, Berechting, Bestrafing en Tenuitvoerlegging in Istanbul), Onderzoekscommissie Mensenrechten van het Turkse Parlement (mei 2000) blz 33.

³ Zie paragraaf 3.4.3.

⁴ *Preliminary observations made by the delegation of the European Committee for the Prevention of Torture and Inhuman or Degrading Treatment or Punishment (CPT) which visited Turkey from 16 to 24 July 2000 and the Response of the Turkish Authorities*, European Committee for the Prevention of Torture (CPT), (7 december 2000) blz. 7 en *Soruşturma, Kovuşturma, Yargılama, Ceza ve İnfazı Tunceli* (resp. *Erzurum, Erzincan*) *Raporu. 1998 ve 2000* (Rapport inzake Onderzoek, Vervolging, Berechting, Bestrafing en Tenuitvoerlegging in Tunceli resp. *Erzurum, Erzincan*), Onderzoekscommissie Mensenrechten van het Turkse Parlement (mei 2000).

⁵ *Kovuşturma, Yargılama, Ceza ve İnfazı Tunceli* (resp. *Elazığ, Şanlıurfa, Erzurum, Erzincan*) *Raporu. 1998 ve 2000* (Rapport inzake Onderzoek, Vervolging, Berechting, Bestrafing en Tenuitvoerlegging in Tunceli resp. *Elazığ, Şanlıurfa, Erzurum, Erzincan*), Onderzoekscommissie Mensenrechten van het Turkse Parlement (mei 2000).

In de eerste negen maanden van 2001 hebben zich volgens cijfers van de Turkse mensenrechtenorganisatie TIHV vijf sterfgevallen in detentie voorgedaan¹. In 2000 had de TIHV geen enkel geval geconstateerd² en in 1999 achttien gevallen³. Een bekend geval van overlijden in detentie is de vakbondsman Süleyman Yeter, die op 7 maart 1999, twee dagen na zijn in verzekeringstelling was overleden. Tegen de agenten die dienst deden tijdens zijn detentie is een strafzaak aangespannen wegens dit feit. De strafzaak was in december 2001 nog altijd niet afgerond.

Medisch onderzoek

Personen in voorarrest die verklaren te zijn mishandeld of gefolterd kunnen hun verklaring vaak niet met medische documenten onderbouwen. In een aantal gevallen hangt dit samen met het feit dat medisch onderzoek te laat plaatsvond. In veel gevallen is - tegen de geldende voorschriften in - bij het onderzoek een politiefunctionaris aanwezig, hetgeen een objectief onderzoek belemmert. Het komt ook voor dat de verdachte voorafgaand aan het verhoor de medische controle ondergaat, zodat geen sporen van mishandeling worden aangetroffen⁴. Soms worden medische rapporten door politiefunctionarissen vernietigd of worden artsen tegengewerkt of geïntimideerd. In voorkomende gevallen worden artsen zelfs aangeklaagd of in hechtenis genomen⁵. Dit zou in januari 2001 gebeurd zijn met de arts Zeki Uzun, die van de aanwezige politieagent eiste dat deze tijdens het onderzoek de ruimte zou verlaten. Enkele dagen later zou hij aangehouden zijn en drie dagen lang zijn geslagen en van slaap beroofd⁶.

¹ *Human Rights in Turkey. January-September 2001*, TIHV (2001).

² *Country Reports on Human Rights Practices 2000. Turkey*, U.S. Department of State (26 februari 2001).

³ *Human Rights in the OCSE Region: The Balkans, the Caucasus, Europe, Central Asia and North America. Report 2000 (Events of 1999)*, International Helsinki Federation of Human Rights (IHF) (2000) blz. 49.

⁴ Sema Pişkinsüt, *Filistin askısından fezlekeye. İşkencenin kitabı*. (Van Palestijnse hanger tot verzoek om opheffing van parlementaire immuniteit. Het boek van foltering.) (oktober 2001), blz. 28.

⁵ *Turkey: The duty to supervise, investigate and prosecute*, Amnesty International (20 april 1999).

⁶ Associated Press, 14 januari 2001.

De medische onderzoeken die worden uitgevoerd door artsen die zijn verbonden aan het ministerie van Justitie, die het overgrote deel van de onderzoeken van personen in voorarrest verrichten, vinden zeer summier plaats en duren vaak slechts enkele minuten. Er zijn zelfs gevallen bekend waar een medisch rapport is opgesteld zonder dat de betrokkene daadwerkelijk voor de arts is verschenen. De medische rapporten zijn zeer summier. Het betreft vaak een soort van standaardrapport dat in vrijwel alle gevallen vermeldt dat geen sporen van slagen of geweld zijn aangetroffen.

Strafvervolgning

Strafvervolgning wegens foltering en mishandeling vindt plaats op grond van artikel 245 (mishandeling) en artikel 243 (foltering) van de strafwet. Overigens valt artikel 243 onder de amnestiewet van december 2000¹. Overtredingen worden echter in veel gevallen niet onderzocht, zodat veroordelingen nauwelijks voorkomen. Dit hangt samen met het wettelijk voorschrift dat strafrechtelijke vervolging van een functionaris die wordt beschuldigd van dergelijke praktijken, pas kan plaatsvinden na toestemming van zijn superieuren, die 45 dagen de tijd hebben om tegen betrokkene een administratief onderzoek in te stellen². Toestemming voor strafvervolgning wordt in veel gevallen niet verleend.

Hiernaast speelt een rol dat het voorkomt dat slachtoffers worden geïntimideerd om geen klacht in te dienen wegens foltering of mishandeling. Met name in kleinere provinciesteden in het zuidoosten van Turkije komt het volgens lokale waarnemers ook voor dat de plaatselijke officier van justitie niet overgaat tot vervolging van verdachten van foltering of mishandeling uit vrees voor verslechtering van de verhouding met de veiligheidskrachten.

¹ Zie over de amnestiewet paragraaf 3.3.6.

² De Wet inzake de Berechting van Ambtenaren en Andere Functionarissen in Openbare Dienst onder nummer 4483 d.d. 2 december 1999 is reeds een verbetering ten opzichte van de tot dan toe geldende Wet op de Berechting van Ambtenaren, die in alle gevallen toestemming van het provinciebestuur voorgezeten door de provinciegouverneur vereiste.

Het is voor een slachtoffer van foltering vaak moeilijk de dader vast te stellen, omdat het slachtoffer tijdens de foltering vaak geblinddoekt is. Ook het vaststellen wie op het desbetreffende moment dienst heeft gehad, is vaak onmogelijk, omdat de administratie in veel gevallen zeer gebrekkig is¹.

Rechtszaken tegen overheidsfunctionarissen die worden beschuldigd van foltering of mishandeling duren vaak jarenlang voort en in veel gevallen eindigt de zaak in vrijspraak. Indien functionarissen worden veroordeeld zijn de straffen veelal licht. Functionarissen aan wie dergelijke delicten ten laste worden gelegd blijven vaak hun functie gewoon uitoefenen. Volgens officiële cijfers zijn slechts 10 van de 577 functionarissen die in de periode tussen 1995 en 1999 zijn vervolgd voor foltering ook daadwerkelijk veroordeeld (1,7%). Van de 2851 personen die zijn vervolgd voor mishandeling, zijn er 84 veroordeeld (2,9 %)². In de eerste negen maanden van 2001 zijn volgens de TIHV veertien nieuwe strafzaken tegen plegers van foltering en mishandeling aanhangig gemaakt. Op 1 oktober 2001 liepen nog 9 oude zaken. Zes dossiers zijn in de eerste negen maanden van 2001 afgesloten. Hierbij zijn twee personen vrijgesproken, één persoon veroordeeld tot drie maanden gevangenisstraf en drie maanden ontheffing uit zijn functie en van zeven personen is vastgesteld dat zij vielen onder de amnestiewet van december 2000³. In haar Progress Report meldt de Europese commissie dat het aantal gevallen van strafvervolging wegens foltering of mishandeling in de afgelopen jaren is toegenomen⁴. Op 26 december 2001 verklaarde Arseven, de minister van staat verantwoordelijk voor de mensenrechten, dat in de jaren 2000 en 2001 tegen totaal 1472 functionarissen vervolging was ingesteld wegens mishandeling en tegen 159 wegens foltering. Hiervan waren er eind 2001 36 veroordeeld tot gevangenisstraf en 50 uit hun functie ontheven, aldus Arseven⁵.

¹ *Failures at Fifty: Impunity for torture and ill-treatment in Europe on the 50th anniversary of the European Convention on Human Rights*, Amnesty International (november 2000) blz. 30.

² *Failures at Fifty: Impunity for torture and ill-treatment in Europe on the 50th anniversary of the European Convention on Human Rights*, Amnesty International (november 2000) blz. 31.

³ *Human Rights in Turkey. January-September 2001*, TIHV (2001).

⁴ *Turkey 2001 Regular Report from the Commission on Turkey's Progress Towards Accession*, Europese Commissie (13 november 2000), blz. 22.

⁵ Dagblad Evrensel, 27 december 2001.

In november 2000 is in een belangrijke rechtszaak door de rechtbank een vonnis gewezen tegen tien politiemensen die werden verdacht van het martelen van een groep scholieren in voorarrest in de plaats Manisa. De agenten werden veroordeeld tot straffen variërend van 5 tot 10 jaar. Enkele weken later werden de op verdenking van revolutionaire propaganda terechtstaande scholieren, van wie de strafzaak door het Hof van Beroep in Izmir was aangehouden tot de uitspraak in de zaak van de agenten zou komen, vrijgesproken van het hen ten laste gelegde, omdat ze hun bekentenissen onder dwang en foltering hadden getekend¹. De betrokkenen hebben een claim tegen de overheid ingediend wegens de onterechte aanhouding en inbewaringstelling². Op 2 mei 2001 heeft het Hof van Beroep de strafzaak tegen de agenten terugverwezen naar de lagere rechtbank wegens vormfouten³. De zaak is op 23 januari 2002 opnieuw verdaagd, ditmaal naar 23 maart 2002⁴. Omdat een aantal van de verdachte agenten spoorloos is en hierdoor de zaak geen voortgang kan vinden, bestaat inmiddels het gevaar van verjaring van de zaak⁵.

Maatregelen overheid

De overheid heeft in de afgelopen jaren enkele maatregelen genomen om foltering en mishandeling terug te dringen. Zo zijn krachtens een wetwijziging op 6 maart 1997 termijnen voor voorarrest teruggebracht en heeft de premier op 1 oktober 1998 en 13 augustus 1999 richtlijnen doen uitgaan die maatregelen bevatten omtrent onder andere een gedegener medisch onderzoek en een betere registratieprocedure van het voorarrest⁶. Ook maken mensenrechten sinds enkele jaren een belangrijk deel uit van het curriculum van opleiding van politiefunctionarissen. In 2001 is de lengte en het niveau van politieopleidingen aangepast, om aldus de kwaliteit van de functionarissen te verhogen.

¹ Associated Press, 16 en 28 november 2000 en Turkish Daily News, 29 november 2000.

² Associated Press, 12 maart 2001.

³ Dagblad Milliyet, 3 mei 2001.

⁴ Dagblad Radikal, 24 januari 2002.

⁵ Dagblad Cumhuriyet, 9 december 2001.

⁶ Yakalama, Göz Altına Alma ve İfade Alma Yöntemeliği (Richtlijn inzake Aanhouding, Inverzekeringstelling en Verhoor) d.d. 1-10-1998 met de aanpassingen daarin d.d. 13-8-1999.

Begin 2001 heeft het ministerie van Justitie bepaald, dat in zaken waarin Turkije door het EHRM wordt veroordeeld in verband met foltering, de betrokken officier van justitie aansprakelijk zal worden gesteld voor het bedrag dat het Hof als schadevergoeding heeft toegewezen¹. In juli 2001 heeft de minister van Binnenlandse Zaken een circulaire laten uitgaan aan alle provinciegouverneurs, het landelijk hoofdbureau van politie en de hoogste commandant van de jandarma, waarin onder verwijzing naar een aantal veroordelingen dat Turkije heeft gehad bij het Europese Hof in Straatsburg wordt opgeroepen om erop toe te zien dat foltering niet langer plaatsvindt en dat alle regels en voorschriften inzake voorarrest, medisch onderzoek en het recht op een advocaat nauwgezet worden nageleefd. Krachtens de grondwetswijzigingen in oktober 2001 is de maximale periode van de inverzekeringstelling verkort van zeven tot vier dagen voor gebieden waar de uitzonderingstoestand niet van kracht is².

3.3.8 Verdwijningen

In de eerste negen maanden van 2001 zijn volgens de IHD twee personen verdwenen. Het betrof hier Serdar Tanış en Ebubekir Deniz, twee lokale HADEP-functionarissen in de plaats Silopi aan de Iraakse grens. De twee functionarissen waren op 25 januari 2001 opgeroepen om bij de plaatselijke jandarma te verschijnen, en zijn sindsdien niet meer teruggezien. Na aanvankelijke ontkenning door de autoriteiten van het feit dat de beide personen daadwerkelijk bij de jandarmapost waren verschenen, werd later verklaard dat ze wel waren geweest, maar reeds na een half uur waren vertrokken. De HADEP-leiding houdt de jandarma verantwoordelijk. De zaak is inmiddels aangebracht bij het Europese Hof in Straatsbrug en heeft ook de aandacht gekregen van de speciale VN-rapporteur voor verdwijningen en buitengerechtelijke executies, die toevalligerwijs Turkije bezocht op het moment dat deze zaak hoogst actueel was. Tot aan december 2001 hebben zich omtrent deze verdwijningen geen nieuwe ontwikkelingen voorgedaan. In juni 2001 zou volgens de lokale afdeling in Şanlıurfa van de Turkse mensenrechten-ngo Mazlum-Der nog een verdwijning hebben plaatsgevonden.

¹ Turkish Daily News, 10 maart 2001.

² Zie hierover paragraaf 3.3.6.

In de eerste acht maanden van het jaar 2000 had de Turkse mensenrechtenorganisatie IHD 7 verdwijningen geregistreerd. In dezelfde periode van het jaar 1999 bedroeg dit aantal 19. In de jaren ervoor lag dit aantal voor het gehele jaar op 29 (voor 1998) respectievelijk 66 (voor 1997). De speciale VN-rapporteur voor verdwijningen en buitengerechtelijke executies mevrouw Asma Jihangir bezocht in februari 2001 Turkije. Het was de eerste maal in tien jaar dat Turkije toestemming gaf tot een bezoek van een VN-rapporteur met deze portefeuille. Eén van haar voorlopige conclusies was dat er sprake was van een aanzienlijke verbetering op dit punt, maar dat men op zijn hoede dient te blijven. Publicatie van het definitieve rapport van haar bezoek is gepland voor voorjaar 2002.

De verdwijningen hebben hoofdzakelijk plaatsgevonden in het zuidoosten van Turkije. Vaak worden de verdwijningen in verband gebracht met de jandarma of de inlichtingendienst MIT. Een rol hierbij speelt het feit dat familieleden vaak niet op de hoogte worden gesteld van de arrestatie van hun verwanten¹. Ook de fundamentalistische Hezbollah heeft een aantal verdwijningen op haar conto staan. Een aantal Hezbollah-slachtoffers dat reeds enkele maanden werd vermist, werd door gruwelijke moorden omgebracht aangetroffen².

Sinds november 1996 beschikt het Turkse ministerie van Binnenlandse Zaken over een speciale afdeling voor de opsporing van vermiste personen. Dit kantoor, dat 24 uur per dag is geopend, rapporteert maandelijks over gevallen van verdwijning en heeft serieus getracht dergelijke gevallen te onderzoeken. In de meeste onderzochte verdwijningszaken vond het kantoor verklaringen waarbij geen sprake was van betrokkenheid van overheidsinstanties. Vanaf 1996 onderzocht de Turkse overheid 425 gevallen van vermissingen. Hiervan zijn er 88 levend aangetroffen, 18 bevonden zich in de gevangenis, 46 waren overleden en 273 zaken bleven tot begin 2001 onopgehelderd³.

¹ Zie paragraaf 3.3.6.

² Zie paragraaf 2.4.2.

³ *Country Reports on Human Rights Practices 2000. Turkey*, U.S. Department of State (26 februari 2001).

Familieleden van verdwenen personen nemen vaak geen contact op met de Turkse autoriteiten als deze juist verantwoordelijk worden geacht voor de verdwijning. Hoewel in veel gevallen leden van de veiligheidskrachten verantwoordelijk zouden zijn voor verdwijningen, komt het zelden of nooit tot rechtsvervolging. De mensenrechtenorganisatie IHD ondersteunt familieleden van verdwenen personen en rapporteert over verdwijningsgevallen aan het ministerie van Binnenlandse Zaken.

3.3.9 Buitengerechtelijke executies

Met enige regelmaat verschijnen berichten over buitengerechtelijke executies door vertegenwoordigers van de Turkse overheid. Aanvallen op schuilplaatsen van vermeende terroristen hebben geregeld geleid tot het overlijden van personen die zich daar bevonden, soms door gebruik van excessief geweld door de veiligheidskrachten¹. Begin november 2001 is de politie met geweld enkele huizen in de het district Küçükarmutlu van de stad Istanbul binnengedrongen. In de huizen bevonden zich hongerstakers die protesteerden tegen de invoering van de F-type gevangenissen. Een deel van de omgeving van de betreffende huizen was door demonstranten gebarricadeerd. Bij de doorbreking van de barricades en de inval in deze huizen door de veiligheidskrachten zijn vier doden en een aantal gewonden gevallen.

In gevangenissen zijn in het verleden doden gevallen bij invallen van de jandarma om orde op zaken te stellen in de gevangenissen. Ook daar was het door de autoriteiten gebruikte geweld in sommige gevallen buitenproportioneel. Er zijn gevallen bekend waarbij de politie op vluchtende personen heeft geschoten, in sommige gevallen met dodelijke afloop. Vaak wordt door de veiligheidskrachten als argument aangevoerd dat er geen gehoor werd gegeven aan de oproep om zich over te geven². Een wet uit 1996 die politiefunctionarissen de bevoegdheid verleende om in zulke gevallen onmiddellijk te schieten is door het Constitutionele Hof in januari 1999 nietig verklaard³.

¹ *Country Reports on Human Rights Practices 2000. Turkey*, U.S. Department of State (26 februari 2001).

² *Türkiye’de İnsan Hakları. 1999 Yılı Analizi*. (Mensenrechten in Turkije. Analyse van het jaar 1999) Mazlum-Der (2000).

³ *Country Reports on Human Rights Practices 2000. Turkey*, U.S. Department of State (26 februari 2001).

De Turkse mensenrechtenorganisatie TIHV meldt voor de eerste negen maanden van 2001 een totaal van 27 gevallen van buitengerechtelijke executies¹. De Turkse mensenrechtenorganisatie IHD heeft in de eerste zes maanden van 2001 31 gevallen van buitengerechtelijke executie (inclusief gevallen van overlijden in detentie) geregistreerd². Voor de eerste acht maanden van 2000 was dit cijfer 112 gevallen. In de eerste acht maanden van het jaar 1999 was dit aantal 127. Voor het gehele jaar 1998 zijn 128 gevallen gemeld.

De Turkse autoriteiten worden ook wel in verband gebracht met verschillende onopgehelderde moorden in het verleden, met name in Zuidoost-Turkije. In een aantal gevallen betrof het lokale politici, journalisten, HADEP-leden, Koerdische zakenlieden en vooraanstaande leden van de Koerdische gemeenschap in die regio³. Betrokkenheid van de autoriteiten kan meestal niet worden bewezen. Mensenrechtenorganisaties claimen dat de Turkse autoriteiten geen prioriteit toekennen aan opheldering van deze gevallen. Dergelijke gevallen waarin prominenten op onopgehelderde wijze om het leven kwamen hebben zich volgens waarnemers in het jaar 2000 niet voorgedaan⁴. Ook uit 2001 zijn geen gevallen bekend. Met name de Hezbollah, maar ook andere gewapende en terroristische organisaties worden wel verantwoordelijk gehouden voor dergelijke moorden en aanslagen⁵.

¹ *Human Rights in Turkey. January-September 2001*, TIHV (2001).

² *Ocak-Haziran 2001 İnsan Hakları Bilançosu* (Balans van de mensenrechten januari-juni 2001) İnsan Hakları Derneği (2001).

³ *World Report 1999: Turkey*, Human Rights Watch (1999).

⁴ *Country Reports on Human Rights Practices 2000. Turkey*, U.S. Department of State (26 februari 2001).

⁵ Zie paragraaf 2.4.2.

3.3.10 Doodstraf

De reeds enkele jaren bestaande discussie omtrent de afschaffing van de doodstraf is met de kandidaat-lidstatus voor de Europese Unie opnieuw actueel geworden. In het door de Europese Unie uitgegeven document Partnerschap voor Toetreding, waarin de voorwaarden staan vermeld waaraan Turkije voor toetreding dient te voldoen, wordt afschaffing van de doodstraf vermeld onder criteria waaraan op de middenlange termijn moet worden voldaan, dat wil zeggen dat realisatie ervan niet noodzakelijk binnen het jaar 2001 dient te worden bereikt¹. In het op basis van het document door de Turkse overheid uitgegeven Nationaal Actieplan wordt afschaffing van de doodstraf voorzien binnen een periode van 5 jaar².

In oktober 2001 is een grondwetswijziging doorgevoerd, die het aantal gevallen waarin de doodstraf kan worden uitgesproken beperkt tot gevallen van oorlog, immanente oorlogsdreiging en gevallen van terrorisme³. Het laatstgenoemde geval zorgt ervoor dat de Turkse grondwet nog altijd niet in lijn is met Protocol 6 van het EVRM⁴. Een woordvoerder van het Turkse ministerie van Buitenlandse Zaken verklaarde, dat de huidige tekst van de grondwet het hoogst haalbare was gezien de huidige coalitieregering, waarin de ultranationalistische MHP zitting heeft. De regeringspartij MHP is fervent voorstander van de uitvoering van het doodvonnis tegen PKK-leider Öcalan en is daarom tegen totale afschaffing van de doodstraf. Een hoge functionaris van de inlichtingendienst MIT heeft in november 2000 verklaard tegen voltrekking van het doodsvonnis van Öcalan te zijn⁵. In de Turkse samenleving bestaat een vrij grote steun voor executie van de PKK-leider.

¹ *Turkey: 2000 Accession Partnership* Council of the European Union (6 december 2000).

² Dagbladen Zaman en Yeni Gündem en Turkse internetsite NTV-MSNBC, 20 maart 2001.

³ Grondwet, artikel 38.

⁴ Vergelijk paragraaf 3.3.1.

⁵ Reuters, 28 november 2000 en Turkish Daily News, 29 november 2000.

De Turkse strafwetgeving stelt op een aantal delicten de doodstraf. Het betreft hier enkele delicten met betrekking tot hoogverraad (artikelen 125, 126, 146 en 147) en moord met voorbedachten rade (artikel 450). Op grond van de grondwetwijzigingen van oktober 2001 zal een aantal van deze artikelen dienen te worden aangepast. Het zou in december 2001 inmiddels ten minste twee maal voorgekomen zijn, dat een rechter er op grond van de nieuwe tekst van de grondwet van af zag om de doodstraf op te leggen, hoewel in de strafwet op het desbetreffende delict nog altijd de doodstraf stond. Doodvonnissen zijn ook in 2001 weer regelmatig geëist en in een aantal gevallen uitgesproken.

In de eerste negen maanden van dat jaar is tegen 160 personen de doodstraf geëist¹. In de eerste acht maanden van 2001 is in 17 gevallen een doodsvonnis door een rechter gewezen². Sinds 1984 is er echter geen enkel doodsvonnis meer ten uitvoer gelegd.

Een doodsvonnis dat door de rechtbank wordt uitgesproken wordt altijd nogmaals beoordeeld door het Hof van Beroep. Indien dit Hof het vonnis bekrachtigt, gaat het vonnis naar de premier, die het vervolgens ter stemming voorlegt aan het parlement. Indien het parlement het vonnis bekrachtigt, dient daarna nog de president zijn handtekening te zetten. Eind september 2001 was een aantal van 117 door het parlement goedgekeurde doodvonnissen nog niet ten uitvoer gebracht. Hieronder bevinden zich 72 personen die zijn veroordeeld wegens terreurdelicten, die ook na de grondwetwijziging van 3 oktober 2001 met de doodstraf kunnen worden bestraft³. De amnestiewet van 21 december 2000⁴ voorziet erin dat doodvonnissen die zijn gewezen voor delicten gepleegd voor 23 april 1999 niet ten uitvoer worden gelegd.

Het doodsvonnis tegen PKK-leider Öcalan is op 25 november 1999 door het Hof van Beroep bekrachtigd en vervolgens is het dossier bij premier Ecevit terechtgekomen. Deze heeft na overleg met de coalitiepartners besloten het dossier niet ter stemming aan het parlement voor te leggen voordat het Europese Hof in Straatsburg over de zaak heeft beslist⁵.

¹ *Human Rights in Turkey. January-September 2001*, TIHV (2001).

² *Turkey 2001 Regular Report from the Commission on Turkey's Progress Towards Accession*, Europese Commissie (13 november 2000), blz. 22.

³ *Death Penalty News. September 2001*, Amnesty International ACT 53/004/2001 (september 2001), blz. 3.

⁴ Zie paragraaf 3.3.6.

⁵ Zie paragraaf 2.4.6.

3.4 Positie van specifieke groepen

3.4.1 Koerden

Hoewel exacte cijfers ontbreken, wordt het aantal Koerden dat in Turkije woonachtig is geschat op zo'n dertien miljoen. De Koerden zijn oorspronkelijk afkomstig uit het zuidoosten van het land. Het overgrote deel van de Koerdische bevolking heeft als taal het Kurmanci, terwijl in de provincies Tunceli, Elazığ, Diyarbakır, Bingöl en Şanlıurfa ook het door Kurmanci-sprekers niet te begrijpen Zaza wordt gesproken. Het grootste deel van de Koerdische bevolking is soennietisch moslim. Het overige deel, met name onder de Zaza-sprekers, is alevitisch¹. De traditionele tribale en feodale sociale structuur van de Koerdische bevolking bestaat nog voor een groot deel voort. De Koerdische bevolking in de oorspronkelijke herkomstgebieden is verdeeld in stammen onder leiding van een ağa, die grote autoriteit heeft over de stamleden.

In de twintiger en dertiger jaren van de twintigste eeuw is een aantal Turkse Koerden naar Midden-Turkije (met name de provincie Konya) gedeporteerd. In een later stadium is een groot aantal Koerden om economische redenen gemigreerd naar met name de stedelijke gebieden in West- en Zuid-Turkije. Zo schatten Koerdische organisaties het aantal inwoners van Koerdische afkomst in Istanbul op drie à vijf miljoen. De urbanisatie en de traditionele ontvolking van het platteland zijn de afgelopen decennia in versneld tempo voortgezet mede als gevolg van de vele militaire acties in Zuidoost-Turkije², waarbij talrijke dorpen werden platgebrand en de aldaar woonachtige families feitelijk werden gedwongen om zich naar elders in Turkije te begeven. Deze ontwikkeling doet de vroegere geografische afscheiding van de Koerdische bevolkingsgroep vervagen.

¹ Zie paragraaf 3.3.3.

² Zie ook paragraaf 2.4.

Een allesbepalende factor in de positie van de Koerden in Turkije is het concept van staat en maatschappij dat door de overheid wordt gehanteerd. De Turkse staat is grondwettelijk gefundeerd op onder andere het principe van Atatürks nationalisme¹. In deze vorm van nationalisme staat het begrip ‘Turk’ voor een individu dat deel uitmaakt van nationale gemeenschap waarin personen ongeacht hun etnische achtergrond kunnen integreren. Elke burger die binnen de grenzen van de republiek woonachtig is, wordt gezien als Turk. Dit wordt verwoord in het in Turkije veel gehoorde adagium ‘Ne mutlu Türküm diyene’, hetgeen zoveel betekent als ‘Gelukkig is hij die *zegt*: Ik ben een Turk.’ - en dus niet die een Turk *is*. Het Turk zijn kan daarmee een naar de achtergrond verdwijnen van de eigen etniciteit van het individu behelzen. Een lid van het Turkse parlement omschreef het eens zo: de Turkse identiteit is een ‘umbrella identity’.

Atatürk liet iedereen die dat wenste op genereuze wijze toe als Turks staatsburger, maar voorzag niet in een oplossing voor hen die niet bereid waren hun oorspronkelijke etnische identiteit te laten varen voor het nieuwe nationale concept. Sinds het begin van de republiek is - ondanks het feit dat er van alle in Turkije bestaande etniciteiten wel individuen zijn geweest die hun eigen etniciteit op de voorgrond plaatsten - aldus een samenleving ontstaan met een overweldigende meerderheid van individuen die in de eerste plaats een sterke verbondenheid voelen met een Turkse identiteit, ongeacht hun oorspronkelijke etnische afkomst. De enige grote groep die - hoewel niet in zijn algemeenheid - dit proces niet heeft ondergaan, zijn de Koerden.

Een deel van de Koerden echter, met name degenen die in het verdere of recentere verleden naar het westen van Turkije zijn gemigreerd, is succesvol geïntegreerd in de Turkse samenleving en heeft de taal, waarden, en sociale orde van de republiek volledig overgenomen. Koerden zijn vandaag de dag dan ook actief in alle sferen van het sociale en politieke leven en zijn zelfs vertegenwoordigd in de gelederen van de Turks-nationalistische MHP². Ook vele parlementsleden zijn van Koerdische origine.

¹ Artikel 1 van de grondwet luidt: ‘De republiek Turkije is een democratische, seculiere, sociale rechtsstaat ... trouw aan het nationalisme van Atatürk...’.

² Svante E. Cornell, ‘The land of many crossroads. The Kurdish question in Turkish politics.’ in *Orbis*, jrg. 45, nr. 1 (winter 2001).

Er vindt in Turkije geen vervolging door de overheid plaats van Koerden enkel en alleen op grond van het feit dat ze Koerd zijn. Dit zou overigens ook in strijd zijn met het bovengenoemde staatsconcept, waarin de oorspronkelijke etniciteit van een persoon geen rol speelt, zolang deze zich maar schikt in de principes van de Turkse republiek. Alle Turkse staatsburgers (inclusief de Koerden) hebben dan ook in gelijke mate toegang tot de openbare voorzieningen zoals bijvoorbeeld de gezondheidszorg en instanties die officiële documenten afgeven.

Ondanks de strijd tussen leger en PKK die jarenlang in het zuidoosten heeft gewoed, is er onder de burgerbevolking vrijwel nooit sprake geweest van etnische onlusten tussen Turken en Koerden. Een uitzondering hierop vormen de gebeurtenissen in april 2001 in de plaats Susurluk in West-Turkije. Toen na de moord op een elfjarig meisje geruchten de ronde deden, dat de dader van de moord uit Diyarbakır afkomstig was, gingen enkele duizenden inwoners de straat op, staken het huis van de vermoede dader in brand en schreeuwden anti-Koerdische leuzen. De burgemeester van de plaats sprak van provocateurs die anti-Koerdische gevoelens wilden oproepen¹. Van de demonstranten zijn er 158 aangehouden, waarvan er uiteindelijk 22 in bewaring zijn gesteld op verdenking van overtreding van artikel 312 van de strafwet, aanzetten tot haat op grond van ras².

Openbare en politieke Koerdisch-nationalistische uitingen worden door de Turkse autoriteiten onderdrukt. Koerdische nationalistische aspiraties worden door de Turkse regering opgevat als een bedreiging van de ondeelbaarheid van de Turkse eenheidsstaat en het brengen van verdeeldheid tussen Turkse staatsburgers op grond van etniciteit. Koerdische afkomst als basis voor erkenning als aparte etnische groep zou strijdig zijn met het basisconcept van de Turkse staat. Voor erkenning van een separate Koerdische bevolkingsgroep is daarin geen plaats. Steun aan de Koerdische zaak is dan ook strafbaar op grond van - afhankelijk van de aard van deze steun - de artikelen 125, 168, 169 of 312 van de strafwet of de artikelen 6, 7 en 8 van de Wet op de Bestrijding van Terreur. De strafbepalingen zijn op iedereen in Turkije van toepassing, ongeacht of men van Turkse of van Koerdische origine is.

¹ Turkish Daily News en dagblad Yeni Evrensel, 10 april 2001.

² Turkse persagentschap Anatolia, 11 april 2001.

De Turkse autoriteiten zijn niet zozeer gefocust op het feit of een bepaalde persoon Turk of Koerd is, maar veel meer op de vraag of eventuele separatistische sympathieën bij een persoon aanwezig zijn. De definitie van separatisme door de Turkse autoriteiten is veelomvattend en niet altijd eenduidig.

Bij personen afkomstig uit één van de provincies in Zuidoost-Turkije worden separatistische sympathieën in de praktijk eerder verondersteld. De provincie van herkomst van personen staat vermeld op de identiteitskaart en laat zich vaak ook verraden door uiterlijk of accent. De Turkse Parlementaire Onderzoekscommissie voor Mensenrechten meldt in haar rapport over de provincie Tunceli, dat bij bewoners van deze provincie de overtuiging leeft dat ze door de veiligheidskrachten vaak met meer wantrouwen worden bekeken alleen al om het feit dat op hun identiteitskaart als provincie van herkomst Tunceli is vermeld¹. Etnische (en dus ook Koerdische) afkomst is nergens officieel geregistreerd en op geen enkel identiteitsdocument of enig ander officieel document vermeld.

Publicatie van boeken, periodieken en kranten in het Koerdisch is sinds 1991 toegestaan. Koerdisch georiënteerde kranten en tijdschriften zijn echter vaak moeilijk verkrijgbaar en worden in het gebied van de uitzonderingstoestand vaak niet binnengelaten. Potentiële lezers schrikken er soms voor terug Koerdische publicaties aan te schaffen omdat bezit ervan kan worden uitgelegd als bewijs van PKK-sympathieën. De inhoud van Koerdische publicaties wordt door de overheid nauwlettend in de gaten gehouden. Publicaties en materialen die de Koerdische geschiedenis, cultuur of etniciteit betreffen, worden regelmatig geconfisqueerd of leiden tot strafvervolging, omdat ze in de visie van de autoriteiten de ondeelbare eenheid van de staat aantasten².

¹ *Soruşturma, Kovuşturma, Yargılama, Ceza ve İnfazı Tunceli Raporu. 1998 ve 2000* (Rapport inzake Onderzoek, Vervolging, Berechting, Bestraffing en Tenuitvoerlegging in Tunceli), Onderzoekscommissie Mensenrechten van het Turkse Parlement (2000), blz. 15.

² *Turkey Country Report on Human Rights Practices for 1998*, U.S. Department of State (26 februari 1999), blz. 26.

Sinds het jaar 2000 is er in het kader van de toetreding tot de Europese Unie een brede discussie ontstaan over het al dan niet toelaten van Koerdischtalige televisieuitzendingen en onderwijs in die taal. Enkele personen op hoge posten in het staatsapparaat, onder andere het hoofd van de inlichtingendienst MIT hebben zich hiervoor uitgesproken¹. Op 25 april 2001 heeft de voorzitter van het Constitutionele Hof tijdens een toespraak verklaard, dat onderwijs in het Koerdisch tegen de grondwet ingaat². De grondwetswijzigingen van 3 oktober 2001 lijken een opening te bieden voor radio- en televisieuitzendingen in het Koerdisch. De in de artikelen 26 en 28 van de grondwet opgenomen bepalingen dat voor het uitdragen van denkbeelden en in radio- en televisieuitzendingen geen taal kan worden gebruikt die bij wet verboden is (hetgeen duidt op het Koerdisch), zijn namelijk door deze wijzigingen komen te vervallen. De lagere wetgeving op dit terrein is eind 2001 nog niet aangepast.

Artikel 42 van de grondwet, dat stelt dat aan Turkse staatsburgers geen andere taal dan Turks als moedertaal kan worden onderwezen, is echter niet gewijzigd, zodat voor vrijheid van onderwijs in het Koerdisch geen ruimte is gecreëerd. De eind 2001 door Koerden gestarte campagne waarin wordt verzocht om onderwijs in het Koerdisch, wordt door de autoriteiten dan ook met grote afkeuring bekeken. Inmiddels is een aantal deelnemers aan de campagne aangehouden wegens steun aan de PKK. De autoriteiten zien de oproep om onderwijs in het Koerdisch als een verkapte poging van de PKK om meer voet aan de grond te krijgen in Turkije³.

Televisie- en radiouitzendingen in het Koerdisch zijn aldus volgens de lagere wetgeving nog altijd verboden. Radiouitzendingen worden sinds enkele jaren soms oogluikend toegestaan. Het afspelen van Koerdische muziek is toegestaan. Er bestaat echter wel een verbod op een groot aantal liederen op grond van hun (politieke) inhoud. In februari 2001 heeft het ministerie van Cultuur voor het eerst toestemming gegeven voor de landelijke vertoning van een Koerdischtalige film⁴.

¹ Turkish Daily News, 29 november 2000 en dagblad Hürriyet, 30 november 2000.

² Dagblad Radikal, 26 april 2001.

³ Vergelijk Turkse persagentschap Anatolia, 27 januari 2002.

⁴ Dagblad Milliyet, 27 februari 2001.

Door een uitspraak van de Rechtseenheidskamer van alle Civiele Hoven van Beroep van 4 maart 2000 is het mogelijk Koerdische persoonsnamen in te laten schrijven in de bevolkingsregisters¹. Op 31 maart 2001 ageerde premier Ecevit tegen het gebruik van Koerdische plaatsnamen in correspondentie van lagere overheden². Alle plaatsnamen hebben in de afgelopen decennia een Turkse naam gekregen, maar vaak wordt in de volksmond de Koerdische aanduiding gebruikt.

Het Koerdisch Instituut van Istanbul, een privaat instituut waarin onder andere onderzoek naar de Koerdische taal plaatsvond, is jarenlang min of meer oogluikend getolereerd. In november 2000 is echter een rechtszaak tegen het instituut en zijn directeur Hasan Kaya aangespannen op grond van het feit dat onderwijs zou worden gegeven in een taal die volgens de Wet op het Onderwijs niet gedoceerd mag worden. Tijdens de rechtszaak heeft Kaya aangegeven dat geen sprake was van onderwijs, maar slechts van onderzoek naar het Koerdisch. Hij citeerde hierbij een rapport van de onderwijsinspectie, waarin stond dat in de beschikbare ruimte onmogelijk taalonderwijs kon worden gegeven. Eind december 2001 is Kaya door de Strafrechtbank vrijgesproken, maar het dossier is vervolgens naar de Staatsveiligheidsrechtbank gestuurd ter beoordeling of er een overtreding van de Wet op de Bestrijding van Terrorisme heeft plaatsgevonden³.

3.4.2 Leden van de PKK en linkse of islamistische militante groeperingen

De houding van de Turkse overheid ten opzichte van de PKK is sinds het terugtrekken van de strijders van de organisatie naar buiten de grenzen van Turkije, het bijstellen van de doelstellingen van de organisatie en het afzweren van geweld⁴ niet veranderd. Leden van de PKK moeten, net als leden van militante linkse of islamistische organisaties, nog altijd rekenen op strafrechtelijke vervolging door de autoriteiten.

¹ Dagblad Hürriyet, 5 maart 2000 en Tageszeitung, 6 maart 2000.

² Associated Press, 31 maart 2001 en Frankfurter Rundschau, 1 april 2001.

³ Dagblad Yedinci Gündem, 29 december 2001.

⁴ Zoals door de PKK verklaard op haar zevende partijcongres in februari 2000. Vergelijk dagblad Özgür Bakış, 10 februari 2001.

Personen van wie aangetoond kan worden dat ze lid zijn van de PKK, van een links-radical groepering als DHKP/C of TKP/ML of van een militant islamistische groepering zoals de Hezbollah, worden vervolgd op grond van artikel 168 van de strafwet in combinatie met artikel 5 van de Wet op de Bestrijding van Terreur. De straf is volgens artikel 168 minimaal tien en maximaal vijftien jaar gevangenisstraf onder verzwaarde omstandigheden. Artikel 5 van de antiterreurwet verzwart deze straf met de helft. Leaders binnen dergelijke organisaties staan volgens de bovengenoemde artikelen zwaardere straffen te wachten. Leidende personen binnen dergelijke organisaties worden hiernaast ook nog vervolgd wegens artikel 125 of 146, gewelddadige omverwerping van de grondwettelijke orde, die met de doodstraf wordt bestraft.

Personen die strafrechtelijk worden vervolgd en derhalve gezocht worden door de autoriteiten, zijn geregistreerd in het centrale justitiële registratiesysteem, zodat de autoriteiten in het gehele land op de hoogte kunnen zijn van het feit dat zij worden gezocht.

3.4.3 Plegers van marginale activiteiten voor PKK en linkse of islamistische militante groeperingen

Personen die strafrechtelijk worden vervolgd wegens het verrichten van marginale activiteiten voor de PKK, van een links-radical groepering als DHKP/C of TKP/ML of van een militant islamistische groepering zoals de Hezbollah, kunnen op grond van artikel 169 van het Turkse Wetboek van Strafrecht (verlenen van steun of onderdak aan een illegale organisatie) veroordeeld worden tot een gevangenisstraf van maximaal drie jaar en negen maanden.

De jurisprudentie in dergelijke strafzaken geeft een wisselend beeld. Bij sommige Staatsveiligheidsrechtbanken wordt al vrij snel een betrokkenheid bij de organisatie aangenomen, terwijl ook zaken bekend zijn waar de rechtbank tot vrijspraak besloot terwijl voldoende bewijs voor handen leek. Zo is een geval bekend van een Turkse onderdaan die met PKK-pamfletten werd aangetroffen maar desondanks werd vrijgesproken. Artikel 169 van de strafwet valt onder de amnestieregeling van 21 december 2000, zodat vele plegers van dit delict op vrije voeten zijn gesteld en vele nog lopende zaken zijn geseponeerd¹.

¹ Zie paragraaf 3.3.6.

Zoals in de vorige paragraaf reeds vermeld, zijn de autoriteiten in het gehele land op de hoogte van het feit dat iemand wordt gezocht in verband met een strafrechtelijke vervolging.

3.4.4 HADEP-leden en -sympathisanten

De pro-Koerdische HADEP¹ is in 1994 opgericht als opvolger van de achtereenvolgens verboden partijen HEP, DEP en ÖZDEP. De partij heeft ongeveer 60.000 leden en vindt haar aanhang vooral onder Koerden. Vooral in Zuidoost-Turkije heeft de partij een aanzienlijke aanhang. Bij de verkiezingen van 18 april 1999 heeft ca. 4,7% van de kiezers op de HADEP gestemd. De partij is niet vertegenwoordigd in het parlement, omdat in april 1999 net als bij de parlementsverkiezingen van december 1995 de kiesdrempel van tien procent niet werd gehaald. HADEP-kandidaten hebben evenwel bij de tevens op 18 april 1999 gehouden lokale verkiezingen burgemeestersposten in zes belangrijke steden in Zuidoost-Turkije² en in diverse kleinere steden in de wacht gesleept.

De HADEP staat voor meer culturele rechten voor de Koerden en de vreedzame oplossing van de Koerdische kwestie. De partij heeft deze instelling gestand gedaan door nimmer haar toevlucht te nemen tot geweld. De partij heeft in veel provincies en districten lokale afdelingen en beschikt daarnaast in een groot aantal plaatsen over jeugd- en vrouwenafdelingen. Door de Turkse autoriteiten wordt de HADEP gezien als de politieke vleugel van de PKK. Hierdoor wordt de partij door de autoriteiten met argwaan bekeken. De HADEP heeft geen directe banden met de PKK, maar steunt wel voor een groot deel op dezelfde achterban³.

¹ HADEP is een acroniem voor Halkın Demokrasi Partisi (Democratiepartij van het Volk).

² De steden Diyarbakır, Bingöl, Batman, Siirt, Hakkari en Şırnak.

³ Aldus ook verwoord door Selahettin Deli, vertegenwoordiger van de HADEP in Nederland, in het tijdschrift *De Koerden. Tweemandelijks tijdschrift van het Koerdisch Instituut*. Jaargang 1, No.2 (oktober 2001), blz. 9.

Op nationaal niveau ontmoet de HADEP van tijd tot tijd weerstand van de zijde van de autoriteiten. Zo heeft premier Ecevit in juni 2000 uitgehaald naar de HADEP en de partij veroordeeld in een speech waarin hij impliceerde dat de HADEP een partij was die gebaseerd is op de scheiding van rassen, hetgeen in Turkije verboden is¹. In september van dat jaar voegde Ecevit hier nog de uitspraak aan toe, dat ‘in de HADEP nog niet een wenselijke verandering aanwezig was’². Het gehele jaar 2001 heeft het hoofdkantoor van de HADEP in Ankara volgens woordvoerders van de partij echter ongestoord kunnen functioneren.

Op 29 januari 1999 heeft Vural Savaş, de toenmalige Procureur-Generaal van het Constitutioneel Hof, bij dit Hof een zaak tegen de HADEP aanhangig gemaakt. Hierbij legde hij de HADEP ten laste dat deze strijders wierf voor de PKK en vorderde hij sluiting van de partij. De zaak is momenteel nog niet afgesloten. De uitkomst van de verbodszaak is voor een groot deel afhankelijk van twee andere strafzaken die aanhangig zijn tegen (voormalige) betuursleden van de partij. In de ene zaak gaat het om het neerhalen van de Turkse vlag tijdens een partijcongres van de HADEP in 1998, in de andere zaak om het symbool voor Koerdistan op een door de HADEP uitgegeven kalender. Als het in deze zaken tot een veroordeling komt, zal een verbod van de partij makkelijker zijn, omdat in dat geval reeds bewezen is dat de partij ‘het middelpunt vormt van separatistische activiteiten’. Overigens is het verbieden van een politieke partij sinds de grondwetswijzigingen van 3 oktober 2001 moeilijker geworden³.

¹ Dagblad Milliyet, 13 juni 2000 en Özgür Politika, 14, 15 en 16 juni 2000.

² Turks internet Superonline Nethaber, 11 september 2000.

³ Zie over de relevante grondwetswijziging paragraaf 3.3.2.

Op lokaal niveau ondervindt de HADEP regelmatig weerstand. Zo worden de HADEP-burgemeesters door de provinciale autoriteiten en lokale veiligheidskrachten in veel gevallen genegeerd. De HADEP-burgemeesters in Zuidoost-Turkije klagen dat deze pogen om op lokaal niveau zo weinig mogelijk met hen samen te werken. Ook lokale partijbureau's van de HADEP ondervinden hinder. Zo zou de aanvraag tot oprichting van een HADEP-afdeling in de provincie Şırnak acht maanden lang zijn genegeerd¹. In oktober 2001 is de opening van HADEP-kantoren in Cizre en in Kızılağaç/Muş verhinderd door de veiligheidskrachten². Sinds begin 2001 heeft de HADEP-afdeling in Silopi onder toegenomen druk van de lokale overheid gestaan wegens de georganiseerde protesten tegen de verdwijning van twee van haar functionarissen³.

Er is een aantal invallen in HADEP-kantoren door de veiligheidskrachten bekend. Op 11 en 12 januari 2001 zijn de HADEP-kantoren van de provincie Erzurum en het district Osmaniye (provinie Adana) door de veiligheidskrachten binnengevallen⁴. Bij deze invallen is een hoeveelheid materiaal in beslag genomen en zijn aanhoudingen verricht. In juni is de HADEP-afdeling in Hakkari binnengevallen door de politie⁵. In oktober 2001 zijn de veiligheidskrachten de HADEP-kantoren in Çilgi/Izmir, Hınıs/Erzurum en Kahramanmaraş binnengevallen⁶. Op 8 december 2001 vond een inval plaats in het kantoor de Karakoçan/Elazığ⁷ en op 13 januari 2002 gebeurde hetzelfde met de kantoren in Muş en Urfa⁸. Op 23 januari 2002 werd het kantoor in Bursa binnengevallen⁹.

¹ Dagblad Yeni Gündem, 19 juni 2000 en 6 juli 2000.

² *Monthly Report of Human Rights in Turkey - October 2001*, Human Rights Foundation of Turkey Documentation Centre (oktober 2001), blz. 28,29.

³ Zie paragraaf 3.3.8.

⁴ *Monthly Report of Human Rights in Turkey - January 2001*, Human Rights Foundation of Turkey Documentation Centre (januari 2001) blz 34.

⁵ *Monthly Report of Human Rights in Turkey – July-August 2001*, Human Rights Foundation of Turkey Documentation Centre (augustus 2001), blz. 42.

⁶ *Monthly Report of Human Rights in Turkey - October 2001*, Human Rights Foundation of Turkey Documentation Centre (oktober 2001), blz. 28,29.

⁷ Dagblad Yedinci Gündem, 9 december 2001.

⁸ Dagblad Yedinci Gündem, 15 januari 2002 en dagblad Milliyet, 16 januari 2001.

⁹ Dagblad Yedinci Gündem, 25 januari 2002.

Ook in het jaar 2001 hebben vele aanhoudingen van HADEP-leden plaatsgevonden. Velen zijn na korte tijd weer vrijgelaten en een klein deel is uiteindelijk in hechtenis genomen. Volgens Human Rights Watch komt het hierbij ook regelmatig tot mishandeling¹. In de desbetreffende rechtszaken volgden tenlasteleggingen voor onder andere separatistische propaganda en steun aan de PKK. Strafrechtelijke vervolging vond dan ook niet plaats op grond van het HADEP-lidmaatschap, maar op grond van activiteiten of uitspraken die door de overheid werden geïnterpreteerd als separatistisch van aard. Personen die strafrechtelijk worden vervolgd, zijn aan de autoriteiten in het gehele land bekend en kunnen zich derhalve niet aan deze vervolging onttrekken door vestiging elders in het land. Het grote aantal aanhoudingen van HADEP-leden die later weer worden vrijgelaten kan volgens internationale waarnemers worden geïnterpreteerd als een vorm van pesterij van de zijde van de lokale autoriteiten. Aan dit soort pesterijen van de lokale autoriteiten kan men zich onttrekken door zich elders in Turkije, met name buiten het zuidoosten te vestigen.

Ook HADEP-sympathisanten die hun sympathie duidelijk kenbaar maken, kunnen met name in het Zuidoosten van Turkije te maken krijgen met pesterijen van de zijde van de lokale autoriteiten en veiligheidskrachten. Men kan zich hieraan onttrekken door zich buiten deze regio te vestigen. Van strafvervolging wegens sympathie voor de HADEP is geen sprake.

¹ *World Report 2001*, Human Rights Watch (december 2000).

3.4.5 Verwanten van leden van de PKK en linkse of islamistische militante groeperingen

Personen van wie de autoriteiten weten of vermoeden dat één of meer van hun familieleden zijn aangesloten bij de PKK, moeten rekening houden met mogelijke belangstelling van de zijde van de autoriteiten. Afhankelijk van onder meer de graad van verwantschap en de (vermeende) positie van de verwant(en) binnen de PKK, kunnen hun familieleden in verschillende mate te maken krijgen met intimidatie, pesterijen, ambtelijke tegenwerking, ondervragingen en vergelijkbare problemen. Het is zeer goed denkbaar, en in veel gevallen zelfs waarschijnlijk, dat familieleden van (vermeende) PKK-leden door de autoriteiten in de gaten worden gehouden of worden ondervraagd en verhoord, bijvoorbeeld over de verblijfplaats van hun voortvluchtige familieleden, maar ook al omdat zij meestal zelf als potentieel verdachte zouden kunnen worden beschouwd. De Turkse autoriteiten zullen er in veel gevallen van uitgaan dat sommige familieleden van PKK-ers sympathie koesteren voor die partij. Echter, indien de autoriteiten er van overtuigd zijn dat familieleden van (vermeende) PKK-leden geen banden met de PKK hebben, dan vindt geen vervolging plaats.

Er zijn in Turkije talloze mensen met één of meer familieleden die lid zijn van de PKK, zonder dat deze verwantschap noemenswaardige problemen oplevert met de autoriteiten. Familieleden van prominente PKK-ers als Abdullah Öcalan en Şemdin Sakık hebben waarschijnlijk altijd verhoogde aandacht van de autoriteiten gehad en zullen altijd onder een zekere druk hebben geleefd, maar van daadwerkelijke vervolging vanwege hun verwantschap met de PKK-leiders is geen sprake geweest. Öcalans familieleden zijn aanwezig geweest bij zijn proces op het eiland İmralı. Een broer van Sakık is openlijk politiek actief.

Hetzelfde geldt voor familieleden van leden van linkse of islamistische militante groeperingen.

3.4.6 Verwanten van HADEP-leden

Verwanten van HADEP-leden hebben niet te vrezen voor vervolging door de Turkse autoriteiten louter vanwege het HADEP-lidmaatschap van één of meer familieleden. In specifieke gevallen is echter niet uit te sluiten dat bijvoorbeeld eerste- of tweedegraads familieleden van op lokaal niveau actieve HADEP-leden vanwege de activiteiten van deze familieleden extra in de gaten worden gehouden door de lokale autoriteiten.

3.4.7 Dorpswachters

Met de instelling van de uitzonderingstoestand in 1985 werd in het zuidoosten ook het systeem van de dorpswachters ingevoerd, waarbij dorpen, al dan niet gedwongen, volwassen mannen leverden voor de bewaking van de dorpen, het verlenen van hand- en spandiensten en het verstrekken van inlichtingen. Dorpswachters dienden op deze wijze samen te werken met het leger en de jandarma in hun strijd tegen de PKK. De bereidheid van de lokale bevolking om deel te nemen aan het systeem van dorpswachters is altijd sterk afhankelijk geweest van stamverbanden. Sommige Koerdische stammen leverden vrijwillig dorpswachters aan, terwijl andere stammen zich vanwege hun PKK-sympathieën altijd hebben verzet tegen deelname. Hierdoor kwam het voor dat hele dorpen zich tegen een verzoek om levering van dorpswachters keerden, terwijl andere dorpen vrijwillig meewerkten.

Het dorpswachterschap is altijd erg omstreden geweest. Het gebeurde niet zelden dat dorpen die zich onwillig toonden betrokken te worden bij de strijd, zich geconfronteerd zagen met represaillemaatregelen, waaronder het platbranden van dorpen. Het systeem van dorpswachters werkte overigens misbruik van (machts-)positie in de hand. Vele dorpswachters zijn betrokken geweest bij strafbare feiten, variërend van moord, steunverlening aan de PKK en drugssmokkel, tot bruidroof. Er lopen duizenden strafzaken tegen dorpswachters, terwijl sedert de invoering van het systeem in 1985 bijna 24.000 dorpswachters uit hun functie zijn ontheven.

Volgens woordvoerders van de Turkse mensenrechtenorganisaties TIHV en IHD en internationale waarnemers worden naast de nu bestaande circa 70.000 dorpswachters sinds begin 2001 geen nieuwe dorpswachters meer geworven. Volgens een woordvoerder van de IHD zouden bestaande dorpswachters die hun werkzaamheden wensen te beëindigen daarin echter soms worden tegengewerkt door de (lokale) autoriteiten. Er zou sprake zijn van druk op de betrokkenen om de werkzaamheden voort te zetten.

Op overheidsniveau wordt evenwel reeds geruime tijd gesproken over afschaffing van het systeem van dorpswachters. In de afgelopen tijd is melding gemaakt van enkele kleinschalige herscholingsprojecten voor dorpswachters. Het dorpswachterschap verschaft echter een vast inkomen van omgerekend circa 300 Euro, dat men niet in alle gevallen graag zal willen opgeven. Bovendien zal ontwapening een probleem opleveren, aangezien de dorpswachters afkomstig zijn van verschillende stammen, die niet zelden een moeizame of slechte verhouding met elkaar hebben. Aangenomen wordt dat geen van de stammen als eerste of enige zijn wapens zal willen inleveren.

In het verleden kwamen personen die werden gerekruteerd om dorpswachter te worden, soms tussen twee vuren terecht. Enerzijds kon weigering van het dorpswachterschap worden uitgelegd als impliciete steun aan de PKK, anderzijds kon het aanvaarden van de functie van dorpswachter de persoon tot doelwit van de PKK maken. Door de terugtrekking van de PKK-strijders uit Turkije eind 1999, is van een druk van PKK-zijde thans praktisch geen sprake meer. Nu ook de werving van nieuwe dorpswachters is stopgezet, speelt deze kwestie nauwelijks meer een rol. Overigens heeft ook voorheen weigering van het dorpswachterschap nooit geleid tot sancties van de nationale overheid. In gevallen waarbij personen wegens een weigering van het dorpswachterschap onder druk staan van de lokale autoriteiten, kunnen zij zich hieraan te onttrekken door zich elders, bijvoorbeeld in één van de grote steden buiten Zuidoost-Turkije te vestigen. Hetzelfde geldt voor personen die onder druk staan van de lokale bevolking wegens een eerdere aanvaarding van het dorpswachterschap.

3.4.8 Vrouwen

Krachtens de grondwetswijzigingen van oktober 2001 is nu ook grondwettelijk de gelijkheid van man en vrouw gegarandeerd¹. In november 2001 heeft het parlement een vernieuwd Burgerlijk Wetboek goedgekeurd, dat per 1 januari 2002 in werking is getreden. De nieuwe wet garandeert op alle punten gelijkheid tussen man en vrouw. Zo wordt de man niet langer het hoofd van het gezin genoemd en is het niet langer de man die uitmaakt waar het gezin zich zal vestigen².

Vrouwen vormen bijna de helft van de beroepsbevolking en worden gelijkwaardig gesalarieerd. Er zijn enkele vrouwelijke districtsgouverneurs. Het aantal vrouwen in het parlement is laag (22 van de in december 2001 bezette 530 zetels werd bezet door een vrouw)³, hoewel Turkije in het begin van de jaren negentig wel een vrouwelijke premier heeft gekend in de figuur van Tansu Çiller, die thans nog steeds de leider is van de Doğru Yol Partisi (Partij van het Rechte Pad). Het percentage vrouwen onder de totale werkende bevolking was in 2001 ruim 25%⁴. Van de vrouwen in Turkije is 78% procent gealfabetiseerd, tegen een alfabetiseringsgraad van 94% onder mannen. Op het platteland is 50% van de vrouwen analfabeet. Vrouwen afkomstig van het platteland zijn echter bezig met een inhaalslag. Thans bestaat 35% van de studentenbevolking van de universiteiten uit vrouwen afkomstig uit rurale gebieden⁵.

¹ Grondwet, artikel 41.

² Turkse persbureau Anatolia, 23 november 2001.

³ Website van het Turkse parlement via www.tbmm.gov.tr/develop/owa/milletvekili.dagilimlar, stand 11 december 2001.

⁴ Dagblad Cumhuriyet, 16-12-2001.

⁵ *Country Reports on Human Rights Practices 2000. Turkey*, U.S. Department of State (26 februari 2001).

In Turkije staan vrouwen veelvuldig bloot aan diverse vormen van geweld binnen het huwelijk. Mishandeling komt regelmatig voor. Volgens een onderzoek uit maart 2000 van de Istanbul Universiteit heeft ten minste tien procent van de vrouwen dagelijks of wekelijks met geweld te maken¹. In januari 1998 is een wetswijziging in het Wetboek van Strafrecht aangenomen die geweld binnen het huwelijk verbiedt. Ondanks deze wet blijft misbruik in het huwelijk gezien worden als een privé-aangelegenheid waarbij de eer van de familie op het spel kan staan.

Er zijn maar weinig vrouwen die een aanklacht wegens mishandeling of seksueel misbruik indienen. Ingesloten opvattingen maken vervolging in geval van seksuele misdrijven een gecompliceerde aangelegenheid. Maatschappelijke taboes en een gebrek aan vertrouwen in de autoriteiten zijn er de oorzaak van dat in veel gevallen geen aangifte wordt gedaan. Inmiddels zijn in Turkije in het totaal negen opvanghuizen en zes adviesbureaus voor vrouwen die worden mishandeld.

In rurale gebieden en in stadswijken met veel van oorsprong plattelandsbevolking komt moord op vrouwen die in de ogen van hun verwanten door vermeend onkuis gedrag de familie-eer hebben geschonden, nog steeds voor. Een ander probleem dat met name onder de plattelandsbevolking speelt, is het hoge percentage zelfmoorden onder jonge vrouwen die gedwongen zijn uitgehuwelijkt. In juli 2001 pleitte de minister van Volksgezondheid voor de herinvoering van de traditionele praktijk van de zogenaamde maagdelijkheidstesten voor kandidaten die wilden worden toegelaten tot de opleiding voor verpleegkundige². De disciplinaire raad van het ministerie van Onderwijs heeft hierop geoordeeld dat van dergelijke praktijken geen sprake kan zijn³.

¹ *Country Reports on Human Rights Practices 2000. Turkey*, U.S. Department of State (26 februari 2001).

² Turkse nieuwszender NTV via internet www.ntvmsnbc.com en Daily Telegraph, 18 juli 2001.

³ Dagblad Hürriyet, 17 juli 2001.

Het komt regelmatig voor dat overheidsfunctionarissen zich schuldig maken aan seksueel misbruik van vrouwen. Vrouwen in voorarrest krijgen vaak te maken met seksuele intimidatie en soms zwaardere vormen van seksueel misbruik. Vrouwen worden vaak gedwongen zich uit te kleden, worden betast, beschimpt en bedreigd met verkrachting. Een door de IHD uitgevoerde enquête wees uit dat driekwart van de vrouwen die in voorarrest hadden gezeten aangaf te maken te hebben gehad met seksuele intimidatie. Slechts een zesde deel zou dit volgens de enquête hebben aangegeven bij de autoriteiten¹. De voorzitter van de vrouwencomissie van de Orde van Advocaten in Diyarbakır verklaarde op 25 februari tijdens een conferentie dat in het jaar 2000 een aantal van 123 vrouwen een klacht hadden ingediend wegens seksuele intimidatie of verkrachting tijdens het voorarrest². Een advocatencollectief dat tracht verdachten van genoemde delicten veroordeeld te krijgen, heeft in de drie jaar van zijn bestaan nog geen enkel succes kunnen boeken. In maart 2001 is tegen twee vrouwen die aangifte deden van verkrachting door de politie een strafzaak aanhangig gemaakt wegens belediging van de veiligheidskrachten³. In Zuidoost-Turkije zou in het verleden verkrachting door dorpswachters voorgekomen zijn.

3.4.9 Homoseksuelen, travestieten en transseksuelen

Homoseksuelen

Er bestaat geen wettelijke bepaling die homosexualiteit strafbaar stelt. Artikel 419 van het Turkse Wetboek van Strafrecht geeft wel de mogelijkheid tot strafvervolging van personen die zich schaamteloos gedragen in het openbaar of in het openbaar bepaalde seksuele handelingen verrichten. Hierbij wordt echter geen onderscheid gemaakt naar geslacht of seksuele geaardheid. In het jaar 2000 zijn 175 rechtszaken aanhangig gemaakt op grond van dit artikel. Meer dan tachtig procent van de verdachten was van het mannelijk geslacht⁴.

¹ *Country Reports on Human Rights Practices 2000. Turkey*, U.S. Department of State (26 februari 2001).

² *Monthly Report of Human Rights in Turkey - February 2001*, Human Rights Foundation of Turkey Documentation Centre (januari 2001) blz. 33.

³ Associated Press, 22 maart 2001.

⁴ Cijfers afkomstig van de website van het Turkse Centrale Justitiële Register (www.adli-sicil.gov.tr/Istatistikler/1996/ac_cik/00tacilan.htm).

Homoseksualiteit ontmoet in de Turkse samenleving een zekere ambivalentie. De ‘actieve’ seksuele partners worden meestal niet als homoseksueel beschouwd. Alleen de ‘passieve’ seksuele partners zijn in de ogen van veel Turken homoseksueel. Veel zich prostituerende homoseksuelen klagen erover dat mannen graag gebruik maken van hun diensten, maar hen in het openbaar verachten en uitschelden¹. homoseksuelen worden niet door iedereen in Turkije genuanceerd onderscheiden van travestieten en transseksuelen.

In het algemeen kan worden gesteld dat homoseksuelen geen vrees hoeven te hebben voor officiële vervolging door de Turkse autoriteiten. Er bestaat in Turkije geen beleid dat zich actief richt tegen homoseksuelen. Er bestaat ook geen beleid op basis waarvan homoseksuelen minder dan andere Turken aanspraak kunnen maken op openbare voorzieningen of op basis waarvan zij minder rechten hebben om een beroep te kunnen uitoefenen. In de praktijk komt het echter wel voor dat mensen hun baan verliezen op het moment dat duidelijk wordt dat zij homoseksueel zijn. homoseksuelen lopen in de praktijk het risico van pesterijen en tegenwerking door vertegenwoordigers van lokale overheidsinstanties, die hun persoonlijke opvattingen laten prevaleren boven wettelijke richtlijnen. Het komt dan ook vaak voor dat mensen hun geaardheid verborgen proberen te houden.

Met name op het platteland, maar ook in naar verhouding conservatieve plaatsen als Konya, is men weinig tolerant tegenover homoseksuelen. Personen die in hun sociale omgeving problemen ondervinden vanwege hun geaardheid, blijken deze problemen voor een deel te ontlopen door te verhuizen naar de anonimiteit van bijvoorbeeld Istanbul, Izmir of Ankara, waar inmiddels een redelijk ontwikkelde homo-scene aanwezig is.

¹ Vergelijk NRC Handelsblad, 26 juni 2001.

Er bestaan enkele organisaties van homoseksuelen. De belangrijkste daarvan zijn de in 1993 opgerichte Lambda in Istanbul¹ en Kaos GL in Ankara. De organisaties organiseren wekelijkse activiteiten en enkele malen per jaar vindt een landelijke manifestatie plaats. Kaos GL geeft sinds 1994 het gelijknamige tweemaandelijks tijdschrift uit, dat in veel steden in alternatieve boekhandels te verkrijgen is. Belangenorganisaties worden getolereerd, maar ondervonden naar eigen zeggen in het verleden tegenwerking van lokale autoriteiten. In 1995 en 1996 zijn openbare manifestaties door de politie verboden. In 1999 en 2000 konden deze echter wel doorgang vinden².

Travestieten

Travestie is in Turkije niet bij wet verboden. Ook bestaat er geen overheidsbeleid dat travestieten op enige wijze achterstelt.

Net als jegens homoseksuelen bestaat ook ten opzichte van travestieten in Turkije een dubbele houding. Enkele nationaal bekende travestieten uit de wereld van de showbusiness genieten in Turkije groot aanzien. Een bekende travestiet is Huysuz Virjin, die een populaire talkshow op de televisie presenteert. De in 1996 overleden travestiete zanger Zeki Müren kreeg een staatsbegrafenis wegens zijn verdiensten als zanger. Minder bekende travestieten worden met meer moeilijkheden geconfronteerd. Zij die openlijk voor hun travestie uitkomen, slagen er veelal niet in om werk te vinden. Een groot deel van de travestieten in Turkije voorziet in zijn levensonderhoud door middel van prostitutie. Een bekende plaats waar zij hun beroep uitoefenen is de rondweg E-5 bij Istanbul. Van tijd tot tijd komt het voor dat prostituerende travestieten worden mishandeld door cliënten, voorbijgangers of lokale politiefunctionarissen³. Er zijn ten minste twee gevallen bekend van travestieten die politie hebben aangeklaagd wegens mishandeling, waarbij de politiefunctionarissen inderdaad voor de rechter zijn verschenen⁴. Eén van hen is de politiecommissaris met de bijnaam 'Süleyman met de pijp', die een aantal travestieten heeft mishandeld met een stuk pijp. Tegen hem wordt 27 jaar geëist. De rechtszaak is nog niet afgesloten.

¹ Dagblad Cumhuriyet, 2 maart 2000.

² Website organisatie Lambda op www.lambdaistanbul.org, stand 15 maart 2001.

³ Vergelijk de artikelenserie 'Üçüncü cins' (Het derde geslacht) in het dagblad Milliyet, 22 t/m 26 oktober 2001.

⁴ Vergelijk Tageszeitung, 16 oktober 2000 en dagblad Yeni Gündem, 24 februari 2001.

Een aanzienlijk deel van de personen die thans als travestiet door het leven gaan, zou graag een gelachtsveranderende ingreep ondergaan, maar is hiertoe niet in staat omdat de kosten (circa 5000 US\$) hiervoor te hoog zijn¹.

Transseksuelen

Transseksuele operaties zijn wettelijk toegestaan en kunnen in Turkije plaatsvinden onder een aantal voorwaarden. Deze voorwaarden zijn door het nieuwe Burgelijk Wetboek, dat per 1 januari 2002 in werking is getreden, strenger geworden dan voorheen. Zo dienen de kandidaten een medische verklaring te overleggen dat de geslachtsverandering noodzakelijk is voor de geestelijke gezondheid van betrokkene². Een verandering van geslacht kan bij de burgerlijke stand worden ingeschreven. Ook kunnen personen daarna in het huwelijk treden.

De dubbele maatschappelijke houding die bestaat ten opzichte van travestieten, geldt ook voor transseksuelen. Zo wordt de beroemde zanger Bülent Ersoy, die in 1980 van geslacht is veranderd en in 1999 als vrouw in het huwelijk is getreden, op handen gedragen, maar ondervinden minder bekende transseksuelen dezelfde problemen als travestieten. Hun sociale positie is dan ook geheel vergelijkbaar met die van travestieten.

3.4.10 Dienstplichtigen

In een separaat ambtsbericht werd ingegaan op de dienstplicht in Turkije³. Een nieuw ambtsbericht over dit onderwerp is gepland voor zomer 2002.

¹ Vergelijk Nicole Pope, 'Turkey's gay culture slowly emerges' op website van de Turkse nieuwszender NTV via www.ntvmsnbc.com, stand 7 september 2000.

² Turks Burgelijk Wetboek onder nummer 4721, artikel 40.

³ Algemeen Ambtsbericht Turkije/dienstplicht d.d. 5 juli 2001, kenmerk DPC/AM-723941.

3.4.11 Teruggekeerde asielzoekers

Zoals bekend worden vanuit West-Europa per jaar duizenden (illegale) Turkse onderdanen naar Turkije verwijderd. Onder hen bevinden zich ook afgewezen asielzoekers. In de jaren 1999 en 2000 heeft Nederland 137 respectievelijk 191 afgewezen asielzoekers en enkele honderden personen die illegaal in Nederland verbleven naar Turkije verwijderd.

Er zijn geen aanwijzingen dat Turkse onderdanen in Turkije worden vervolgd louter vanwege het feit dat zij in het buitenland asiel hebben aangevraagd. De Turkse autoriteiten zijn bekend met het feit dat veel burgers om economische redenen het land verlaten en elders een asielverzoek indienen. Personen die in het buitenland activiteiten hebben verricht die door de Turkse autoriteiten als separatistisch worden aangemerkt, lopen indien de Turkse autoriteiten op de hoogte komen van deze activiteiten evenwel het risico van vervolging.

Bij verwijdering van Turks-Koerdische asielzoekers naar Turkije geldt dat zij net als andere Turkse onderdanen bij inreis worden gecontroleerd op antecedenten. Dergelijke antecedenten kunnen gelegen zijn in strafrechtelijke veroordelingen door een Turkse gerechtelijke instantie, maar kunnen ook verband houden met een formeel gerechtelijk vooronderzoek of een onderzoek door politie of Jandarma. Ook dienstweigeraars en deserteurs staan bij de grensposten geregistreerd.

De Turkse grensautoriteiten zullen bij vaststelling van een antecedent, onjuiste grensoverschrijdingsdocumenten, een eerdere illegale uitreis uit Turkije of in geval van verwijdering uit het buitenland, betrokkene veelal aan een ondervraging onderwerpen. De ondervraging betreft veelal vaststelling c.q. verificatie van de personalia, reden en tijdstip van uitreis uit Turkije, motieven asielaanvraag, reden eventuele afwijzing asielverzoek, eventueel strafregister en antecedenten in binnen- en buitenland, waaronder (drugs)misdrijven en mogelijke contacten met illegale organisaties in het buitenland. Indien er echter geen specifieke verdenkingen zijn, volgt in de regel na gemiddeld zes tot negen uur vrijlating.

Indien blijkt dat betrokkene wordt verdacht van strafbare feiten, wordt de betrokkene overgedragen aan de desbetreffende opsporingsinstantie. In Istanbul is dit meestal het hoofdbureau van politie in de niet ver van het vliegveld gelegen wijk Bakırköy. Personen die worden verdacht van lidmaatschap van de PKK, van links-radicalen organisaties zoals de DHKP/C of TKP/ML, van militante islamistische organisaties, of personen die worden verdacht van het verlenen van steun of onderdak aan één van deze organisaties worden overgebracht naar de anti-terreureenheid van de politie, die bij hetzelfde hoofdbureau is ondergebracht. Bij de anti-terreureenheid van de politie is onderwerping van de verdachte aan foltering of mishandeling niet uit te sluiten¹.

Uit West-Europa verwijderde asielzoekers stellen van tijd tot tijd na aankomst in Turkije te zijn mishandeld of gefolterd. Claims van mishandeling of foltering na verwijdering naar Turkije vanuit West-Europese landen (in 1999 en 2000) werden in een beperkt aantal gevallen nagegaan door de desbetreffende West-Europese autoriteiten. In één van deze gevallen werd op basis van medisch onderzoek in Turkije geconcludeerd dat de klachten en symptomen duiden op foltering; het betrof hier een uit Duitsland teruggekeerde persoon. In de overige zaken waarbij een onderzoek naar de claims werd afgerond zou twijfel bestaan over de juistheid van de verklaringen over de beweerd mishandeling of foltering, of zouden dergelijke verklaringen onjuist of niet aannemelijk zijn bevonden.

Over vergelijkbare claims werd ook in de Nederlandse media bericht. Van de zogenaamde ‘acht van Tilburg’ die werden genoemd in de berichtgeving van Vrij Nederland van 12 augustus 1999 bleken van de vier personen die zijn onderzocht er zich drie vrijelijk in Turkije te kunnen bewegen. Eén bleek zich in Albanië in detentie te bevinden. Het onderzoek naar een asielzoeker genoemd in berichtgeving van de Volkskrant van 8 oktober 1999, die zich enkele maanden na uitzetting naar Turkije opnieuw in Nederland meldde met sporen van foltering op zijn rug is in maart 2001 afgerond. Uit het onderzoek is niet duidelijk geworden door wie de foltering heeft plaatsgevonden. Na dit incident zijn geen nieuwe gevallen bekend van uit Nederland teruggekeerde afgewezen asielzoekers die het voorwerp werden van foltering of mishandeling door de Turkse autoriteiten.

¹ Vergelijk paragraaf 3.3.7.

Over de behandeling van teruggekeerde dienstweigeraars binnen het leger is gerapporteerd in het Algemene Ambtsbericht Turkije/Dienstplicht van 5 juli 2001. In de zomer van 2002 zal een nieuw ambtsbericht dienstplicht aan de staatssecretaris van Justitie worden voorgelegd. De kwestie van gestelde mishandeling, discriminatie of overlijden binnen het leger van teruggekeerde dienstweigeraars dient overigens niet verward te worden met de bovengenoemde kwestie rondom de behandeling van teruggekeerde asielzoekers aan de Turkse grens.

3.4.12 Samenvatting

De rechten van de mens zijn in de Turkse grondwet gegarandeerd met enkele beperkingen. De recente grondwetswijzigingen betekenen in de meeste gevallen een verruiming. Turkije is partij bij de meeste internationale mensenrechtenverdragen en werkt mee aan internationaal toezicht hierop. Mensenrechten-ngo's hebben regelmatig te maken met pesterijen, sluitingen en strafvervolgning. Voor de oprichting van een Amnesty-vestiging in Turkije is in november 2001 geen toestemming gegeven.

De grondwettelijke vrijheid van meningsuiting wordt in de praktijk met name beperkt op het punt van de Koerdische kwestie en de rol van de islam in de samenleving. Ongewenste uitlatingen leiden regelmatig tot strafvervolgning of verbod van publicaties. De in de wet vastgelegde vrijheid van vereniging en vergadering wordt regelmatig beperkt. De vrijheid om politieke partijen op te richten wordt beperkt door het voorschrift dat deze seculier van aard moeten zijn en geen onderscheid mogen maken op grond van onder andere etnische afkomst of klasse. Vakbonden genieten vrijheid maar worden soms verdacht van steunverlening aan illegale bewegingen. Door de situatie rondom de F-type gevangenissen is de druk op mensenrechten-ngo's sinds eind 2000 toegenomen.

In Turkije heerst grondwettelijk gezien godsdienstvrijheid. Zowel alevieten als de niet-islamitische minderheden genieten deze in de regel ook in de praktijk. Er is echter wel sprake van administratieve beperkingen en in sommige gevallen van discriminatoir optreden door de bevolking of overheidsfunctionarissen. De islamitische hoofddoek wordt onder andere binnen universiteiten niet getolereerd.

Tijdens detentie wordt het recht op toegang tot een advocaat en tijdige inlichting van de familie vaak niet nageleefd. Het gevangeniswezen wordt momenteel hervormd van een zalensysteem naar een systeem met kleine cellen. Onder andere uit vrees voor foltering hebben protesten en gevangenisopstanden plaatsgevonden, die eindigden in een bestorming van gevangenissen door veiligheidskrachten en overplaatsing naar het nieuwe type gevangenis. Hierbij zou mishandeling hebben plaatsgevonden.

Een in december 2000 afgekondigde amnestie ziet op 10 jaar straffkorting of stopzetting van strafvervolgning voor een groot aantal delicten (o.a. artikel 169 strafwet, steun aan illegale organisatie), mits gepleegd voor 23 april 1999.

Mishandeling en foltering is nog altijd wijdverbreid en komt met name voor aan het begin van het voorarrest. Foltering wordt door artsen vaak onvoldoende gedocumenteerd en plegers worden maar zelden veroordeeld. De overheid heeft in de afgelopen jaren enkele stappen ter voorkoming van foltering genomen, die in de praktijk echter nog maar nauwelijks doorwerken. Het aantal verdwijningen is in de afgelopen jaren teruggelopen tot bijna nihil. Begin 2001 verdwenen twee HADEP-functionarissen. Zij zijn sindsdien spoorloos. De doodstraf is in de wet opgenomen en kan in gevallen van oorlog, oorlogsdreiging en terrorisme worden opgelegd. De doodstraf is sinds 1984 niet meer voltrokken.

Er vindt in Turkije geen vervolging door de overheid plaats van Koerden enkel en alleen op grond van het feit dat zij Koerd zijn. De Turkse overheid is meer gefocust op separatistische sympathieën dan op etnische achtergrond. Personen afkomstig uit het zuidoosten worden sneller van deze sympathieën verdacht. Etnische afkomst is op geen enkel officieel document vermeld. De werving van nieuwe dorpswachters is thans stopgezet. Ontwapening van bestaande dorpswachters stuit op veel onwil en komt nauwelijks op gang.

Vrouwen worden regelmatig het slachtoffer van geweld binnen het huwelijk. Tijdens voorarrest worden vrouwen vaak geconfronteerd met vormen van seksuele intimidatie. In plattelandsmilieus worden vrouwen soms het slachtoffer van moorden in erekwesties. Homoseksuelen, travestieten en transseksuelen worden in Turkije niet vervolgd op grond van hun geaardheid of voorkeuren, hoewel ze wel regelmatig het slachtoffer worden van pesterijen en soms fysiek geweld, waartegen echter wel juridische wegen openstaan.

Leden van de PKK, militante links-radikale en islamistische groeperingen en personen die deze organisaties steun of onderdak verlenen, worden strafrechtelijk vervolgd. Verwanten van PKK-leden worden niet vervolgd, maar moeten mogelijk op belangstelling zijdens de autoriteiten rekenen en kunnen soms te maken krijgen met ondervraging, pesterijen intimidatie e.d. Verwanten van HADEP-leden hebben niet te vrezen voor vervolging van overheidszijde, hoewel naaste familieleden van lokaal actieve HADEP-funtionarissen wel in de bijzondere belangstelling van de lokale autoriteiten kunnen staan.

Teruggekeerde asielzoekers worden bij aankomst aan de grens op antecedenten gecontroleerd, vaak enkele uren verhoord en vervolgens afhankelijk van het feit of er tegen hen al of niet een strafvervolging liep, vrijgelaten of overgedragen aan de vervolgende instantie. Bij verdenking van activiteiten voor de PKK of andere verboden organisatie bestaat de kans dat het na de overdracht aan de anti-terreureenheid van de politie aldaar komt tot mishandeling of foltering.

4 Migratie

4.1 Opvang van binnenlands ontheemden

Ontruiming dorpen

Om de PKK haar voedingsbodem te ontnemen en de bevoorrading van de PKK-strijders in de bergen te bemoeilijken, zijn in Zuidoost-Turkije talrijke dorpen ontruimd en platgebrand door de strijdkrachten. Hierdoor zijn vele families gedwongen om zich elders in Turkije te vestigen. In juni 2001 is Turkije door het Europese Hof in Straatsburg wegens deze gedwongen ontruimingën veroordeeld tot het betalen van aanzienlijke schadevergoedingen aan een aantal dorpelingen uit het district Lice in de provincie Diyarbakır, die het slachtoffer waren geworden van een dergelijke ontruiming¹. Het aantal personen dat hun oorspronkelijke dorpen heeft moeten verlaten lag in 1998 volgens de Commissie voor Migratie van het Turkse parlement op 401.328². Eind 1999 lagen de officiële overheidscijfers ongeveer 85.000 lager. Het hoogste aantal wordt genoemd door de IHD, die het aantal in het jaar 2000 schat op drie miljoen. De US Committee for Refugees oordeelt dat dit aantal waarschijnlijk ook de op grote schaal voorkomende economische migratie uit het gebied richting de grote steden omvat en noemt 500.000 een geloofwaardige schatting van het aantal ontheemden³.

¹ Vergelijk het Turkse dagblad Radikal, 16 juni 2001.

² Turkish Daily News, 7 juni 1998.

³ *Worldwide Refugee Information, Country Report Turkey*, US Committee for Refugees, (januari 2000).

Sinds de terugkeer van de rust in Zuidoost-Turkije eind 1999 is de gedwongen ontruiming van dorpen tot stilstand gekomen. Waar in de eerste acht maanden van dat jaar nog 27 dorpen zijn ontruimd, hebben in de rest van 1999 geen nieuwe ontruiming plaatsgevonden. In 2000 hebben geen nieuwe ontruiming plaatsgevonden, met uitzondering van één incident, waarbij bewoners die naar hun oorspronkelijke dorp waren teruggekeerd dit na een half jaar opnieuw moesten verlaten. In 2001 kwam het tot enkele incidenten. In juli zijn twee dorpen in het district Beytüşşebap van de provincie Şırnak ontruimd door de veiligheidskrachten, nadat bij een mijnexplosie in de buurt van de dorpen een lid van de veiligheidskrachten was omgekomen en twee leden gewond waren geraakt. In augustus zouden enkele dorpen in de provincie Hakkari zijn geëvacueerd¹.

Leefomstandigheden binnenlands ontheemden

De families uit de ontruimde dorpen hebben zich met name gevestigd in de grote steden in het zuidoosten van het land en in de steden Istanbul, Ankara en Izmir. Met name de steden in Zuidoost-Turkije hebben de toestroom van migranten maar ternauwernood kunnen verwerken². Zo is de bevolking van de zuidoostelijke provinciehoofdstad Diyarbakır tussen 1990 en 1997 gegroeid van een half miljoen naar het drievoudige daarvan³. De plattelandsbevolking bivakkeert meestal in de armere wijken aan de rand van de stad, waar een schaarste bestaat aan voorzieningen als stromend water. Er is onder hen sprake van een grote werkloosheid. Een deel van de gedwongen migranten is erin geslaagd in de stad een redelijk bestaan op te bouwen.

¹ *Monthly Report of Human Rights in Turkey – July-August 2001*, Human Rights Foundation of Turkey Documentation Centre (augustus 2001), blz. 5.

² Zie paragraaf 4.2.

³ *Worldwide Refugee Information, Country Report Turkey*, US Committee for Refugees, (januari 1999).

Mogelijkheden tot terugkeer naar oude woongebieden

Een deel van de uit het zuidoosten vertrokken of verdreven personen heeft aangegeven terug te willen keren naar hun oude woongebieden. Hier treden echter de nodige problemen op. De regering Ecevit heeft weliswaar nadrukkelijk verklaard de terugkeer actief te willen bevorderen, onder meer door financiële steunverlening, maar van uitvoering van deze plannen is volgens waarnemers tot dusver nog niet veel terecht te komen. Een ander obstakel voor de terugkeer is dat de dorpswachters die zich de landerijen van de ontruimde dorpen hebben toegeëigend niet genegen zijn deze aan de oorspronkelijke bewoners terug te geven¹.

Aan het officiële terugkeerprogramma kleeft het nadeel dat het beoogt vele personen te hervestigen in zogenaamde dorpssteden. Dit zijn plaatsen die qua grootte tussen een dorp en stad liggen en die volgens premier Ecevit de ideale structuur vormen voor wederopbouw. Het heeft er echter alle schijn van dat deze dorpssteden vooral op strategische plaatsen zullen worden gebouwd, van waaruit het voor het leger vrij eenvoudig is controle op de lokale bevolking te kunnen blijven uitoefenen. Ook zijn er van diverse zijden berichten dat de mogelijkheid van hervestiging in deze dorpssteden is verbonden met een loyaliteitstest, zodat het met name (voormalige) dorpswachters zijn die van deze mogelijkheid gebruik kunnen maken².

De meeste dorpelingen die willen terugkeren, willen echter niet leven in de dorpssteden, maar gewoon terug naar hun oude dorpen en hun leven daar weer oppakken. Daarbij is financiële steun voor woningbouw en voor een nieuwe veestapel noodzakelijk. Deze steun is tot op heden niet of nauwelijks voorhanden. Terugkeer naar de oorspronkelijke dorpen wordt door de autoriteiten vaak geweigerd op grond van veiligheidsoverwegingen³. In enkele gevallen waar terugkeer werd toegestaan bestonden nog wel problemen met toegang tot akkers en bergweiden, die de bewoners wegens een reeds jarenlang bestaand zogenaamd ‘weideverbod’ werd ontzegd.

¹ *Monthly Report of Human Rights in Turkey - January 2001*, Human Rights Foundation of Turkey Documentation Centre (januari 2001) blz 8.

² *Worldwide Refugee Information, Country Report Turkey*, US Committee for Refugees, (januari 2000) en *Turkey. Human Rights and the European Union Accession Partnership*, Human Rights Watch, (September 2000).

³ *Monthly Report of Human Rights in Turkey - January 2001*, Human Rights Foundation of Turkey Documentation Centre (januari 2001) blz 8.

In antwoord op een vraag uit het Turkse parlement antwoordde vice-premier Yılmaz in juli 2001, dat in 2001 een aantal van 77 gezinnen was teruggekeerd naar hun oorspronkelijke dorpen in het zuidoosten. Verder verklaarde hij dat een bouwproject werd uitgevoerd, waarvan 2859 gezinnen zouden kunnen profiteren¹. De supergouverneur van het uitzonderingstoestandsgebied verklaarde in augustus 2001 dat in diverse dorpen in het gebied totaal 5853 nieuwe woningen waren gebouwd om terugkeer te accommoderen². Op 17 december 2001 heeft het ministerie van Binnenlandse Zaken cijfers gepubliceerd over de terugkeer naar de dorpen. Volgens deze cijfers zijn er in de periode tussen juni 2000 en oktober 2001 30.244 personen teruggekeerd³.

Premier Ecevit heeft in juni 2001 in een circulaire de lokale autoriteiten opgedragen om alle Syrisch-orthodoxen die naar hun dorpen in Tur-Abdin willen terugkeren alle ruimte te geven en hen ongehinderd gebruik van hun bezittingen te garanderen⁴. Een deel van de bezittingen van de Syrisch-orthodoxen die de dorpen hadden verlaten, is toegeëigend door de achterblijvende lokale bevolking en de lokale dorpswachters, die in de meeste gevallen niet bereid zijn om deze terug te geven.

4.2 Minderjarigen

De opvang van minderjarigen van wie de beide ouders om welke reden dan ook niet in staat zijn het gezag uit te oefenen, geschiedt in de regel binnen de familie. In vrijwel alle gevallen worden familieleden van de minderjarige bereid gevonden de kinderen op te vangen. Dit geldt ook voor alleenstaande minderjarige asielzoekers die vanuit het land waar zij asiel hebben aangevraagd naar Turkije worden teruggestuurd. Van de personen die in de afgelopen twee jaar bij hun asielaanvraag in Nederland aangaven AMA te zijn, zijn in vrijwel alle onderzochte gevallen de ouders of wettelijke vertegenwoordigers aangetroffen.

¹ Turkse persbureau Anatolia, 23 juli 2001.

² Turkish Daily News, 8 augustus 2001.

³ Dagblad Zaman, 18 december 2001.

⁴ Turkse persbureau Anatolia, 12 juni 2001.

Desondanks kan het voorkomen dat in een incidenteel geval geen adequate opvang binnen de familie mogelijk is. In dergelijke gevallen is het mogelijk dat de Turkse autoriteiten opvang bieden. De Turkse wetgeving voorziet in opvang van alleenstaande minderjarigen door de staat¹.

Uitsluitend indien geen opvang elders mogelijk is, kan de onder het ministerie van Algemene Zaken residerende Instelling voor Sociale Dienstverlening en Kinderopvang (Sosyal Hizmetler ve Çocuk Esirgeme Kurumu) worden benaderd. Deze legt het dossier van de betrokken minderjarige voor aan de rechtbank die de uiteindelijke beslissing over de opvang neemt².

Krachtens de Turkse wetgeving komt een alleenstaand kind afhankelijk van duur van de gevolgde opleiding minimaal tot het achttiende levensjaar en maximaal tot het bereiken van de 25-jarige leeftijd voor opvang in aanmerking. Kinderen tot 18 jaar oud kunnen zich aanmelden of worden aangemeld bij de in elke provincie aanwezige Directoraten voor Sociale Dienstverlening (Sosyal Hizmetler Müdürlüğü). Zo zijn er kindertehuizen (Çocuk Yuvaları) voor kinderen tot 12 jaar en opvoedingsinternaten (Yetiştirme Yurtları) voor kinderen van 12 tot 18 jaar. Momenteel zijn er naar schatting zeventig kindertehuizen in Turkije waar in totaal ongeveer 7000 kinderen verblijven, en 91 opvoedingsinternaten waar 5000 jeugdigen zijn ondergebracht. Indien een jonge volwassene na het bereiken van de meerderjarige leeftijd van 18 jaar nog geen eigen huisvesting heeft, bestaat in sommige gevallen de mogelijkheid tot verlengd verblijf.

De kwaliteit van de opvang in de diverse tehuizen verschilt per provincie. In sommige delen van het land zijn minder mogelijkheden om minderjarigen op te vangen dan in andere delen. Er zijn voorbeelden van provincies waar de persoonlijke betrokkenheid van de gouverneur heeft geleid tot een redelijk tot goed opvangregime (bijvoorbeeld in Kayseri), terwijl in andere provincies deze opvang als marginaal moet worden bestempeld. In hoeverre de opvang in zijn algemeenheid naar Turkse maatstaven adequaat is te noemen, kan - vanwege het wisselende niveau - moeilijk worden beoordeeld. De Turkse instanties voor opvang van en hulpverlening aan alleenstaande minderjarigen kampen vaak met een gebrek aan financiën.

¹ Dit is geregeld in de Wet op de Instelling voor Sociale Dienstverlening en Kinderopvang onder nummer 2828 d.d. 24 mei 1983.

² Wet op de Instelling voor Sociale Dienstverlening en Kinderopvang onder nummer 2828 d.d. 24 mei 1983, artikel 21.

Geboden opvang van en hulp aan alleenstaande minderjarigen bestaat wettelijk gezien van staatswege, maar er zijn ook diverse charitatieve organisaties die opvang aan minderjarigen bieden. Toestemming voor oprichting daarvan en toezicht daarop is in handen van de Directoraten voor Sociale Dienstverlening. Deze directoraten voeren regelmatig overleg met deze organisaties om de hulpverlening te kunnen stroomlijnen. Ook UNICEF en andere internationale organisaties zijn enigermate actief op het terrein van opvang van alleenstaande minderjarigen.

4.3 Standpunt UNHCR

Sinds het uitbrengen van het vorige algemeen ambtsbericht Turkije in mei 2001 zijn van UNHCR geen nieuwe beleidsstandpunten inzake Turkije bekend geworden. Wel heeft de UNHCR in september 2001 een nieuw background paper over Turkije uitgebracht¹.

Volgens UNHCR bestaat voor Koerden en leden van christelijke minderheden uit het zuidoosten van Turkije een binnenlands vluchtalternatief buiten die regio ‘... unless the case in question is of a prominent nature or it is perceived by the authorities to have real or alleged links with the PKK or other main Kurdish parties².’ UNHCR meent dat ‘... the group most likely to be exposed to harassment/prosecution/persecution are Kurds suspected of being connected with, or sympathisers of the PKK. The articles of the Anti-Terror Law (...) have been used (...) to persecute and imprison persons who expressed their opinion peacefully. Persons who are suspected of having the slightest links to the PKK are often detained and kept in detention. They are at times subjected to torture and/or ill-treatment. Cases of extra-legal executions have also been reported.’³. UNHCR wijst er daarbij op dat ‘... the recent developments linked to Mr. Öcalan seem to have no impact on the substance of the (...) possibility for Turkish asylum seekers originating from the eastern provinces of the country to find an internal flight alternative in other parts of Turkey.’⁴.

¹ *Background Paper on Refugees and Asylum Seekers from Turkey*, UNHCR Centre for Documentation and Research (Genève, september 2001).

² Brief UNHCR Den Haag aan Amnesty International, 4 december 1995.

³ Brief UNHCR Den Haag aan Amnesty International, 4 december 1995.

⁴ Brief UNHCR Den Haag aan Stichting Rechtsbijstand Asiel, OC Den Haag, 25 januari 1999.

Ten aanzien van verwijdering naar Turkije van uit dat land afkomstige uitgeprocedeerde asielzoekers geldt dat UNHCR ‘... does not have any objection to returns of Turkish asylum seekers who after a fair and efficient asylum procedure have been found not to be refugees nor to be in need of international protection on other grounds.’¹. Met betrekking tot personen aan wie geen asiel wordt verleend op grond van artikel 1F van het vluchtelingenverdrag neemt de UNHCR de positie in dat ‘In accordance with standing jurisprudence, a person who has been excluded from refugee status on the grounds of Article 1(F) of the 1951 Convention should nonetheless, not be returned to Turkey if it can be established that he/she is likely to be submitted to torture or inhuman or degrading treatment or punishment in violation of Article 3 of the UN Convention on torture, Article 7 of the International Covenant on Civil and Political Rights and Article 3 of the European Convention on Human Rights’².

In het licht van hetgeen UNHCR stelt ten aanzien van het binnenlands vluchtalternatief meent de vluchtelingenorganisatie dat ‘... it is essential to find out if Turkish asylum seekers, if returned, would be at risk of being suspected of connection to or sympathy with the PKK. If this is the case, they should not be considered as having been able to avail themselves of an internal flight alternative.’³.

¹ UNHCR Genève, faxbericht d.d. 21 mei 1999 en UNHCR-Den Haag, brief aan ministerie van Buitenlandse Zaken, 9 augustus 1999.

² Brief UNHCR aan Home Office, Country Information and Policy Unit, Ref 600 Turkey (22 maart 1999).

³ Brief UNHCR Den Haag aan Amnesty International, 4 december 1995 en Brief UNHCR Den Haag aan Stichting Rechtsbijstand Asiel, OC Den Haag, 25 januari 1999. Zie ook: UNHCR Position Paper on Relocating Internally as a Reasonable Alternative to Seeking Asylum, februari/maart 1999.

4.4 **Beleid andere Europese landen**

De meeste aanvragen in Europa van asielzoekers afkomstig uit Turkije worden gedaan in Duitsland, Frankrijk, het Verenigd Koninkrijk, Zwitserland en Nederland. In deze landen zijn in de eerste elf maanden van 2001 respectievelijk 10.095, 4885, 2856¹, 1823 en 1331 asielaanvragen van personen afkomstig uit Turkije geregistreerd².

Categorische vervolging van bepaalde groepen wordt in slechts enkele gevallen aangenomen. In Duitsland en Zwitserland worden yezidi's die actief praktiserend zijn en zich inzetten voor hun religie categorisch toegelaten als vluchteling. Daarnaast gaan rechtbanken in een kleine minderheid van de Duitse deelstaten uit van groepsvervolging van uit Tur-Abdin afkomstige Syrisch-orthodoxe christenen. In alle overige gevallen worden in alle landen de asielaanvragen op hun individuele merites beoordeeld. Alle Europese landen met uitzondering van Frankrijk zijn van mening dat uitgezonderd personen die gezocht worden om politieke redenen iedere asielzoeker afkomstig uit Zuidoost-Turkije de mogelijkheid heeft zich in het westen van Turkije te vestigen. Frankrijk kent het concept 'vestigingsalternatief' niet.

In Duitsland krijgen hogere PKK-leden waarvan bekend is dat ze wegens hun activiteiten door de Turkse autoriteiten worden gezocht een *Abschiebehindernis* op grond van paragraaf 53 van de Duitse vreemdelingen wet. Een vluchtelingenstatus wordt niet verleend.

Sinds 7 januari 2002 zijn in het Verenigd Koninkrijk Turkse asielzoekers toegevoegd aan de lijst van asielnationaliteiten die in de versnelde asielprocedure kunnen worden behandeld. Deze versnelde procedure beperkt zich tot asielzoekers die zich beroepen op louter Koerdische etniciteit, dienstweigering, betrokkenheid van familieleden bij een illegale organisatie, HADEP-lidmaatschap of louter religieuze gronden.

Vanuit alle landen in West-Europa worden uitgeprocedeerde asielzoekers verwijderd naar Turkije.

¹ Het betreft hier het cijfer van de eerste *negen* maanden van 2001.

² Cijfers afkomstig van de Intergovernmental Consultation Group, een wereldwijd samenwerkingsverband van immigratiediensten.

4.5 Samenvatting

In de jaren negentig is in Zuidoost-Turkije een groot aantal dorpen door de strijdkrachten ontruimd. Hierdoor zijn vele families gedwongen zich elders te vestigen. Afgezien van enkele incidenten in 2000 en 2001 vinden sinds eind 1999 geen nieuwe ontruiming van dorpen meer plaats. De families uit de ontruimde dorpen hebben zich gevestigd in de grote steden in het Zuidoosten en in Istanbul, Ankara en Izmir, waar ze meestal onder zeer armoedige omstandigheden leven. Er heerst een grote werkeloosheid onder hen. Terugkeer naar de dorpen komt moeilijk op gang. De door de overheid gebouwde dorpssteden lijken met name gebouwd met als doel het gebied eenvoudig te kunnen controleren en vestiging in deze dorpssteden lijkt verbonden met een loyaliteitstest. Terugkeer naar de oorspronkelijke dorpen blijkt in veel gevallen onmogelijk. Op grond van een circulaire van de premier hebben de Syrisch-orthodoxe christenen afkomstig uit Tur-Abdin theoretisch het recht op terugkeer naar hun dorpen. Internationale waarnemers verwachten echter tegenwerking van lokale krachten bij eventuele daadwerkelijke terugkeer.

Opvang van minderjarigen kan in de meeste gevallen in familieverband plaatsvinden. In gevallen waar deze mogelijkheid niet bestaat, kunnen de Turkse autoriteiten opvang bieden. De kwaliteit van de opvang door de staat verschilt per provincie.

Met uitzondering van de yezidi's in Duitsland wordt in andere Europese landen voor geen enkele andere groep asielzoekers uit Turkije groepsvervolgning aangenomen en alle zaken worden in deze landen op hun individuele merites beoordeeld. Alle Europese landen met uitzondering van Italië verwijderden uitgeprocedeerde asielzoekers naar Turkije. De UNHCR benadrukt de specifieke risico's voor personen met (vermeende) banden met de PKK en heeft geen bezwaar tegen verwijdering naar Turkije van personen die na een zorgvuldige asielprocedure zijn afgewezen.

5 Samenvatting

Turkije is een centralistisch bestuurde seculiere eenheidsstaat, waarin het leger een grote rol speelt. Hierin is voor Koerdisch nationalisme alsmede voor ontwikkeling van een politieke islam geen plaats. De positie van pro-Koerdische en islamitische partijen kan hierdoor in het gedrang komen.

In 2001 vonden vier belangrijke politieke ontwikkelingen plaats. Turkije geraakte in februari 2001 in de diepste economische crisis in haar bestaan. Hierdoor geraakten veel andere zaken een tijdlang op de achtergrond. De hongerstakingen uit protest tegen de invoering van de F-type gevangenen hebben het gehele jaar 2001 voortgeduurd. In oktober 2001 is een pakket grondwetswijzigingen doorgevoerd, dat op een aantal punten voorziet in een verruiming van de grondrechten. Deze wijzigingen dienen nog navolging te krijgen in lagere wetten en in de praktijk van alle dag. In juli 2001 is de islamistische Partij van de Deugd (Fazilet Partisi) verboden. Hierop zijn onmiddellijk twee nieuwe gelijksoortige partijen opgericht.

De verbetering in de veiligheidssituatie en de rust die sedert het neerleggen van de wapens door de PKK en het grotendeels terugtrekken van haar strijders uit Turks grondgebied eind 1999 is ingetreden, heeft zich in de tweede helft van 2001 weten te bestendigen. Het zuidoosten ligt economisch gezien echter nog altijd ver achter bij het westelijk deel van Turkije. In Turkije is een aantal kleinere terroristische groeperingen van met name links- en islamitisch-extremistische signatuur actief. In de afgelopen twee jaar is hun invloed door diverse acties van de veiligheidskrachten verkleind.

De mensenrechtensituatie in Turkije schiet op een aantal punten duidelijk tekort. Veel schendingen van de mensenrechten hangen samen met de Koerdische kwestie, die door de overheid als separatisme word gedefinieerd. Het betreft voor een groot deel beperkingen ten aanzien van de vrijheden van meningsuiting en van vereniging en vergadering, die in een aantal gevallen niet worden gerespecteerd wanneer het gaat om onderwerpen die het unitaire en seculiere karakter van de Turkse staat raken. De situatie rondom de F-type gevangenen heeft de mensenrechtensituatie in het afgelopen jaar negatief beïnvloed. Mensenrechten ngo's kunnen ten gevolge hiervan minder vrij werken.

Mishandeling en foltering zijn wijdverbreid en vinden met name plaats tijdens het voorarrest. Tegen daders van mishandeling en foltering wordt vaak onvoldoende opgetreden. Het aantal verdwijningen is in 2001 teruggelopen tot drie. De doodstraf is sinds 1984 niet meer ten uitvoer gebracht. In december 2000 is een amnestie afgekondigd die onder andere artikel 169 van de strafwet (steun aan illegale organisaties) betreft. Hierdoor zijn meer dan 23.000 personen aan verdere bestrafing ontkomen.

Koerden worden in Turkije officieel niet als minderheid erkend. Er vindt echter geen vervolging door de overheid plaats van Koerden enkel en alleen om het feit dat zij Koerd zijn. De houding van de Turkse overheid jegens de PKK is door het neerleggen van de wapens in 1999 niet veranderd. Leden van de PKK en personen die steun of onderdak aan deze organisatie verlenen, moeten nog altijd rekenen op strafvervolging. Hetzelfde geldt voor aanhangers van militante extreem-linkse en islamistische groeperingen.

In de jaren negentig is een groot aantal dorpen in Zuid-Oost Turkije ontruimd door de strijdkrachten. De voormalige bewoners zijn naar de grote steden in Zuidoost-Turkije en naar Istanbul, Ankara en Izmir getrokken. Hier leven zij vaak in de armere buitenwijken. Terugkeer naar de ontruimde dorpen komt slechts zeer beperkt op gang.

Met uitzondering van de yezidi's in Duitsland wordt in andere Europese landen voor geen enkele andere groep asielzoekers uit Turkije groepsvervolging aangenomen en alle zaken worden in deze landen op hun individuele merites beoordeeld. Alle Europese landen met uitzondering van Italië verwijderen uitgeprocedeerde asielzoekers naar Turkije. De UNHCR benadrukt de specifieke risico's voor personen met (vermeende) banden met de PKK en heeft geen bezwaar tegen verwijdering naar Turkije van personen die na een zorgvuldige asielprocedure zijn afgewezen.

Appendix I: Lijst van christelijke minderheden

Syrisch-orthodoxe kerk

Turkije telt 17.000 à 21.000 Syrisch-orthodoxen, van wie er ongeveer 15.000-16.000 in Istanbul en maximaal 2.000 in Tur Abdin woonachtig zijn. Enkelen zijn woonachtig in Ankara, İzmir, İskenderun en Antakya.

Het aantal Syrisch-orthodoxe christenen dat traditioneel woonachtig was in de dorpen nabij de stad Midyat in Tur Abdin is als gevolg van de voortdurende migratie van christenen aanzienlijk teruggelopen. Voor de steden Midyat en Mardin worden in het jaar 1998 aantallen van 70 respectievelijk 60 Syrisch-orthodoxe families genoemd. Volgens woordvoerders van de Syrisch-orthodoxe kerk is de populatie in de afgelopen twee jaar vrijwel constant gebleven.

De patriarch van de Syrisch-orthodoxe kerk, die de titel ‘Patriarch van Anthiochië en het Hele Oosten’ heeft, zetelt sinds 1959 in Damascus. De naam van de huidige patriarch (sinds 14 september 1980) is Mor Ignatius Zakka I Iwas. Andere geestelijke leiders zijn de metropoliet Filüksinos Yusuf Çetin, aartsbisschop van Istanbul en Ankara en aartsbisschop Timoteyos Samuel Aktaş, die is gevestigd in Tur Abdin. In Istanbul zijn de Syrisch-orthodoxe christenen verdeeld over zeven parochies. Men maakt deels gebruik van kerkgebouwen van andere christelijke gemeenten. De gemeenschap in de wijk Kadıköy in het Aziatische deel van Istanbul is de meest welvarende.

Syrisch-katholieke kerk

De Syrisch-katholieke gemeenschap in Turkije bestaat uit enkele honderden personen, hoofdzakelijk woonachtig in Istanbul en Tur Abdin. In Istanbul is Patriarchaal Vicaris monsigneur Sağ gevestigd.

De Syrisch-katholieke Kerk krijgt haar definitieve vorm in 1783, als de Syrisch-orthodoxe aartsbisschop van Aleppo, Michail Jarweh samen met vier andere bisschoppen overgaat tot de Kerk van Rome. Het centrum van deze kerk is het klooster van Charfeh in Libanon. Hier zetelt het hoofd van de kerk, Ignatius Mûsa I Da’ûd die zich de patriarch van Antiochië noemt. Hij is aangetreden in oktober 1998.

Onder de Syrisch-katholieken van Istanbul bevinden zich relatief veel welgestelden. Hun enige kerkgebouw in Kumkapı stellen ze ter beschikking aan de Syrisch-orthodoxe gemeenschap, waarmee overigens echter weinig contacten lijken te bestaan¹. Deze gemeenschap heeft niet te maken met aanwas uit het Zuidoosten van Turkije. In de kerk is een sterke Latijnse invloed².

Kerk van het Oosten (Assyrische Kerk)

In Turkije bevinden zich naar schatting 1.000 tot maximaal 4.000 leden van de Kerk van het Oosten, ook wel Assyrische christenen of Nestorianen genoemd. Tot aan de Eerste Wereldoorlog leefden vooral in de zuidoostelijke provincies Van en Hakkari enkele honderdduizenden Assyriërs. Deze zijn in de periode na 1915 of gedood of weggetrokken naar met name het huidige Syrië en Irak.

De Kerk van het Oosten is ontstaan in 431, toen een leerstelling die later in Perzië de officiële leer zou worden op het kerkelijk concilie van Efeze werd veroordeeld. Een vaak voor deze groep/kerk gebruikte naam is ‘Nestoriaans’, naar de bisschop Nestorius, die een belangrijk voorstander van de genoemde leer was. Hun centrum heeft lange tijd net ten oosten van het Oost-Romeinse rijk gelegen. Dit is de reden dat de kerk wordt aangeduid als de Kerk van het Oosten.

In 1968 maakte deze kerk nog een onderlinge scheuring mee. De aanleiding ervan was een discussie over welke kalender gebruikt moet worden. Een deel wilde als leidraad voor het kerkelijk jaar de ‘westerse’ kalender nemen. Deze groep onder leiding van patriarch Mar Dinkha IV, die in Detroit-Chicago en soms in Teheran zetelt, wordt de nieuw-kalenderisten genoemd. De andere groep onder de in Bagdad zetelende patriarch Mar Adday wilde de klassieke kalender handhaven. Zij worden oud-kalenderisten genoemd. De oud kalenderisten hebben hun kerk de naam ‘Oude Kerk van het Oosten’ genoemd. De officiële naam voor de kerk van de nieuw-kalenderisten is de Apostolische Katholieke Assyrische Kerk van het Oosten, vaak weergegeven al de Assyrische Kerk van het Oosten. Men merke op, dat hoewel het woord katholiek wordt gebruikt, er geen sprake is van een band met Rome. Het woord katholiek draagt hier de betekenis van ‘algemeen’.

¹ J. Roldanus, *De Syrisch Orthodoxen in Istanbul. Een volk uit een ver verleden overgebleven*. (Kampen: Kok, 1985), pg. 112.

² H. Teule, ‘Istanbul, (As)Syrische kerken en de mogelijkheden van een binnenlands vluchtalternatief.’ in *Het Christelijk Oosten* 47 (1995), pg. 244.

In Turkije is reeds sinds lange tijd geen geestelijk leider meer aanwezig¹. Ook de kerk als instituut is niet vertegenwoordigd². De groep schijnt nogal introvert te zijn en doet niet mee aan het interkerkelijk verkeer³.

De naam Assyriër wordt door sommigen gebruikt als een nationaliteitsaanduiding en niet zozeer als een religieuze richting. Deze meer nationalistisch georiënteerde christenen noemen zichzelf niet langer Syrisch-orthodox, Syrisch-katholiek of Chaldeeus, maar Assyrisch. De naam Assyrisch krijgt door deze zelfaanduiding een veel bredere reikwijdte, die alle van de bovengenoemde groepen overstijgt en hen verenigt onder één identiteit⁴. Hierop dient men altijd alert te zijn bij het horen van de naam Assyriër en dient goed te worden nagegaan op welke wijze de naam is gebruikt, in engere zin voor de Assyrische christenen, of in bredere zin voor de christenen van alle Syrische en Assyrische kerken bij elkaar.

Chaldeeuwse kerk

Er leven in Turkije nog 1.500 tot maximaal 7.000 Chaldeeuwse christenen, voornamelijk in Istanbul en een gering aantal in de provincie Mardin.

De Chaldeeuwse kerk is ontstaan doordat een deel van de de Kerk van het Oosten (Assyrische Kerk) is geünieerd met de Rooms-katholieke kerk. De unie met Rome van deze kerk vindt zijn eerste oorsprong in 1553 en wordt uiteindelijk in 1830 officieel. Hierbij behield de kerk echter het recht om de mis in de eigen taal op te voeren. Het Chaldeeuwse patriarchaat was vanaf het begin gevestigd in Alqosh in Noord-Irak, maar zetelt sinds 1930 in Bagdad. De huidige patriarch is Mar Raphael I Bidawid, die het ambt sinds 1989 bekleedt.

¹ Peter Alford Andrews (ed.), *Ethnic Groups in the Republic of Turkey*. (Wiesbaden: Reichert Verlag 1989). [Beihefte zum Tübinger Atlas des Vorderen Orients, Reihe B No.60], pg. 465.

² H. Teule, 'Istanbul, (As)Syrische kerken en de mogelijkheden van een binnenlands vluchtalternatief.' in *Het Christelijk Oosten* 47 (1995), pg. 244.

³ J. Roldanus, *De Syrisch Orthodoxen in Istanbul. Een volk uit een ver verleden overgebleven*. (Kampen: Kok, 1985), pg. 108.

⁴ H. Teule, 'Kroniek Noord-Irak' in *Het Christelijk Oosten* V47 N1-2 (1995), pg. 143.

Het aantal Chaldeërs in Istanbul wordt geschat op 600 à 1000. De gemeenschap bestaat uit twee duidelijk onderscheiden groepen, te weten de reeds lang in Istanbul gevestigde en goed geïntegreerde chaldeërs respectievelijk de christenen uit Oost-Turkije die recentelijk (vanaf 1965-1980) naar Istanbul zijn gemigreerd.

De eerste groep is over het algemeen welgesteld, spreekt goed Turks en is werkzaam in de textielsector. Er is een concentratie van deze groep in de wijk Kurtuluş. Een deel bezoekt 's zondags de Chaldeeuwse kerk. Degenen die niet in de buurt wonen bezoeken steeds meer andere (latijns) katholieke kerken.

De tweede groep, bestaande uit zo'n 130 personen, is relatief arm. Ze leven geconcentreerd in de wijken Tarlabası en Kurtuluş. Deze zijn niet aangepast aan de situatie in Istanbul, ze spreken vaak vrijwel geen Turks. De rijkere geloofsgenoten voelen er weinig voor deze groep op te vangen.

De Chaldeeuwse gemeenschap beschikt tot op heden niet over een eigen kerkgebouw. Er wordt gebruik gemaakt van de Latijnse Antoniuskerk aan de İstiklal Caddesi, de bekendste winkelstraat in Istanbul. In Istanbul is partiarchaal vicaris Paul Karataş, titulitair bisschop van Amida/Diyarbakır gevestigd. Hij is de leider van de gemeenschap en tevens de enige priester.

Behalve de ontmoeting na de zondagse kerkdiensten, die worden bezocht door zo'n 500 à 600 personen, zijn geen georganiseerde culturele activiteiten bekend. Een eigen tijdschrift, zoals dat bij de Syrisch-orthodoxen wel bestaat, is er niet. Van geïnstitutionaliseerde contacten met de veel grotere en goedgeorganiseerde Syrisch-orthodoxe gemeenschap is geen sprake.

Armeens-orthodoxe kerk

De officieel als minderheid erkende Armeense gemeenschap vormt de grootste christelijke minderheid in Turkije. Thans ligt de omvang van de Armeense bevolking redelijk stabiel rond de 50.000, waarvan het overgrote deel zich in Istanbul bevindt. Hier is ook het Armeense-orthodoxe¹ patriarchaat gevestigd. De huidige Armeense patriarch is Mesrob II². Hij is in functie sinds 1998.

De Armeense gemeenschap in Istanbul bestaat uit voornamelijk winkeliers en zakenlieden, is tamelijk welvarend en onderhoudt veel contacten met de Armeense gemeenschappen buiten Turkije. De gemeenschap beschikt volgens cijfers van de Turkse overheid³ in Istanbul over 51 kerkgebouwen, waarvan er 35 daadwerkelijk in gebruik zijn, 19 scholen op lager en middelbaar niveau, die tezamen ongeveer 4.000 leerlingen en 300 leraren herbergen. Verder bestaan nog een Armeens ziekenhuis en twee weeshuizen. De Armeense gemeenschap geeft volgens deze overheidscijfers twee kranten en zes tijdschriften uit waaronder de wekelijks verschijnende krant *Agos*, die artikelen in zowel het Armeens als het Turks bevat.

In de rest van Turkije lukt het de kleinere Armeense gemeenschappen alleen in enkele grote steden om hun identiteit te handhaven. Er zijn buiten Istanbul negen Armeense kerken, waarvan er een zestal nog regelmatig wordt gebruikt⁴. Op vele plaatsen leven de Armeniërs echter in zeer kleine groepen zonder kerk of priester. Vaak spreken deze groepen nauwelijks meer Armeens, maar bedienen ze zich uitsluitend van het Turks of Koerdisch⁵. Zij zijn echter geen moslim geworden.

¹ Voor Armeens-orthodox wordt ook vaak de term Gregoriaans en apostolisch gebruikt.
² Soms Mesrob Mutaftyan II genoemd.

³ *Interim report of the Special Rapporteur of the Commission on Human Rights on the elimination of all forms of religious intolerance and of discrimination based on religion or belief. Addendum 1: Situation in Turkey*, Verenigde Naties (11 augustus 2000).

⁴ *Interim report of the Special Rapporteur of the Commission on Human Rights on the elimination of all forms of religious intolerance and of discrimination based on religion or belief. Addendum 1: Situation in Turkey*, Verenigde Naties (11 augustus 2000).

⁵ Herman Teule en Anton Wessels (red.), *Oosterse christenen binnen de wereld van de islam* (Kampen: Kok 1997) blz. 309.

Armeens-katholieke kerk

Er bestaat in Istanbul een Armeens-katholieke gemeenschap van ongeveer 5.000 zielen verdeeld over tien parochies. De geestelijk leider is aartsbischop Tcholakian, die via de patriarch van Cilicië in Berioet¹ onderworpen is aan het gezag van de paus in Rome. De gemeenschap beschikt over 13 kerkgebouwen, waarvan één kathedraal. De zes lagere en middelbare scholen van de gemeenschap tellen ongeveer 1.800 leerlingen. Hun omstandigheden zijn vergelijkbaar met die van de Armeens-orthodoxe gemeenschap. Door het geringe aantal gelovigen drukt de verplichting, dat geestelijken de Turkse nationaliteit dienen te bezitten, bij de Armeens-katholieke gemeenschap extra zwaar. Het is zeer moeilijk een opvolger te vinden voor de aartsbischop, die inmiddels de leeftijd van tachtig ver is gepasseerd.

Grieks-orthodoxe kerk

De Grieks-orthodoxe gemeenschap in Turkije, die zich vrijwel geheel in Istanbul bevindt, is thans zeer klein van omvang. De schattingen omtrent het aantal Grieks-orthodoxen in Turkije lopen uiteen van 2.500 tot 4.000. De gemeenschap heeft volgens opgaven van de Turkse overheid 73 kerken, 19 scholen met 267 leerlingen en ongeveer 65 andere stichtingen². Het hoofd van de Grieks-orthodoxen in Turkije is de patriarch Bartholomeos I. Het patriarchaat wordt vaak het patriarchaat van Fener genoemd, naar de wijk in Istanbul waar het zich bevindt.

Grieks-katholieke kerk

Er bestaat een kleine Grieks-katholieke gemeenschap, die over één kerkgebouw beschikt. Zij volgen in hun missen de Byzantijnse rite. Aan het hoofd van de gemeenschap staat de Latijns-apostolische vicaris van Istanbul.

¹ Het patriarchaat was tot 1931 gevestigd in Istanbul.

² *Interim report of the Special Rapporteur of the Commission on Human Rights on the elimination of all forms of religious intolerance and of discrimination based on religion or belief. Addendum 1: Situation in Turkey*, Verenigde Naties (11 augustus 2000).

Arabisch-orthodoxe kerk

In vooral de provincie Hatay zijn naar schatting acht- tot maximaal zeventienduizend Arabisch-orthodoxe christenen woonachtig. Deze gemeenschap beschikt over enkele kerkgebouwen. De Arabisch-orthodoxe gemeenschap in Hatay geldt etnisch gezien als Arabisch, terwijl zij naar religie als Grieks-orthodox moet worden beschouwd. De kerkdiensten vinden plaats in de Arabische taal. Geestelijk leider is de Grieks-melkitische patriarch van Antiochië, die zetelt in Damascus.

Bulgaars-orthodoxe kerk

De archimandriet van de Bulgaars-orthodoxe kerk is gevestigd in Istanbul. De precieze omvang van de kleine Bulgaars-orthodoxe gemeenschap is niet bekend.

Bulgaars-katholieke kerk

De tot zijn overlijden enige tijd geleden in Istanbul gevestigde geestelijk leider van de zeer kleine Bulgaars-katholieke gemeenschap is niet opgevolgd. De Bulgaars-katholieke gemeenschap beschikt over een kerkgebouw in Istanbul.

Maronitische kerk

Maronieten zijn oorspronkelijk de volgelingen van de kluizenaar Maron die in de vijfde eeuw leefde. De geestelijk leider van de maronieten in Turkije is gevestigd in Beiroet. De paus wordt door de maronieten erkend als het opperste gezag. De maronitische patriarch van Antiochië is gevestigd in Libanon. Het aantal maronieten in Turkije is zeer klein. Een aantal van hen is in Hatay en Mersin woonachtig.

Rooms-katholieke kerk

Afgezien van de reeds genoemde met Rome geünieerde kerken heeft de rooms-katholieke kerk één tot tweeduizend volgelingen in Turkije. In Izmir is een aartsbisschop gevestigd. In geheel Turkije zijn rooms-katholieke kerken en instellingen gevestigd. In en nabij Istanbul zijn twaalf parochiekerken in gebruik. Ook elders in Turkije beschikt men over kerken, kapellen, scholen, ziekenhuizen e.d.

Anglicaanse kerk

In Turkije bevindt zich een klein Anglicaans kerkgenootschap, voornamelijk bestaande uit buitenlanders.

Protestante kerk

In Turkije zijn enkele duizenden personen van protestantse gezindte woonachtig. Een deel hiervan is voortgekomen uit de bestaande christelijke groepen zoals de Armeniërs of Syrisch-orthodoxen en behoort reeds enkele generaties lang tot het protestantisme. In Istanbul leven circa duizend Armeense protestanten. Zij beschikken in Istanbul over drie kerkgebouwen¹. Verder is er in Turkije een klein aantal Syrisch-protestanten aanwezig. In de plaats Midyat in de Tur Abdin regio in zuidoost Turkije is een Syrisch-protestants kerkgebouw, dat momenteel bij gebrek aan een voorganger en aan parochianen niet meer wordt gebruikt. In de afgelopen decennia hebben veel Syrisch-protestanten zich aangesloten bij de Syrisch-orthodoxe kerk of bij de hierna te noemen nieuw ontstane protestante gemeenschappen.

Een ander deel van de protestante gemeenschap in Turkije is het product van protestantse geloofszending in de afgelopen vier decennia. In de grote steden van Turkije zijn lokale protestante gemeenschappen ontstaan. De grootste gemeenschappen bevinden zich in Istanbul en in iets mindere mate in de steden İzmir en Ankara. De over Istanbul verspreide tien kerkelijke gemeenten hebben een totaal ledenaantal van enkele honderden². De leden zijn voor een deel afkomstig uit de reeds bestaande traditionele kerken en hebben voor een deel een islamitische achtergrond. Deze nieuwe protestante gemeenschappen werken in Istanbul goed samen met de bestaande (Armeens-)protestante gemeenschap. Ook bestaat een landelijk samenwerkingsverband van protestanten met een gemeenschappelijke woordvoerder.

¹ M. Numan Malkoç, *İstanbul'daki Protestan Kiliseler* (De protestante kerken in Istanbul) (Istanbul 1999) blz. 82, 87 en 92.

² M. Numan Malkoç, *İstanbul'daki Protestan Kiliseler* (De protestante kerken in Istanbul) (Istanbul 1999).

Literatuurlijst

Voor dit ambtsbericht is gebruik gemaakt van de volgende openbare bronnen:

Agence France Presse

Alliance of Protestant Churches in Turkey, persverklaring (januari 2000)

Amnesty International, *Amnesty International concerns about proposed amend*, nieuwsbericht, 27 april 2001.

Amnesty International, *Annual Report 2000. Turkey* (2000)

Amnesty International, *Death Penalty News. September 2001*, ACT 53/004/2001 (september 2001)

Amnesty International, *Death threats/Fear for safety*, Urgent Action, 10 april 2001

Amnesty International, *Failures at Fifty: Impunity for torture and ill-treatment in Europe on the 50th anniversary of the European Convention on Human Rights* (november 2000)

Amnesty International, *Further Information on UA 26/01*, Urgent Action , 26 februari 2001

Amnesty International, *Turkey. "F-type" prisons: Isolation and allegations of torture or ill-treatment (I)* (20 april 2001)

Amnesty International, *Turkey. The duty to supervise, investigate and prosecute* (20 april 1999)

Amnesty International, *Turkey. Torture – a major concern in 1999* (maart 2000)

Amnesty International, *Turkey. 'Creating a silent society': Turkish Government prepares to imprison leading human rights defenders* (februari 1999)

Amnesty International en Human Rights Watch, *Turkey: Isolation and beatings in new prisons must stop now* (6 januari 2001)

Amnesty International Duitsland, *Türkei. Länderkurzinfo* (1 augustus 2000)

Anatolia, Turks persagentschap

Associated Press

Avrupa Birliği Müktesebatının üstlenmesine ilişkin Türkiye Ulusal Programı (Nationaal Programma van Turkije met betrekking tot de uitvoering van het acquis van de Europese Unie) (19 maart 2001)

Bakıcı, Sedat, *Olaydan Kesin Hükme Kadar Ceza Yargılaması ve Ceza Kanunu Genel Hükümler* (Het strafproces en de algemene bepalingen in het Wetboek van Strafrecht vanaf het delict tot aan het vonnis) (3e druk; Ankara 2000)

Birand, Mehmet Ali, *Shirts of Steel. An Anatomy of the Turkish Armed Forces*. (Londen 1991)

Compass Direct, christelijk persbureau

Cornell, Svante E., 'The land of many crossroads. The Kurdish question in Turkish politics.' in *Orbis*, jrg. 45, nr. 1 (winter 2001)

Cumhuriyet, Turks dagblad

Deutsche Presseagentur

The Economist Intelligence Unit, *Turkey. Country Profile 2001* (2001)

The Economist Intelligence Unit, *EIU Country Report October 2001* (2001)

The Economist Intelligence Unit, *EIU Country Report November 2001* (2001)

Europese Commissie, *Turkey 2000 Regular Report from the Commission on Turkey's Progress Towards Accession* (8 november 2000)

Frankfurter Rundschau

Graf, Denise, 'Türkei. Die Situation zwischen November 1998 und April 1999' in *SFH-Infobörse* Nr. 2/99 (April 1999)

The Guardian

Günay, Erhan, *Ceza Davalarında Usul ve Esaslar. Cumhuriyet Savcısı ve Ceza Hakimin El Kitabı*. (Procesgang en Basisprincipes in Strafzaken. Handboek voor de officier van justitie en de Strafrechter.) (Ankara 1998)

Gündüz, Aslan, 'The land of many crossroads. Human Rights and Turkey's future in Europe' in *Orbis*, jaargang 45 nummer 1 (winter 2001)

Human Rights Foundation of Turkey Documentation Centre, *Monthly Report of Human Rights in Turkey – February 2001* (februari 2001)

Human Rights Foundation of Turkey Documentation Centre, *Monthly Report of Human Rights in Turkey – January 2001* (januari 2001)

Human Rights Foundation of Turkey Documentation Centre , *Monthly Report of Human Rights in Turkey – July and August 2001* (augustus 2001)

Human Rights Foundation of Turkey Documentation Centre , *Monthly Report of Human Rights in Turkey – September 2001* (september 2001)

Human Rights Foundation of Turkey Documentation Center, *Human Rights Yesterday & Today*, 3 april 2001 (dagelijkse uitgave)

Human Rights Watch, *Press Release: What is Turkey's Hizbullah? A Human Rights Watch Backgrounder* (16 februari 2000)

Human Rights Watch, *Small Group Isolation in Turkish Prisons: an Avoidable Disaster* (mei 2000)

Human Rights Watch, *Turkey, Torture and mistreatment in pre-trial detention by anti-terror police* (maart 1997)

Human Rights Watch, *Turkey: Government Seeks to Quash Scrunity of Prisons Transfer* (9 januari 2001)

Human Rights Watch, *Turkey. Human Rights and the European Union Accession Partnership* (september 2000)

Human Rights Watch, *World Report 1999: Turkey* (1999)

Human Rights Watch, *World Report 2001: Turkey* (december 2000)

Hürriyet, Turks dagblad

IHD, *Balance Sheet of Human Rights Violations for the first six months of 2000* (2000)

IHD, *Balance Sheet of Human Rights Violations for July and August 2000* (11 oktober 2000)

IHD persbulletin, 14 april 1999

Immigration and Nationality Directorate, Home Office UK, *Report of fact-finding mission to Turkey, 17-23 March 2001* (2001)

Informationsverbund Asyl/ZDWF e.V, *Asylmagazin 5/99* (mei 1999)

İnsan Hakları Derneği, *Ocak-Haziran 2001 İnsan Hakları Bilançosu* (Balans van de mensenrechten januari-juni 2001) (2001)

International Federation for Human Rights, *Annual Report 2000* (2000)

International Helsinki Federation of Human Rights (IHF), *Human Rights in the OCSE Region: The Balkans, the Cuacasmus, Europe, Central Asia and North America. Report 2000 (Events of 1999)* (2000)

International Helsinki Federation for Human Rights, *Woman 2000. An investigation into the Status of Women's Rights in the former Soviet Union and Central and South-Eastern Europe* (9 november 2000)

The Irish Times

Keskin, O. Kadri, *Devlet Güvenlik Mahkemelerinin Yapısı, Görevleri, ve Yargılama Usulleri* (De structuur, competenties en procesgang van de Rechtbanken voor Staatsveiligheid). (Ankara 1987)

De Koerden. Tweemandelijks tijdschrift van het Koerdisch Instituut. Jaargang 1, No.2 (oktober 2001)

Kurdish Observer

Malkoç, M. Numan, *İstanbul'daki Protestan Kiliseler* (De protestante kerken in Istanbul) (Istanbul 1999)

Lambda, organisatie van homoseksuelen in Turkije, website op www.lambdaistanbul.org

Mazlum-Der, *Türkiye'de İnsan Hakları. 1999 Yılı Analizi*. (Mensenrechten in Turkije. Analyse van het jaar 1999) (2000)

Milliyet, Turks dagblad

ministerie van Buitenlandse Zaken, Antwoord op Kv Karimi over Turkse gevangenen d.d. 24 januari 2001 (21 februari 2001).

Minority Rights Group, *International World Directory of Minorities* (Londen 1997)

NRC Handelsblad

NTV, Turkse nieuwszender via Internet (www.mtvmsnbc.com)

Onderzoekscommissie Mensenrechten van het Turkse Parlement, *Bakırköy Kadın ve Çocuk Tutukevi Raporu 1998 ve 2000* (Rapport van het Detentiecentrum voor Vrouwen en Kinderen te Bakırköy 1998 en 2000)

Onderzoekscommissie Mensenrechten van het Turkse Parlement, *Çalışma Raporu 1998 - 1999* (Verslag van activiteiten 1998-1999)

Onderzoekscommissie Mensenrechten van het Turkse Parlement, *Elazığ Çocuk İslahevi Raporu 1998 ve 2000* (Rapport van de Penetitiare Inrichting voor Jeugdigen te Elazığ 1998 en 2000)

Onderzoekscommissie Mensenrechten van het Turkse Parlement, *Soruşturma, Kovuşturma, Yargılama, Ceza ve İnfazı Tunceli* (resp. *Erzurum, Erzincan*) *Raporu. 1998 ve 2000* (Rapport inzake Onderzoek, Vervolging, Berechting, Bestraffing en Tenuitvoerlegging in Tunceli resp. *Erzurum, Erzincan*) (mei 2000)

Özgür Politika, in Duitsland verschijnend Turkstalig pro-PKK dagblad

Persagentschap Reuters

Raad van Europa , *Preliminary observations made by the delegation of the European Committee for the Prevention of Torture and Inhuman or Degrading Treatment or Punishment (CPT) which visited Turkey from 16 to 24 July 2000* (7 december 2000)

Raad van Europa , *Preliminary Observations made by the delegation of the European Committee for the Prevention of Torture and Inhuman or Degrading Treatment or Punishment (CPT) wich visited Turkey in December 2000 and January 2001* (16 maart 2001)

Raad van Europa , *Report to the Turkish Government on the Visit to Turkey carried out by the European Committee for the Prevention of Torture and Inhuman or Degrading Treatment or Punishment (CPT) from 19 to 23 August 1996 and Response of the Turkish Government* (16 maart 2000)

Raad van Europa , *Report to the Turkish Government on the Visit to Turkey carried out by the European Committee for the Prevention of Torture and Inhuman or Degrading Treatment or Punishment (CPT) from 27 February to 3 March 1999* (7 december 2000)

Raad van Europa, Parlementaire Assemblee, *Honouring of obligations and commitments by Turkey*
(13 juni 2001)

Radikal, Turks dagblad

Reporters Sans Frontières, *2001 Annual Report* (3 mei 2001)

Resmi Gazete (Turkse Staatscourant)

Roldanus, J., *De Syrisch Orthodoxen in Istanbul. Een volk uit een ver verleden overgebleven.*
(Kampen 1985)

Sabah, Turks dagblad

San Fransisco Chronicle

Supergouverneur van het uitzonderingstoestandsgebied, website (www.ohal.gov.tr)

Superonline Nethaber, Turkse internet-newssite (www.superonline.com)

Tageszeitung

Teule, H., 'Istanbul, (As)Syrische kerken en de mogelijkheden van een binnenlands vluchtalternatief.' in *Het Christelijk Oosten* 47 (1995)

Teule, H., 'Kroniek Noord-Irak' in *Het Christelijk Oosten* 47 (1995)

Teule, Herman en Anton Wessels (red.), *Oosterse christenen binnen de wereld van de islam*
(Kampen 1997)

TIHV, *Türkiye İnsan Hakları Vakfı Tedavi ve Rehabilitasyon Merkezleri Raporu 1999* (Rapport 1999 van de Behandelings- en Rehabilitatiecentra van de TIHV) (juli 2000)

TIHV, *Türkiye İnsan Hakları Vakfı Tedavi ve Rehabilitasyon Merkezleri Raporu 2000* (Rapport 2000 van de Behandelings- en Rehabilitatiecentra van de TIHV) (juni 2001)

Turkish Daily News

Turkse Wetboek van Strafvordering (afgekort CMUK) onder nummer 1412 d.d. 4 april 1929

UNHCR Centre for Documentation and Research, *Background Paper on Refugees and Asylum Seekers from Turkey* (Genève, september 2001)

UNHCR, *Position Paper on Relocating Internally as a Reasonable Alternative to Seeking Asylum* (februari/maart 1999)

UNHCR, brief aan Home Office, Country Information and Policy Unit, Ref 600 Turkey, 22 maart 1999

UNHCR Den Haag, brief aan Amnesty International, 4 december 1995.

UNHCR Den Haag, brief aan Stichting Rechtsbijstand Asiel, OC Den Haag, 25 januari 1999

UNHCR Den Haag, brief aan ministerie van Buitenlandse Zaken, 9 augustus 1999

UNHCR Genève, faxbericht d.d. 21 mei 1999

US Committee for Refugees, *Worldwide Refugee Information, Country Report Turkey* (januari 2000)

U.S. Department of State, *Turkey Country Report on Human Rights Practices for 1998* (26 februari 1999)

U.S. Department of State, *Country Reports on Human Rights Practices 1999. Turkey* (24 februari 2000)

U.S. Department of State, *Country Reports on Human Rights Practices 2000. Turkey* (26 februari 2001)

U.S. Department of State, *Annual Report on International, Religious Freedom for 1999: Turkey* (9 september 1999)

U.S. Department of State, *Annual Report on International, Religious Freedom for 2001: Turkey* (oktober 2001)

U.S. Department of State, *1999 Report on Global Terrorism* (2000)

U.S. Department of State, *2000 Report on Global Terrorism* (mei 2001)

Verenigde Naties, *Interim report of the Special Rapporteur of the Commission on Human Rights on the elimination of all forms of religious intolerance and of discrimination based on religion or belief. Addendum 1: Situation in Turkey* (11 augustus 2000)

Verfassungsschutz Bayern, *Verfassungsschutzbericht Bayern 1999* (2000)

Verfassungsschutz Hamburg, *Verfassungsschutzbericht Hamburg 1999* (2000)

Verfassungsschutz Nordrhein-Westfalen, *Verfassungsschutzbericht Nordrhein-Westfalen 1999* (2000)

Washington Post

Wet inzake de Berechting van Ambtenaren en Andere Functionarissen in Openbare Dienst onder nummer 4483 d.d. 2 december 1999

Wet aangaande bepalingen die kunnen worden toegepast op sommige daders van strafbare feiten, onder nummer 3419 d.d. 30 augustus 1988

Wet op de Bestrijding van Terreur onder nummer 3713 d.d. 12 april 1991

Wet op de Instelling en Procesregels van de Staatsveiligheidsrechtbanken onder nummer 2845 d.d. 16 juni 1983

Wet op de Instelling voor Sociale Dienstverlening en Kinderopvang onder nummer 2828 d.d. 24 mei 1983

Wet op de Parlementaire Onderzoekscommissie voor de Mensenrechten onder nummer 3686 d.d. 5 december 1990

Wet op de Politieke Partijen onder nummer 2820 d.d. 22 april 1983

Wet op de Taken en Bevoegdheden van de Politie onder nummer 2559 d.d. 14 juli 1934

Wet op de Verenigingen onder nummer 2908 d.d. 6 oktober 1983

Wet op Vergaderingen en Demonstraties onder nummer 2911 d.d. 6 juni 1983

Yakalama, Göz Altına Alma ve İfade Alma Yöntemeliği (Richtlijn inzake Aanhouding, Inverzekeringstelling en Verhoor) d.d. 1 oktober 1998

Yeni Evrensel, links Turks dagblad

Yeni Gündem, Turkstalig pro-Koerdisch dagblad

Yedinci Gündem, Turkstalig pro-Koerdisch dagblad

Yeni Şafak, islamitisch georianteerd Turks dagblad

Zaman, Turks dagblad
